

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 6 SEPTEMBER 2016 PRIS: 89:-

Håll huvudet kallt

Lurar de nedfrysta döden eller sig själva?

TEMA

GEOPOLITIK

Stormigt i Stilla havet.
Ryssland skäller och hotar.
Staten gör comeback.

SAMHÄLLE

KRISTINA SANDKLEF

om kinesiska
mediamanipulationer.

TRADITION

SVEN-JOHAN SPÅNBERG

Charlotte Brontë oförminskat
stark i 200 år.

INTERPRESS 2804-06

7 388280 408901

RETURVECKA V 42

PÅ AXESS TV.
PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

MEKONGFLODEN

Seriestart fredag den 22 september kl 20.00 på Axess TV.

COM HEM
● ● ● ● ● ● ● ●

BOXER

Telia

I Sue Perkins på Mekongfloden får vi följa Sue Perkins på hennes resa längst Sydostasiens längst flod. Vi får uppleva dramatiska förändringar både i landskapet, men också i vardagen hos de människor som lever längst stränderna.

**PJ Anders
Linder**

”Pedagogerna är ingalunda den enda tongivande grupp som har hoppat i galen tunna.”

Ursäkta oss, förlåt förlåt

O ffentliga ursäkter har blivit en lika populär som plågsam genre. Om det inte är individer som rullar sig som pudlar i stoftet för att de råkat säga vad de tänker, så är det mellanchefer som ödmjuktur sig på grund av ”bristande rutiner” eller för att avståndet har visat sig olämpligt stort mellan vardagens praktik och den ”värdegrund” man satt på pränt med hjälp av idogt konfererande. En särskild variant är politiska ledare som prosternerar sig och ber om ursäkt för i och för sig reella övergrepp, som dock genomförts långt innan politikern var född och kunde lastas för det skedda.

BÖR MAN DÅ AVSTÅ FRÅN allt vad publika avböner heter? Kanske ändå inte. Att värdigt och uppriktigt erkänna misstag kan rensa luften och spela en konstruktiv roll. Ett sådant exempel kunde läsarna av DN Debatt ta del av den 25 augusti i år när pedagogikprofessor Jonas Linderöth förbehållslöst bad om förlåtelse för att ha varit med och sargat den svenska skolan genom att sprida naiva idéer om att den klassiska läraruppgiften var hopplöst förlegad och att det numera var peppning och coachning istället för kunskapsöverföring som gällde. Han berättar att han vid en konferens på Konserthuset ”visade bilder på lekande barn samtidigt som jag spelade upp Pink Floyds låt *Another Brick in the Wall* (Part 2), känd för textraden ’We don’t need no education’”. Han avslutar med att be lärarkåren om ursäkt och med förhoppningen att fler kolleger ska följa hans exempel.

DET HÄR KÄNNS inte som något posering av ”till detta är jag nödd och tvungen”-modell utan som rak och ärlig självvrannsakning: Vi tänkte fel. Vi rycktes med. Vi ville ligga i framkant, men det blev fel. Nu lär vi av våra misstag och lägger om kursen.

Det är bara att applådera.

Nu ska det bli spännande att se hur många kolleger i pedagogskräet som tar upp Linderöths kastade handske. Jag hoppas verkligen att han får sällskap, men jag tror det tyvärr först när jag ser det.

Vad man också kan hoppas på är att idén får spridning utanför pedagogiken. Syndandet har förvisso varit utbredd på deras område, men pedagogerna är ingalunda den enda tongivande grupp som har hoppat i galen tunna. Som hjälp på traven erbjuder vi här ytterligare ett antal ursäkter, som de berörda gärna får kopiera rakt av utan att betala royalty:

VI FÖRSVARSPOLITIKER ber om förlåtelse för att vi låtit försvarsförmågan skruppna ihop samtidigt som spänningarna ökat i vår närhet. Vi tänkte

att staten kan använda sina resurser till så mycket roligare saker än sina gamla trista kärnuppgifter, att Gotland bäst försvaras utan soldater på plats, att det var klokast att avskaffa värnplikten innan vi visste hur försvaret annars skulle bemannas och att den bästa säkerhetspolitiken var att lova å andras vägnar att de skulle vara solidariska med oss ifall det började blåsa snålt. Vi tänkte... Ja, vi hade väl helt enkelt tankarna på annat håll.

VI RIKSBANKSDIREKTÖRER ber om förlåtelse för att vi drog ett godtyckligt inflationsmål ur hatten och mitt i högkonjunkturen dopade marknaden med gratis pengar i alltmer fåfänga försök att nå upp till det. Vi tänkte att priser som pressas av skärpt internationell konkurrens säkert stiger ifall vi sätter styrräntan lägre än noll. Att vi lärde svenska folket att förlorare sparar medan vinnare lånar så det står härliga till var inte riktigt avsikten, men det var trots allt en bisak. Allt skulle ordna sig till det bästa om det bara blev så mycket fart på penningvärdessförsämringen att den kom upp i 2 procent, för då skulle... ja hur var det nu vi tänkte igen? Sorry.

VI CHEFER INOM SVT ber om förlåtelse för att vi tröttnade på allt det där med folkbildning och kvalitet. Vi tänkte att vi måste hålla tittarsiffrorna uppe med hjälp av lek och flams och kändisar för annars är det risk att folk inte vill betala för public service-television utan bara bryr sig om de kommersiella kanalerna och deras lek och flams och kändisar och då blir det kanske inget SVT kvar och vem ska då sända... Ja, där någonstans blev det fel. Vi skulle säga ”Förlåt mig!” var och en om det inte var så att TV 3 hade rättigheterna.

VI UTBILDNINGSPOLITIKER, LOKALPOLITIKER, fackföreningsledare och högskoleledningar ber om förlåtelse för att vi försökt devalvera högre utbildning lika intensivt som Riksbanken försökt att devalvera kronan. Vi blev så glada av större kullar, större budgetar och större hopp om bygdens framtid att vi tappade bort det där med insikter och innehåll. Om högskolepolitiken varit en tenta hade de flesta av oss blivit kuggade, det är bara att erkänna. Men nu ska vi plugga. Vi lovar.

VI STADSPLANERARE OCH ARKITEKTER ber om förlåtelse för... Ja, ärligt talat vet vi inte riktigt var vi ska börja.

PJ Anders Linder

EN SVÅR ARBETSMARKNAD KRÄVER ENKLA JOBB.

Vi har för många arbetslösa människor i Sverige. Unga och nyanlända har svårt att komma in på arbetsmarknaden och få ett första jobb. Samtidigt ser vi hur många kämpar för att få vardagen att gå ihop. Småbarnsföräldrar har svårt med tid, äldre har mer tid men mindre kraft och ork, och på arbetsplatsen är stressnivåerna ofta höga.

Vi har en idé. Det finns alltså en stor efterfrågan på vardagsjobb - jobb som underlättar vardagen för privatpersoner och företag. Arbetsuppgifter som fler kan utföra, och som gör tillvaron enklare för den som får hjälp. Det finns också många som skulle behöva få in en fot på arbetsmarknaden och den erfarenhet ett jobb ger.

Hur gör vi det billigare, enklare och mindre riskfyllt att anställa människor utan erfarenhet? RUT-reformen har visat att det går. Så hur kan vår idé bli verklighet, hur kan vi skapa fler vardagsjobb?

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg om Hillary Clinton och kvinnligheten
Thomas Engström saknar en mörkrets tyngdpunkt **10**
Indien Ulla Gudmundson rapporterar om hindunationalism **12**
Medier Olle Lidbom granskar mediehusens svindlande affärer **14**
USA Simon Hedlin Larsson tycker att Obama tar sig friheter med demokratin **16**
Kina Kristina Sandklef varnar för kinesiska mediemanipulationer **18**
I korthet Bo Strömstedt, Cricket **19**

20 FRIZON

- Jonathan Haidt ser hur en urban elit trigger auktoritär nationalism **20**
Anders Alvestrand tar sig an kryonik och drömmen om evigt liv **28**

32 OPINION

- Li Jansson skakas om i Avesta.

”

*Men den tid då
dagspressen var
det tongivande
massmediet är över.*

Olle Lidbom, sid 15

TEMA: KAMPEN OM KARTAN

36 Stormvarning i Stilla havet

Östasiens ekonomiska och politiska utveckling blir allt viktigare för global stabilitet. Men nationalistisk retorik och historiska rivaliteter riskerar att leda till militär konfrontation. **Av Jonathan Fenby**

42 Konkurrens om kartan

Nordens och Baltikums säkerhetspolitiska intressen är nu gemensamma. För Ryssland är detta ett hot som måste neutraliseras. **Av Charly Salenius-Pasternak**

46 En dålig förlorare

Ryssland har aldrig gett upp sina geopolitiska intressen. Självbildet är fortfarande ett land som måste skydda och utvidga sitt territorium. **Av Anna-Lena Laurén**

50 Staten gör comeback

När EU, Nato och FN misslyckas med att upprätthålla säkerhet och stabilitet vänds åter blicken mot nationalstaten. Samtidigt utmanas den internationella ordningen alltmer av stater som Ryssland, Kina och Iran. **Av David Frum**

54 En ny och farlig tid

Den amerikanske statsvetaren Walter Russell Mead konstaterar att nya aktörer utmanar och underminerar USA:s globala inflytande. Men historien visar att det är svårt för politiker att dra rätt slutsatser i realtid. **Av Mats Wiklund**

58 TRADITION

Sven-Johan Spånberg firar 200-årsringen Charlotte Brontë.

62 CIVILISATION

- Konst* Per-Arne Bodin om Kazimir Malevitj 62
Litteratur Tommy Olofsson om olika gestaltningar av Doktor Glas 64
Religion Ulrika Carlsson om behovet av ceremonier 66
Litteratur Lena Kåreland om Antonin Artaud 68
Idéhistoria Henrik Dahlquist om Bastiat 70
Krönika Per Brinkemo letar efter sin klan 71
I korthet Staffan Skott minns sin barndoms stad 71

72 RECENSIONER

- Barbro Eberan tuggar tvistiga teser 73
Carl Rudbeck vördar vilda vrål 77
Peter Gärdenfors lyfter lingvistiskt lagarbete 79
Jonas Elvander fruktar för fransk framtid 81
Kjell Albin Abrahamson frilägger förborgat fördrag 83
Emil Uddhammar betvivlar borgarens briljans 85
Ylva Herholz prisar presidentens protegé 87
Svante Nordin andas anekdotisk atmosfär 89
Karin Henriksson identifierar infekterad identitetsproblematik 90
Göran Wennborn konstaterar kungliga krumbukter 92
Bengt E Y Svensson sonderar stellariska signaler 94
Mats Fält kontrollerar kulturlivets kandidat 96

98 SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Vik. redaktionssekreterare:

Catta Neuding

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Niklas Ekdal, Peter Elmlund,

Thomas Gür, Peter Luthersson

och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Redigering: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 11 oktober 2016

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte

ansvar för insänt obeställt material.

Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Shutterstock

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström

Porträttteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,
e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Kjell Albin Abrahamson
Författare och journalist

Anders Alvestrand
Professor emeritus vid
Karolinska institutet

Per-Arne Bodin
Professor i slaviska språk vid
Stockholms universitet

Per Brinkemo
Skribent och föreläsare

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Ulrika Carlsson
Fil dr i filosofi vid Yale, nu
gästforskare i Tel Aviv

Henrik Dahlquist
Statsvetare

Barbro Eberan
Fil dr i germanistik
och författare

Jonas Elvander
Utrikesredaktör i *Flamman*

Thomas Engström
Författare och journalist

Jonathan Fenby
Kinachef vid det brittiska
forskningsföretaget Trusted
Sources

David Frum
Senior editor i *The Atlantic*

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Ulla Gudmundson
Skribent och tidigare
diplomat. 2008–2013 var hon
Sveriges ambassadör vid
Heliga stolen

Peter Gärdenfors
Professor i
kognitionsvetenskap vid
Lunds universitet

Jonathan Haidt
Socialpsykolog vid
New York University

Simon Hedlin Larsson
Studerar juridik vid Harvard
Law School och forskar
i public policy

Karin Henriksson
Journalist och författare

Ylva Herholz
Journalist och författare

Li Jansson
Arbetsmarknadsekonom
på Almega

Fredrik Johansson
Senior partner i Kreab

Lena Kåreland
Kritiker och professor emerita
i litteraturvetenskap

Anna-Lena Laurén
Moskvakorrespondent för
Dagens Nyheter

Olle Lidbom
Medieanalytiker och
kommunikationschef på
Norstedts Förlagsgrupp

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia

Tommy Olofsson
Professor i kreativt skrivande
vid Linnéuniversitetet

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Charly Salenius-Pasternak
Forskare på Utrikespolitiska
institutet i Helsingfors

Kristina Sandklef
Fristående Kinaanalytiker

Staffan Skott
Författare och journalist

Sven-Johan Spånberg
Professor emeritus i engelska

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus
i teoretisk fysik

Emil Uddhammar
Professor i statsvetenskap
vid Linnéuniversitetet

Göran Wennborg
Fil mag i historia och fil kand
i litteraturvetenskap

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

”En förolämpning”

FREDRIK JOHANSSONS hetsiga uppgörelse med min politiska idéhistoria *”Från Platon till kriget mot terrorismen”* (Axess 4/16) förtjänar inte ett svar i samma tonläge utan enbart några korta, sakliga kommentarer.

Johansson är framförallt upprörd över mitt sätt att framställa nyliberalismen. Mina framställningar om historiens stora liberala tänkare, Hobbes och Locke, Spencer och Mill, tycks inte uppröra honom. Desto mer förargad blir han över att jag tillskriver nyliberalerna idén om Homo oeconomicus, den ekonomiska människan. Jag kan bara fråga mig: Vad annat kan jag göra, när den befinner sig i centrum för deras teoretiska skrifter? Nyliberalerna utgår ifrån att individen är den enda kompetenta väljaren i de situationer som hon ställs i.

Det är här Gary S Becker, av Milton Friedman och andra framställd som en av de skarpaste knivarna i den nyliberala lådan, blir intressant. Becker följer tankegångarna till punkt, också när det gäller stora existentiella avgöranden som äktenskap och självmord.

Johansson hade hellre sett att jag behandlat en av de stora föregångarna till Becker, Friedrich Hayek, och jag kan bara säga: Ja, det vore en god möjlighet. Hayeks uppgörelse med Franklin D Roosevelts berömda tal om människans friheter 1941 är ett spännande tema (jag har tagit upp det i min bok *Tankens lätthet, tingens tyngd. Om frihet* (2004; 35ff och passim).

Särskilt upprörd är Johansson över att jag i en tidigare upplaga av min politiska idéhistoria tog upp Margaret Thatchers inställning till skolaga. Men det var just då ett exempel som diskuterades mycket och som förtjänade en plats. Till nästa tryckning tog jag bort stycket, helt enkelt för att saken förlorat sin aktualitet.

I övrigt tillskriver Johansson mig diverse historiefilosofiska föreställningar som jag inte känner igen mig i. Men det är ett mindre problem.

Mer anmärkningsvärt är det att han påstår att den akademiska världen behållit min bok av slentrian, kort sagt av ren slöhet. Det är en enorm förolämpning, inte mot mig utan mot alla de ämnen som fortfarande väljer just min bok.

Sven-Eric Liedman

Håller fönstret stängt

DET VORE NATURLIGTVIS förmått av mig att avläsa en desperation i ett inlägg som utgår från författarens deklaration om den egna textens saklighet. Sven-Eric Liedman inleder i alla fall sin replik på min genomgång av hans politiska idéhistoria med att han avser att begränsa sig till ”några korta,

sakliga kommentarer”. Min text finns här. Läsarna får avgöra om Liedman är saklig och om jag är – i Liedmans ord – ”hetsig”.

Liedmans saklighet tar sig onekligen spännande uttryck. Exempelvis påstår han att hans famösa exempel om Thatcher och barnagan fanns med därför att det vid tiden var ”ett exempel som diskuterades mycket”. Exempel på vad? På det som Liedman menar vara ”ett gott exempel på en typisk nyliberal lag”?

Det hade onekligen varit intressant att höra professor Liedman redogöra för hur han kom fram till den slutsatsen (källor, tidningsklipp, akademiska diskussioner...?). Han gjorde det inte i den aktuella upplagan. Han gjorde det inte i senare. Han gör det inte i sin replik på min artikel.

Att barnagaexemplet inte längre är ”aktuellt” föranleder Liedman att ersätta det med en beskrivning av hur ”nyliberaler” så till den milda grad tror på rationella människor att de förklarar självmord med individuella nyttoalkyler.

I den senaste upplagan påstår Liedman att detta är en liberal tradition som anser att ”människan alltså i grunden är rationell och hennes förmåga att överblicka sammanhangen i sitt eget liv är egentligen obegränsad”.

Detta – eller att människan skulle vara ”fullständigt kompetent att i alla angelägenheter bestämma vad som är bäst för henne” – är att tillskriva denna idétradition uppfattningar den inte har.

Där Gary Becker använder ekonomiska analysverktyg för att förstå sociala fenomen, drar Liedman fram en normativ politisk ideologi.

Det är också i sammanhanget värt att notera att Liedman i sin replik inte berör den antirationalistiska liberalism som jag menar helt saknas i hans bok. När han ändå refererar till vad han skrivit om Friedrich von Hayek i andra sammanhang handlar det om något annat – frågan om frihetsbegreppets omfattning och innehåll.

Essensen i min – och andras – kritik av *Från Platon till kriget mot terrorismen* är att den ger en skev bild av centrala delar av ett liberalt (och konservativt) tankegods som varit med och format vår samtid.

Det handlar inte om huruvida Hayek, Popper, Berlin med flera (av Liedman förbisedda tänkare) hade rätt eller fel. Det handlar om att Liedman står vid ett fönster han väljer att inte öppna. Det är kärnan. Det handlar då också om ansvaret för de tiotusentals studenter som haft *Från Platon till Lenin* och dess olika efterföljare som kunskapskälla.

Liedman menar att det är en ”enorm förolämpning” av mig att efterlysa en förklaring till att hans bok fortfarande finns kvar som kurslitteratur på grundkurser i politisk teori på universitet och högskolor runt om i landet.

I min artikel antog jag att det är en fråga om slentrian. Men jag tar gärna del av andra förklaringar.

Fredrik Johansson

Kampen om nationen

12 Den växande hindunationalismen utmanar Indiens sammanhållning.

Medier i kris och krig

14 Stormarna i de stora mediehusen tilltar i styrka.

Pennan är hans vapen

16 Barack Obama rundar kongressen med tvivelaktiga metoder.

Tyranniet begär förtroende

18 Kina satsar stort på att påverka den internationella opinionen.

I korthet

19 Cricket. Bo Strömstedt.

Krönikor

Det svårspelade kvinnokortet

När Hillary Clinton nominerades till demokraternas presidentkandidat i somras var hon noga med att i sina första ord lyfta fram att nomineringen var historisk. Ikväll har vi nått en milstolpe på vår väg mot ett mer perfekt samhälle, för första gången har en kvinna blivit nominerad, sa Clinton.

För att understryka vikten och vidden av detta beskrev hon hur hon stod där som dotter till en mor och mor till en dotter, ett slags matriarkatets genealogi. De barriärer som nu rivs gynnar även pojkar och män, sammanfattade hon.

Det ligger givetvis en del i vad Clinton sa. Att kvinnor och män har lika villkor och sam-

ma fri- och rättigheter är en rättvisefråga. En naturlig följd av detta är att kvinnor och män ska kunna göra politiska toppkarriärer.

ATT BESKRIVA SIG själv som mor och dotter är säkert en blinkning till de många manliga släktled som dominerat toppskiktet i amerikansk politik.

Men samtidigt som det finns viktiga poänger att göra med att USA nu, 2016, fått utsikter om att en kvinna ska leda nationen, långt efter länder som Storbritannien, Pakistan och Israel, finns politiska risker med hur Clinton använder kön som argument. Hon balanserar här på en ganska slaklina. Det kan nämligen snedvända – och har redan gjort det.

Var ligger mörkrets tyngdpunkt?

UNDER DE LÅNGA varma kaukasiska nätterna, till tonerna av gathundars ursinniga skall och syrsors ihärdiga gnissel, inväntar jag gryningens skörd av nyhetsnotiser. Kupp-försök i ännu ett grannland, med åtföljande utrensningar? Ny rysk offensiv i östra Ukraina? Mer eller mindre tvetydiga dödshot från Trump mot Clinton i den amerikanska presidentvalskampanjen? Litet, stort eller mitt-emellan terrordåd i Europa?

Intressanta är tiderna och sömnlöshet gör dem inte tristare. Alla scenarier som går att måla upp i det blaskgrå förmorgonljuset! Narkotika, detta, för en neurotiker och manna för en spänningsförfattare.

Så många medelstora katastrofer har inträffat under 2016 att året snart inte ens kommer att gå till historien – om inget riktigt enormt händer framåt slutspurt, vill

säga. Finns det inte till och med en dold, förbjuden längtan efter något sådant? Ett skotten i Sarajevo, ett Tjernobyl, ett 11 september. Nyhetsrapporteringen som sådan, dygnet runt, minut för minut, har börjat anta en våldspornografisk dramaturgi: det måste till en klimax om vi någonsin ska få hämta andan. Och börja om.

Om inte annat börjar behovet bli skriande av en mörkrets tyngdpunkt. Vi vet nu inte ens vilket som är vår tids värsta problem. Syrien? Klimatet? Ryssland? Flyktingströmmarna? Turkiet? EU:s kollaps? Trump? Nästa finanskris? Kinas tilltagande ärelystnad?

Än mindre kan vi enas om hur dessa problem ens ska beskrivas. Är det nationernas sönderfall vi bevittnar eller nationalismens återkomst? Både och, förstås, eftersom det andra är en följd av det första – men försök

För det första kan det riktas fokus från det som är hennes egentliga meriter för posten. Om "kvinnligheten" ska ses som en merit behöver den fyllas med något. Detta något behöver vara särskiljande från hur människor uppfattar en manlig presidentkandidat. Så, vad skulle det vara? Egenskaper och begåvningar som traditionellt och särskilt brukar tillskrivas kvinnor? Omsorg och empati? Det i sin tur riskerar att hon uppfattas som för mjuk för uppgiften.

Även om det knappast var mjuka nypor som präglade Clintons tid som utrikesminister, är det ett argument som kan bli besvärligt för henne. Den republikanske presidentkandidaten Donald Trumps hårdföra retorik mot Clinton handlar ofta om att hon är för mjuk, inte har stridviljan eller hårdheten, *the balls* helt enkelt.

AV EN STARK RÖST i det Trumpska lägret, journalisten Anne Coulter, attackeras hon för att vara så mjuk i immigrationsfrågan att det kommer att bli "slutet för Amerika".

Men från Trumps kvinnliga supportrar kan Clinton även få höra det motsatta, att hon är för hård och okvinnlig. Vi vill ha en kvinna som kan representera sitt kön med värdighet och klass, det kan inte Clinton, som en republikansk kvinnlig kommentator uttryckte det.

Kritiken som tar sikte på Hillary Clintons "kvinnlighet" kommer inte enbart från höger. Tidigare i år utkom boken *False*

Choices. The Faux Feminism of Hillary Rodham Clinton. Här beskriver vad som i huvudsak är akademiska feminister på vänsterkanten sin syn på Clintons roll i politiken.

Omsorg och empati? Det i sin tur riskerar att hon uppfattas som för mjuk för uppgiften.

En del, som bokens redaktör Liza Featherstone, menar att Clintons militäriska och neokapitalistiska politik har skadat kvinnor och barn såväl inom nationens gränser som globalt. Featherstone säger sig inte som kvinna kunna identifiera sig med Clinton. Underförstått ligger en uppfattning om kvinnlighet som liknar den som uttrycks av det motsatta lägret, även om utgångspunkterna för slutsatsen skiljer sig åt.

Andra menar att det inte spelar någon roll att Clinton är kvinna, eftersom hon är vit, från de övre klasserna och heterosexuell. Världen har inte vunnit något, menar en av skribenterna.

Hur rasfrågan lever i USA speglas av ett av bidragen, där skribenten, juristen och aktivisten Imani Gandy menar att det som imponerat på henne istället är Michelle

Obamas uttalanden om svarta kvinnors feminism och hur *the first lady* uppfostrar svarta barn.

Flera av texterna lyfter fram Clintons ställningstaganden i abortfrågan som hennes främsta feministiska merit, en fråga som även den är levande och splittrande i USA.

Men i boken finns också röster som, precis som Clinton själv, lyfter fram den barriär som nu rivits genom nomineringen av en kvinna till presidentposten. Boken hade en framskjuten plats på bordet med heta titlar hos den klassiska bokhandeln The Strand i New York under våren.

Diskussionen lär fortsätta. Lärdomen för Clinton kan, som för många andra, bli att kvinnokortet är enkelt att dra, men svårt att spela. ✨

Av Annika Borg

att förklara det för någon av alla ideologiskt förgiftade krämare som en gång för alla tycks ha intagit det offentliga rummet.

Är det nationernas sönderfall vi bevittnar eller nationalis- mens återkomst?

ATT PROBLEMEN ÄR för många och inte kan definieras är illa nog. Farligast av allt är emellertid att inte heller motkrafterna har någon tyngdpunkt nu; att inte ens det goda och eftersträvarsvärda har ett centrum varifrån energi tillåts stråla. Det är därför, misstänker jag, som Trumps kandidatur skrämmer slag på folk så till den milda grad. Med USA har det blivit precis som med EU: mängder av debattörer som tidigare bara haft ovet till övers för projekten ifråga blir, ifråga om Brexit och Trump, plötsligt deras främsta försvarare. Och detta långt efter att såväl USA som EU rasat i all tänkbar och

mätbar betydelse, långt efter att nedgången för väst inlett på allvar – långt efter att, med andra ord, det finns så mycket kvar att rädda.

Utan en tydlig huvudfiende – ett Nazityskland, ett Sovjetryssland, en utomjordisk armada – finns inget väst. Att på en och samma gång ställas inför Putin, Erdoğan och IS har i det närmaste lamslagit den gamla alliansen. (Erdoğan själv, får man försöka minnas, ska dessutom enligt de gamla planritningarna vara på vår sida.)

Så långt de yttre hoten. När man till dem lägger de inre, från de kulturella motsättningar som uppstått av flyktingmottagandet till nationalisternas gensvar, blir paralyserad fullkomlig. Brexit och Trump är inget annat än symptom på detta. Ibland tror jag att väljarna, även de allra värsta av dem, hatar själva handfallenheten, själva den häpnadsovervägande oförmågan, mer än de någonsin har hatat invandrare och bögar.

I EN FÖRTVIVLAD ANSATS att tolka skeendet positivt skulle man kunna hävda att västs nedgång är någonting oundvikligt, till och med någonting positivt. Först när vi

har avvecklat de sista kvarvarande resterna av vårt forna världsherravälde, blir resonemanget i så fall, kommer resten av världen att slappna av och låta oss vara ifred. Vem orkar söka upp en skröplig fördetting på ålderdomshemmet för att dra upp några gamla oföretter?

Åh, jag vet precis vilka som orkar. Det gör ni också. ✨

Av Thomas Engström

Jesus och Buddha
i symbios.

FOTO: ULLA GUDMUNDSON

Kampen om nationen

INDIEN Den växande hindunationalistiska rörelsen ifrågasätter muslimers och kristnas hemortsrätt i Indien. En kraftmätning pågår om nationens självbild, skriver **Ulla Gudmundson**.

”JAI HIND” (LEVE INDIEN)! ropar guvernören. ”Jai Hind!” svarar folkmassan. Det är den 26 januari, den indiska nationaldagen. Jag firar den i Patna, huvudstad i delstaten Bihar i nordöstra Indien. Tillsammans med fader Susai, viceprovinsial (biträdande chef) för Bihars jesuiter följer jag från en ranglig fällstol paraden som hålls här som i andra större städer denna dag. ”Också vi är indiska patrioter”, säger fader Susai. ”Vi ber för Indiens väl varje kväll.”

Republic Day-paraderna är ett exempel på hur maktsymboler traderats med nya förtecken i Indien. Mest storslagna är de förstås i New Delhi. Där kan man i timal beskåda hur regemente efter regemente ur den indiska försvarsmakten defilerar nerför Janpath, avenyn som en gång var scenen för det brittiska imperiets demonstrationer av makt och myndighet.

Även i Patna marscherar militära förband i khakigröna, vita och röda uniformer, till klämmig musik. Lite bisarrt är det att se dem tåga förbi en jättestatyn av mahatma Gandhi, som bekant hela livet en förespråkare för ickevåld och också motståndare till en indisk centralstat. Gandhi är en nationell ikon, som ingen indisk politiker skulle våga att ta avstånd från. Hans porträtt syns också på hindunationalistiska kampanjmöten. Men hans vision av ett socialt inkluderande, religiös-etniskt pluralistiskt Indien nämner man ingenting om.

Idag, när den hindunationalistiska rörelsen ifrågasätter muslimers och kristnas hemortsrätt i Indien, känns det som en ironi att Republic Day-ritualen, symbolen för ett politiskt oberoende Indien, har sina förlagor både i landets muslimska och i dess koloniala historia.

INDIEN ÄR ETT LAND där man ska vara försiktig med generaliseringar. I Bihar, en av landets folkrikaste delstater, och en av de fattigaste, verkar oron för hindunationalismen inte särskilt stor. Bihar har en stark antikommunautär tradition, här berättar man med stolthet hur Lal Krishna Advani, dåvarande ledare för det hindunationalistiska partiet Bharatiya Janata Party (BJP), blev arresterad vid gränsen när han på 1990-talet kom hit på sin turné i en bil maskerad till stridsvagn ur hinduposet *Bhagavad Gita*. BJP kom visserligen till makten i Bihar som en del i en allians i delstatsvalen 2010, men förlorade den igen i valen 2015. "De fattiga kände sig lurade", säger fader Susai. "BJP hade lovat guld och gröna skogar, men inte levererat."

Nordöstra Indien där (liksom i syd) BJP hittills nått föga framgång är strategiskt viktigt för partiet, vars mål är att ta över den statsbärande roll som kongresspartiet hade i flera decennier. BJP:s ledare och Indiens premiärminister Narendra Modi ledde personligen valkampanjen i Bihar. "Modi höll 32 stora möten. Folk kom och lyssnade, men de röstade inte på honom."

Fader Philip i jesuitkommuniteten var aktiv i byggandet av den medborgarallians, till stor del av etniska minoriteter, som avgjorde valresultatet. Att han hade trovärdighet behöver man inte betvivla. I 29 år arbetade han bland "rättätarna", musaharis, ett av de stamfolk som står allra lägst på den sociala skalan i detta hierarkiska land. "Det var ingen idé att komma dra-

Den indiska nationens själ är intimt knuten till territoriet och den är hinduisk.

gande med någon Bibel här. Vad det handlade om var att få dem att känna sig som människor. Jag hade mycket att lära. Jag började med att sitta nio månader under ett träd."

DET SER UT SOM en tanke. I Bihar ligger Bodh Gaya, platsen där Buddha enligt traditionen blev upplyst, sittande under ett bodhiträd. Fader Lawrence i jesuitkommuniteten där berättar om hur umgänget med buddhismen fördjupat hans ignatianska spiritualitet. "Buddismen är den intrapsykiskt mest avancerade av alla trosåskådningar. Här har kristendomen mycket att lära." För några år sedan ordnade Vatikanens interreligiösa dialog ett större möte i Bodh Gaya för buddister och katoliker. "Det blev mycket lyckat, och samarbetet har fortsatt, men de indiska myndigheterna var misstänksamma. De undrade vad vi hade för oss", säger fader Lawrence.

Ja, man kan förutsätta att sådant utbyte är ett rött skynke för de krafter i Indien som vill dra en skarp gräns mellan religioner med hemortsrätt i landet och dem utan. Nyckelordet i den hindunationalistiska diskursen är *Hindutva*, ett ord som bäst översätts med "hinduiskhet". Ordet är hämtat från titeln på den bok som skulle kunna kallas rörelsens bibel, *Hindutva. Who is a Hindu?*, skriven av den politiske aktivisten V D Savarkar och utgiven 1923. För Savarkar och den rörelse som inspirerats av honom, Rashtriya Swayamsevak Sangh

Hindol Sengupta.

FOTO: ULLA GUDMUNDSON

(RSS) är Indien ett mystiskt, fenomenologiskt färgat begrepp, det är hinduernas "moderland". Den indiska nationens själ är intimt knuten till territoriet och den är hinduisk. *Hindutva* är ett kulturellt begrepp som rymmer, men inte kan reduceras till, religiös tro. Hindutvarörelsens politiska mål är att återupprätta *Hindu Rashtra*, det

vill säga omvandla Indien från en sekulär, pluralistisk republik till ett land där den hinduiska majoriteten (idag cirka 80 procent) har självklar hegemoni.

HISTORIEN ÄR ETT SLAGFÄLT i den kraftmätning som pågår om den indiska nationens självbild. Det Indien som idealiseras av Hindutvarörelsen är Vedatidens Indien, som man vill förlägga 1500–2000 år f Kr (en stridsfråga bland historiker är just dateringen av Vedaböckerna). Vedaperioden beskrivs som en guldålder, harmonisk, konfliktfri, präglad av jämlikhet mellan könen och av unik intellektuell kreativitet och teknisk innovation. I Akshardam, ett gigantiskt modernt hindutempel i Delhi (med avläggare i USA och Storbritannien – den indiska diasporan har också en roll i sammanhanget), bjuds besökare på en båtutrustning som illustrerar Indiens historia sedd genom Hindutvagasögon. Här hävdas att inte bara den matematiska nollan och sofistikerad filosofi, utan också plastikkirurgi och rymdteknik är Indiens gåvor till mänskligheten. På väggarna citeras berömda västerlänningar, som filosofen Arthur Schopenhauer och historikern Arnold Toynbee, vilka förstått den indiska kulturens överlägsenhet över den västerländska.

Efter Vedatiden följde, enligt Hindutvarörelsen, en lång period av degeneration då "avarter" av hinduismen (barnäktenskap, änkebränning, ett hierarkiskt och förtryckande kastsystem) uppstod (omvärldens kritik av dessa företeelser drabbar därmed inte den "rena" hinduismen). Den hinduiska kulturen försvagades och blev ett lätt byte för muslimska och senare europeiska erövrare. Muslimer och kristna blir med denna mytisk-puristiska historiesyn ovälkomna och främmande element i den indiska samhällskroppen. De kan få leva där, men som andra klassens medborgare och på villkor att de accepterar hinduisk kultur och hinduisk dominans av det offentliga rummet.

Även hindunationalismens kritiker framhåller att den måste ses i sitt historiska sammanhang. Den uppstod som en reaktion på kolonialismens och dess kristna missionärers nedlåtande och karikerade bild av indisk religion och kultur, i ett paradoxalt samspel med västerländskt 1800-talstänkande och med islam. Den franske Indienkännaren Christophe Jaffrelot kallar den "strategisk synkretism". Brittisk och muslimsk "manlighet" och kristna kyrkors hierarkiska strukturer var något att >>

ta efter. Fienden skulle besegras med sina egna vapen.

HINDUTVA HAR MÅNGA ansikten. Ett visade sig år 1992, när en RSS-ledd hinduisk mobb demolerade 1500-talsmoskén Babri Masjid, år 2002 när tusentals muslimer massakrerades, våldtogs och fördrevs från sina hem i delstaten Gujarat och år 2007–2008 i delstaten Odisha (Orissa) då hundratals kristna angreps och fördrevs. Våld är ingenting nytt i Indien, men statistiken visar att antalet religiöst färgade incidenter har ökat de senaste 20–25 åren. Tesen att religiös fanatism skulle avta i takt med att medelklassen växer verkar inte stämma.

Hindol Sengupta är en *up-and-coming* journalist och debattör, som brukar beskrivas som "soft Hindutva". Hans senaste bok heter *Being Hindu*. Vi träffas över en tallrik sötsaker hemma hos hans föräldrar, i ett medelklassområde i Delhi. Hindol är uppväxt i Calcutta, föräldrarna kom som flyktingar 1971 från nuvarande Bangladesh. Bengaler har rykte om sig att vara pratglada och Hindol är inget undantag. Förstår han att kristna och muslimer skräms av hindunationalismen? "Nej, verkligen inte. Hinduismen rymmer i grund och botten all religion, den kan assimilera alla trosriktningar." Varför kommenterar han inte det religiösetniskt färgade våldet i sin bok? "Det har

Fader Philip.

FOTO: ULLA GUDMUNDSON

jag ingen anledning att göra. Jag redogör för min tro, det är allt."

HINDOLS LIVSÅSKÄDNING är inspirerad av den hinduiska sökaren Vivekananda, mest känd för sitt framträdande vid Religionsnernas parlament i Chicago 1893. Savarkar nämns inte, inte ordet Hindutva heller. Men ordet "assimilera" återkommer flera gånger i hans bok apropå kristendom och islam. Och det är det, och den triumferande tonen i den hindunationalistiska diskursen, som får varningsklockorna att ringa hos många. ✨

MEDIER

Medier i kris och krig

Stormarna kring de svenska mediehusen tilltar i styrka. Dagstidningarna blir aldrig mer sig lika, skriver **Olle Lidbom**.

NÄR DEN SVENSKA mediehistorien sammanfattas lär 2016 framstå som ett märkesår. Stampen, ett av Sveriges största mediehus som i maj ansökte om rekonstruktion, visade sig vara ett konkursbo.

Stampens agerande under 00-talet finns väl beskrivet i företagets utgivna bok, *Avstampet*, som 2012 summerade avgående vd:n Tomas Brunegårds sexton år på Stampen. Boken är tänkt som en panegyrik över Brunegårds affärer men bara ett par månader efter utgivningen börjar Stampen krackelera och boken är idag en skattre-tande handbok i hur man överbelånar och sönderkonsoliderar ett medieföretag.

Rekonstruktionen idag är framförallt en effekt av en sprickfärdig belåning vid olika förvärv, bland annat ett 1,8 miljarders lån vid köpet av Centertidningarna 2005. Under de sexton åren gick Stampen från att vara blott Göteborgs-Posten och Bohusläningen till att bli Sveriges näst största dagstidningsägare efter Bonnier med över 500 anställda journalister (Bonniers dagstidningar har över 650) och många lokalredaktioner. Stampens konsolidering har också inneburit att medieägandet i Sverige idag fördelas på färre händer.

SAMTIDIGT MED Stampens resa från småstadskung till shanghajad storspelare har en annan lokaltidningsaktör gjort en liknande resa. Stiftelseägda Mittmedia, från början ägare av *Gefle Dagblad*, har under 00-talets andra hälft förvärvat och konsoliderat sig till 22 lokaltidningar från Södertälje till Örnsköldsvik med närmare 500 journalister och 27 lokalredaktioner.

Mittmedia har under vd:n Thomas Peterssohn ägnat mycket tid åt att använda intäkterna från tryckta tidningar till att utveckla digitala intäkter. Hur lyckat detta varit råder det delade meningar om, så pass delade att Mittmedias nytilträdde styrelse i somras sparkade ut både

Thomas Peterssohn och den digitala förhoppningsstrategin.

Stormarna kring de två mediehusen har stor inverkan på den svenska lokaltidningen: var tredje svensk dagspressjournalist är anställd på antingen Stampen eller Mittmedia. Därav märkesåret.

EN KONKURS I STAMPEN innebär inte nödvändigtvis att tidningarna läggs ned och Mittmedias nya strategi kan mycket väl stärka lokaljournalistiken. Men 2016 är det tydligt att ett fåtal medieägare inte bara har makt över innehållet utan samma fåtal medieägare även bär avgörande ansvar för journalistikens framtid.

Men är det kris för lokaltidningen? Ny svensk forskning från Jonas Ohlsson på Göteborgs universitet ger inget entydigt svar på frågan. Ohlsson har jämfört alla stora dagstidningsägare, och ägarformen visar sig inte spela någon avgörande roll. Konsolideringen – 55 medieaffärer sedan 2000 – har främst inneburit att små familjeägda tidningar, som tidigare dominerat svensk dagspress, slukats av stiftelser. Hälften av alla större dagstidningar ägs idag av stiftelser, som Mittmedia och smålandsbaserade Gota media. Den enda slutsatsen som Ohlsson egentligen vågar dra är att de som satsat pengar på att expandera också tillhör de som höjt prenumrationspriserna mest och sagt upp flest journalister. I andra ändan av skalan finns Nya Wermlands-Tidningen som inte expanderat och behållit journalister och prenumrationspriser.

DEN STRUKTURELLA spelplanen är given: annonsintäkterna för tidningar minskar och unga svenskar prenumererar alltmer sällan på dagstidningar. Bland dagstidningar i alla utvecklade västländer har det funnits två modeller för att möta den nya strukturen.

Peter Hjärne.

FOTO: ANDERS DEROS/
AFTONBLADET / IBL BILDBYRÅ

Den första har varit *Räckviddsmodellen*. Den bygger på att medieägarna vill nå så många som möjligt för att bli det mest attraktiva valet för annonsörer. Räckvidd når man enklast genom att vara gratis. Det har inneburit till exempel gratistidningar, webb-tv, poddar och gratissajter. Men annonsmarknaden har imponerats mer av Facebook, Google, bloggare och uppstickarsajter som *Huffington Post* än av dagstidningarna. Trots stora satsningar har räckviddsmodellen visat sig vara ranglig och annonsintäkterna har fortsatt att rasa.

Den andra strategin är *Användarmodellen* som bygger på läsarintäkter i form av prenumerationer. De som hoppats på detta har t ex höjt prenumerationen och utvecklat betalväggar, premium-material, event och e-handel.

Expansionen och konsolideringen i Sverige är tänkt att skapa skalfördelar och har därför drivit fram ett fokus på räckviddsmodellen. Nästan samtliga nordiska mediehushus som testat användarmodellen har givit upp. *Sydsvenskan*, *DN*, Stampen-tidningar som *Hallandsposten* – har slopat sina betalväggar. Mittmedia har, i likhet med Schibsted och Bonnier, förklarat krig

Lokaltidningarna anses fortfarande ha en demokratisk uppgift. Stampens rekonstruktion slog ned som en bomb och visade med all önskvärd tydlighet vilket symbolvärde dagstidningen har i Sverige.

mot Facebook och Google om annonsintäkterna.

Men det är ingen given strategi. De tyska dagstidningarna, som inte konsoliderats i samma omfattning och fortfarande till stor del är familjeägda, har valt en annan väg. Där talas det allt oftare om ett medielandskap "efter annonseringen", om en journalistik som inte är beroende av annonsörer. Tyska dagspressen har fokuserat på att utveckla användarmodellen och 2014 ökade upp-

lageintäkterna med 1,3 procent vilket uppvägs det stora tappet på annonsintäkter.

MYCKET SKILJER DET tyska medielandskapet från det svenska, inte bara i kvaliteten (*Frankfurter Allgemeine Zeitung* rankas ofta som världens bästa). Den största skillnaden är att de tyska tidningarna når en mycket mindre del av befolkningen. Tysklands största nationella morgontidning *Süddeutsche Zeitung* har 368 000 prenumeranter – att jämföra med svenska Dagens Nyheter 282 800: 3 procent av alla svenska prenumererar på DN, bara 0,5 procent av alla tyskar prenumererar på *Süddeutsche Zeitung*. I Tyskland, liksom på många andra europeiska marknader, är tidningsläsandet inte lika folkligt som i Sverige.

För många dagstidningar har den breda förankringen varit en del av livsluften och på många svenska orter har dagstidningen varit ett viktigt kitt i samhället. Man har haft en hög räckvidd vilket motiverat lokala annonsörer att välja lokaltidningen. Det monopolet finns inte längre, på de flesta orter är *aftonbladet.se* största tidningen och Facebook det sociala kittet i vardagen.

Frågan är om märkesåret 2016 innebär att de svenska dagstidningarna nu väljer bort räckviddsmodellen. Priset är högt för användarmodellen: de svenska dagstidningarna kommer att krympa och rikta sig mot en elit, vilket går emot många medieägars uppdrag och instinkt. På många orter är dessutom eliten för liten och tidningar kommer att behöva läggas ned. Betalningsviljan är redan låg och många medborgare nöjer sig med en mindre kvalificerad nyhetsförmedling – en utveckling som knappast går att hejda.

Mycket tyder på att Mittmedias nya styrelse brottas med dessa frågor. Dels vill Mittmedia "öka fokus på den lokala kärnaffären", dels finns det tankar på att samtidigt omvandla koncernens alla tidningar till gratistidningar.

Det är krigskonst på slak lina. Lokaltidningarna anses fortfarande ha en demokratisk uppgift. Stampens rekonstruktion slog ned som en bomb och visade med all önskvärd tydlighet vilket symbolvärde dagstidningen har i Sverige.

Precis som i Tyskland är utbudet av dagstidningar stort i Sverige. Utvecklingen i Tyskland visar att krisen inte är över men kriget inte heller är förlorat. Men den tid då dagspressen var det tongivande massmediet är över. Räckvidden är sargad, konsolideringen bromsad och medielandskapet ommöblerat.

Ett rimligt utfall i Stampenhaveriet är att dagstidningarna i koncernen räddas till överlevnad. Många av dem är trots allt ekonomiskt stabila ett par år till. Men dagstidningen kommer att se annorlunda ut i framtiden. Mindre. Smalare. Mer elitistisk. Och i en annan tonart. ✨

USA Pennan är hans vapen

Barack Obama rundar trilslande politiker med metoder som riskerar att försvaga den demokratiska processen, skriver **Simon Hedlin Larsson**.

JAG HAR EN PENNA, förkunnade Barack Obama i januari för två år sedan, ”och jag kan använda denna penna till att utfärda exekutiva order och fatta exekutiva beslut och administrativa beslut som rullar bollen framåt.”

På detta sätt varnade den frustrerade presidenten att om inte den republikanska styrda kongressen antog fler lagar i enlighet med hans politiska agenda var han beredd att använda Vita husets makt för att få sin vilja igenom.

Obama menade allvar. Sedan 2009 har han utfärdat nästan 250 ”exekutiva order”, en form av federal rättsakt som ger president och regering en möjlighet till juridiskt

inflytande som inte kräver kongressens godkännande. Obama har utfärdat sådana order inom vitt skilda ämnen; från federala minimilöner och villkoren för att äga vapen till migration och klimatförändringar.

Man skulle kunna tro att dessa presidentbeslut dels är papperstigrar (eftersom att de inte stöds av kongressen) och dels är okontroversiella (då man förväntar sig att presidenten inte skulle göra något som exempelvis bryter mot konstitutionen eller nuvarande lagar).

Det är emellertid fel på båda punkterna. Förvisso leder inte vart och ett av dem till sväpande samhällsförändringar – precis som att alla lagar som stiftas av den

amerikanska kongressen eller vår riksdag inte nödvändigtvis har drastiska effekter.

Men många av dessa rättsakter har haft stor påverkan på USA:s politiska utveckling. Ett exempel är ”Executive Order 9066” som utfärdades av Franklin Roosevelt under andra världskriget och som ledde till att fler än 100 000 amerikanska medborgare av japanskt ursprung bosatta i USA frihetsberövades och tvångsförflyttades till interneringsläger.

DET ÄR OCKSÅ EN missuppfattning att exekutiva order på grund av sin natur inte skapar kontroverser. Tag exempelvis migrationspolitiken. Eftersom kongressen inte har kunnat enas om att anta en bred migrationsuppställning tog Obama ett eget initiativ för ett par år sedan. Han utfärdade en exekutiv order som syftade till att ge vissa rättigheter till de runt fyra miljoner immigranter som har bott illegalt i USA sedan 2010, som ej förekommer i

belastningsregistret, och som har barn som antingen är amerikanska medborgare eller innehar permanent uppehållstillstånd. Bland annat skyddade Obamas beslut de berörda immigranterna från att bli deporterade.

Men detta överklagades till en federal domstol som fastslog att den gällande migrationslagstiftningen, antagen av kongressen, tydligt stipulerar att immigranter som vistas illegalt i USA ska deporteras, och eftersom en exekutiv order inte är en lag kan den inte bryta mot existerande lagar. Något som tydligt illustrerar hur exekutiva order kan bli föremål för komplicerade juridiska tvister.

TILL OBAMAS FÖRSVAR kan man hävda han ofta har det amerikanska folket på sin sida. Opinionsundersökning efter opinionsundersökning visar att upp till tre fjärdedelar av alla amerikaner stödjer en höjning av minimilönen i enlighet med presidentens agenda. Det finns också tydliga majoriteter som är för striktare vapenlagar, som tycker att klimatförändringar utgör ett allvarligt hot, och som anser att immigranter som vistas i USA illegalt ska ha möjlighet att bli amerikanska medborgare.

Men hans exekutiva order utgör samtidigt ett reellt demokratiskt problem – av två skäl. Först och främst är det inte bara politiska utfall som spelar roll i en demokrati, utan även de politiska processerna har i sig ett egenvärde. Därtill finns det en risk att om Donald Trump vinner valet i november kan han försöka köra över kongressen och Högsta domstolen med argumentet att Obama har skapat en sådan praxis. Presidenten borde alltså ha skäl att vara mycket mer försiktig under sitt sista halvår i Vita huset; han lämnar över till sin efterträdare den 20 januari 2017.

LÅT OSS BÖRJA MED vikten av att följa etablerade politiska processer. Det finns ett klart egenvärde i att följa processerna i ett demokratiskt system eftersom kontinuitet ökar den folkliga insynen, gör det lättare att utkräva ansvar och stärker rättssäkerheten. I den amerikanska konstitutionen står det: "All lagstiftande makt skall tillfalla USA:s kongress." James Madison, Alexander Hamilton, Thomas Jefferson, och USA:s övriga så kallade *Founding Fathers* avsåg att makten skulle delas mellan de statliga institutionerna.

Det var aldrig tanken att en ivrig president skulle kunna kringgå kongressen. Det är därför ingen slump att USA:s första 17 presidenter sammanslaget utfärdade färre exekutiva order än Obama ensam gjorde under sina första sex år vid makten. Det är naturligtvis förstäligt att Obama har valt att flitigt använda sina befogenheter när Republikanerna i kongressen på område efter

Det var aldrig tanken att en ivrig president skulle kunna kringgå kongressen.

område har visat sig ovilliga att samarbeta med Demokraterna. Men det är en sak att dela många av Obamas politiska ståndpunkter och en annan att låta dem uppnås till pris av en försämrad demokratisk process.

YTTERLIGARE ETT SKÄL för Obama att vara mer försiktig är som sagt risken att hans efterträdare heter Trump. I en morgonsoffa i tv-kanalen NBC tidigare i år fick Trump frågan om han som president planerar att använda exekutiva order för att få sin vilja igenom ifall kongressen försöker blockera honom. "Jag kommer att göra många olika saker," sa den republikanske presidentkandidaten och hänvisade till vad han menade var en praxis som Obama skapat. Skulle Trump vinna i november kan man räkna med att argumentet återkommer många gånger.

Barack Obama verkar i dagsläget mest fokusera på sitt politiska arv. Istället borde han tänka mer på att vårda de statliga institutionerna. En bra ledstjärna för presidenten är John Roberts, chefsdomaren för Högsta domstolen. Roberts arbetade som jurist och sedermera högt uppsatt politisk tjänsteman åt både Ronald Reagan och George H.W. Bush innan han 2005 utsågs av George W. Bush till chefsdomare. Trots denna robusta konservativa bakgrund inom politiken dömde han till förmån för presidenten och den politiska vänstern i två mycket uppmärksammade och kontroversiella fall som handlade om Obamas sjukförsäkringsreform.

DET ÄR SVÅRT ATT tänka sig att Roberts personligen skulle vara för Obamas progressiva reform. Dessutom tycks båda besluten gå på tvärs mot chefsdomarens juridiska filosofi, vilket konservativa kommentatorer

har pekat på när de har kritiserat Roberts för att vara inkonsekvent och svika Republikanerna.

Varför fattade John Roberts dessa två kontroversiella beslut när det verkar som om han inte ens riktigt själv trodde på dem? Svaret är förmodligen att han ville vårda Högsta domstolens som institution. Det verkar rimligt att Roberts förutsåg att om Obamas viktigaste reform fälldes, en reform som har mycket starkt stöd inom vissa grupper, skulle domstolens legitimitet riskera att skadas permanent. I intervjuer har också Roberts förklarat att han har en särskild roll som chefsdomare att bevara denna legitimitet.

Obama är inte den förste president som överanvänder exekutiva order när han är frustrerad över kongressen. Den värste missbrukaren var Franklin Roosevelt, som utfärdade fler än 3 500 order för att få igenom sin agenda. Men faran med Trump är också att han är en unik kandidat genom sin politiska okunskap och oförmåga att kompromissa.

USA:S FRAMGÅNG HAR till stor del byggt på maktspredning mellan å ena sidan, presidenten, kongressen, och högsta domstolen, och å andra sidan, den federala regeringen och delstaternas egna regeringar. Skulle Trump bli USA:s nästa president och inte få som han vill kommer han med största sannolikhet att försöka ändra på denna demokratiska grundpelare och stärka Vita husets makt.

Under sitt sista halvår vid makten bör Obama därför göra vad han kan för att försvåra att makt koncentreras till en eventuell president Trump – om olyckan skulle vara framme. ✨

Men Roosevelt var värst.

FOTO: BETTMANN/GETTY IMAGES

Tyranniet begär förtroende

Kina satsar stort och långsiktigt på att påverka internationell opinion. I det ökade nyhetsflödet blir det svårt att veta vad som är nyheter eller manipulation, skriver **Kristina Sandklef**.

DEN 17 JUNI PUBLICERADE *Svenska Dagbladet* en helsidesannons från kinesiska ambassaden, författad som vore den en redaktionell artikel, med rubriken "Sanningen om problemet i Syd kinesiska havet". I texten kunde man bland annat läsa att det var "legitimt korrekt, rimligt och rätt för Kina att inte acceptera skiljedomen gällande Syd kinesiska havet", en dom som skulle avges den 12 juli. För tre år sedan drog Filippinerna Kina inför Permanenta skiljedomstolen i Haag för att avgöra vilket av de två ländernas anspråk på öar och territorialvatten som följde internationell havs rätt.

Kina anser att landets ekonomiska zon till havs innefattar den så kallade niostreckslinjen långt ner i Syd kinesiska havet, vilket lett till gränstvister, framförallt med Vietnam och Filippinerna. Även andra sydostasiatiska länder gör anspråk på delar av området, vilket gjort att det blivit en potentiell krutdurk. Situationen blir inte mindre komplicerad av att USA samarbetar militärt med flera av dessa länder. Officiellt handlar det om att skydda handelsvägarna i Syd kinesiska havet, där handel motsvarande 5300 miljarder dollar pågår varje år, inklusive en stor andel av oljeimporten till Östasien. Dessutom är området rikt på fisk och sannolikt också på olja och gas.

SVENSKA DAGBLADETS chefredaktör Fredrik Karén fick en del kritik i sociala medier över att han publicerat vad som ansågs vara kinesisk propaganda. Senare talade han ut i *Dagens Media* och menade att annonsen inte bröt mot några tryck- eller yttrandefrihetslagar, samt att även om den var provokativ så är "just den här specifika konflikten, så här långt i alla fall, [...] helt oblodig och håller sig på en diplomatisk nivå där flera länder [...] tvistar om gränsdragningarna". Dessutom ansåg Karén att det fanns en poäng att visa för ett land som Kina,

som ligger lågt på pressfrihetsindex, enligt Reportrar utan gränser, att i demokratiska länder värnas tryckfriheten.

DET STÄMMER dock inte att konflikten varit oblodig. Gränstvisterna har pågått i årtionden och 1988 dog 64 vietnamesiska soldater i samband med att Kina landsatte trupper vid Spratleyöarna. Så sent som i maj 2014 dog över 20 personer, varav minst 6 var kinesiska medborgare, i samband med antikinesiska demonstrationer i Vietnam efter att Kina provborrat olja utanför Vietnams kust.

Samtidigt som det förekom kritik mot annonsen, var många kineser i Sverige tack samma, eftersom det "äntligen var någon som publicerade hur det är på riktigt".

OAVSETT VAD MAN tycker illustrerar annonsen i en av Sveriges största dagstidningar Kinas ökade satsningar på att påverka internationell opinion. *Svenska Dagbladet* var nämligen långt ifrån ensam om att få denna typ av annons införd mot betalning av den kinesiska staten. I början av juli rapporterades att respekterade *Washington Post* publicerat en liknande artikel, förvisso som en del av det samarbete, "China Watch", tidningen har med *China Daily* sedan flera år tillbaka.

Likaså har Fairfax Media i Australien, som bland annat äger *Sydney Morning Herald* och *Australian Financial Review*, nyligen tecknat avtal med just *China Daily* för att de ska få publicera nyheter från Kina, framförallt inom affärsvärlden och kultur. *China Daily* är den största engelskspråkiga tidningen i Kina, och är statskontrollerad.

ANNONSEN ILLUSTRERAR två olika fenomen. Det ena är dagspressens ekonomiska utsatthet när prenumeranterna minskat och med dem annonsintäkterna i internet-eran, där många vill ha gratis medier. Det andra är den kinesiska statens ambition att

Ifrågasatt annons. FOTO: MARIA HAACK

öka sin mjuka maktprojicering utomlands med starkt finansiellt stöd hemifrån. Sedan över tio år har Kina bland annat finansierat hundratals Konfuciusinstitut för att öka studierna i kinesiska över hela världen, liknande tyska Goetheinstitutet. Även kinesisk statstelevision, CCTV, och den statliga nyhetsbyrån *Xinhua* har ökat sin närvaro internationellt med nyhetsrapportering på lokala språk med lokala journalister, och har nu olika regionutgåvor i exempelvis Europa, Afrika och USA, där den kinesiska världsbilden förmedlas. Intervjuer med journalister som arbetar för CCTV har visat att de är fria att rapportera om det mesta, men inte att kritisera Kina uttryckligt, eller fördjupa sig i känsliga frågor som Tibet och falungong.

VAD BETYDER DET DÅ att den kinesiska staten ökar nyhetsflödet från Kina till andra länder? En del av syftet är givetvis att öka kunskapen om Kina, vilket behövs ju mer Kina växer som stormakt. Ett annat syfte är att få Kina att framstå som mer positivt i västerländsk press, där vi ofta får läsa om förtryck, miljöförstöring, ekonomisk kraschlandning och andra negativa saker ("den enda positiva rapporteringen, som godkändes av hemmaredaktionen, var nyheter om pandor", sade en brittisk journalist till mig för några år sedan).

Här blir det viktigt att ta till sig nyheter med kritiska ögon. Förutom våra etablerade västerländska medier, finns det även starkt Kinakritiska medier som *Epoch Times*, med kopplingar till falungong, som rapporterar från Kina. I en värld där även sociala medier förmedlar nyheter blir det ännu viktigare att tänka på vem avsändaren är och vad den vill förmedla. I fallet Kina blir det således ännu viktigare att vara påläst om Kina för att kunna göra sin egen nyhetsvärdering och kanske inte tro att allt som händer i Syd kinesiska havet bara är diplomatiskt käbbel. ✨

Ett kärt återseende

En gång för alltför många år sedan greps jag och några kamrater av stark övertygelse om att cricket var sporten för oss, men den var föga utvecklad på vår småländska hemmaplan och det fanns inget internet där man snabbt kunde få fram en e-postadress. Till sist hittade jag en klubb i Skåne i postgirokatalogen (!), satte in några kronor och skrev på talongen att vi ville lära oss spela.

Till vår häpnad fick vi svar. En herre med ursprung i Västindien hörde av sig och kom till och med uppkörande i sin gamla Rover för att visa hur man gjorde. Han hade brutit flera fingrar vid ett misslyckat försök att ta lyra och de hade inte läkt alldeles väl, vilket bland annat innebar att han kunde få grym skruv på bollen. Tyvärr kom vi aldrig längre än till lite kast- och slagträning inomhus. Kommunen hade inga planer på att bygga cricketarena och efter ett tag ledde studier och jobb till att kretsen skingrades.

Jag har känt stor sympati för cricket sedan dess, fast varken hållit i ett slagträ eller följt med i resultaten. Men när jag såg att det skulle hållas en landslagsturnering i Stockholm var det ändå en sträng som slogs an. En torsdag i

FOTO: LAURENCE GRIFFITHS/GETTY IMAGES

augusti skulle Sverige möta Gibraltar på Skarpnäcksfältet, och jag och en god vän åkte dit.

Återseendet kunde ha börjat bättre. Regnet öste ned när vi kom fram. Såvitt jag kunde se var vi de enda i publiken, men en vänlig man kom fram och berättade varför det inte kunde bli spel; det är för farligt när skor inte får fäste och de stenhårda bollarna sväller och blir oberoäkneliga i vätan. Efter lite googlande har jag förstått att det var Cricketförbundets förbundschef Marcus Bringzén som utövade ett föredömligt värdskap.

Skam den som ger sig. Nästa dag åkte jag

till planen ovanför Försvarets materielverk på Gärdet och såg halva matchen när Israel besegrade Isle of Man. Det var mulet, högst 20 personer på den lilla läktaren och spelet fick avbrytas en stund när en motionär förrirrat sig in på planen, men det gav ändå mersmak. Det är något särskilt med cricketens mix av lagspel och individuella insatser och med duellerna mellan kastare och slagman.

Nästa dag sken solen och Sverige besegrade Gibraltar med god marginal. Turneringen som helhet resulterade i uppflyttning till en högre europeisk nivå. Till världs elit är det minst lika långt som från Småland till Västindien, men sporten har fått fäste och växer snabbt inte minst tack vare invandring från länder där spelet har lång tradition. Att komma med i den internationella cricketfamiljen är ingen dum sak. Spelet har urgamla anor, en väldig publik (när Indien spelar en viktig landskamp tittar 400 miljoner indier på tv) och har gett upphov till en rik litteratur. Förre premiärministern John Majors bok om cricket verkar av många anses som hans allra finaste prestation.

PJ Anders Linder

ÅKE GILLAR KRÄFTOR

För nästan trettio år sedan blev jag chef på Liberala Nyhetsbyrån, riksdagsredaktion för den liberala landsortspressen. Jag fick snabbt klart för mig att det ekonomiska läget var prekärt. Alternativet var att antingen sparka en journalist eller att höja avgifterna.

Det ena var olämpligt, det andra omöjligt.

En tredje möjlighet slog mig: ring Bo.

Bo var Bo Strömstedt, chefredaktör i *Expressen* där jag tidigare arbetat. Bo, som med jämna mellanrum iscensatte folkstormar och avsatte statsråd, skulle säkert komma på en lösning. Och med lösning tänkte jag mig ett ekonomiskt bidrag. Detta hände sig nämligen vid den tiden när *Expressen* badade i

pengar och journalistik var ett statusjobb.

Jag ringde Bo.

Bo svarade kort men vänligt: bjud Åke Ahrsjö på kräftor.

– Åke gillar kräftor, förtydligade Bo.

Åke Ahrsjö var verkställande direktör på *Expressen*. För att parafrasera min gamle chef kan man säga att Bo stod för bokstäverna och Åke för siffrorna och att ekvationen varje dag gick ut på ett alldeles förbluffande vis.

Kort därefter satt jag och min styrelseordförande på restaurang Eriks. Framför oss dignade de klarröda kräftorna. Bredvid mig sög Åke Ahrsjö intensivt på klockan. Bo hade, tänkte jag, som vanligt rätt.

Stämningen var hög och det var dags att ta tillfället i akt. Jag började i försiktigt inlindade ordalag lägga fram mitt ärende men blev bryskt avbruten.

– Ja, jag vet vad det gäller. Hur mycket handlade det om?

Med slutna ögon nämnde jag den ofattbara summan 200 000 kr. Vad som sedan inträffade är alldeles sant.

– Det här kanske kan vara en hjälp, sade Åke Ahrsjö och drog med en magnifik och

sedan lång tid säkerligen väl inövad gest fram ett checkkonto ur kavajfickan. Skrev med stadig hand under och högg sedan med oförminskad aptit in på kräftfatet.

Jag granskade, nej, gapade över, checken. 100 000 kronor.

Nu drabbades jag av storhetsvansinne och beslöt mig för att syna Göteborgsliberalismen, det vill säga familjen Hjärne. Lars Hjärne var chef för *Göteborgs-Posten* och bjöd på lunch i det tidningshus han ägde. Jag berättade om kräftfesten med Åke Ahrsjö.

Hjärne skrev inte ut en check men nickade förstående och erbjöd 75 000 kronor. I en känsla av att ha räddat svensk liberalism återvände jag i triumf till Stockholms central.

Those were the days: då Bo och Lars hälsade oinskränkt och såg det som självklart att ställa upp när fattigare kusiner på landet hamnade i svårigheter. Nu blickar *GP* och familjen Hjärne ned i avgrunden och *Expressens* tid som folkets röst är ett minne blott.

Men det fanns en tid då Bo, som gick bort i somras, skänkte glans åt min och många andras tillvaro. Jag tänker på honom med tacksamhet.

Mats Wiklund

FOTO: JUSTEM JOHNSSON/SCANDINAV

Av Jonathan Haidt

1

Jonathan Haidt är socialpsykolog och undervisar vid New York University.

En fråga om värderingar

Ekonomiska klyftor räcker inte som förklaring till intolerans och vurm för starka ledare. Invandringsfientlighet och auktoritära impulser aktiveras också av den urbana elitens värderingar och stöd för mångkulturalism.

Vad i hela friden är det som händer i de västerländska demokratierna? Från framgångarna för Donald Trump i USA och ett antal högerpartier i länderna i Europa till britternas beslut att lämna EU – allt detta har fått många på vänsterkanten att ana att någonting farligt och gräsligt håller på att spridas: högerpopulism, något som ses som politikens zikavirus. Någonting har flugit i "de där människorna" som får dem att rösta på ett sätt som förmodligen – enligt deras kritiker – kommer att skada deras egenintressen, åtminstone om partiledarna fullföljer sina löften om en isolationistisk politik, något som skulle få tillväxten att bromsa.

De flesta analyser som publicerats sedan den brittiska folkomröstningen riktar in sig på ekonomiska faktorer och någon version av tesen om de "bortglömda" – globaliseringen har lett till ökat välstånd i hela världen, med arbetarklassen i väst som det slående undantaget. Dessa mindre välutbildade medborgare i de rikaste länderna blev av med välbetalda men relativt lågkvalificerade arbeten som flyttade utomlands eller gick till invandrare som var redo att jobba för lägre löner. I samhällen där lönerna har stagnerat eller sjunkit ser man med förbittring på ständigt ökande välstånd, hyror och självgodhet i London och andra superstäder.

Ett mindre antal analyser, särskilt i USA, har fokuserat på de psykologiska drag som kännetecknar auktoritarismen för att förklara varför dessa populistiska rörelser så ofta är fientligt inställda

till invandring och varför de vanligtvis har en rent rasistisk svans.

Globaliseringen och auktoritarismen är båda väsentliga delar av förklaringen, men i den här essän tänker jag föra ihop dem på ett nytt sätt. Nedan presenteras en skildring som jag inleder med att ansluta mig till den distinktion som den historikern Michael Lind, och andra experter, gjort mellan globalister och nationalisterna – detta är bra beskrivningar av de två grupper med vapendragare som framträtt i så många länder i väst. Marine Le Pen, franska Nationella frontens partiledare, pekade på samma skiljelinje i december ifjol när hon beskrev läget i Frankrike som ett slag mellan "globalister" och "patrioter".

Men istället för att fokusera på nationalisterna som de som behöver förklaras av experter inleder jag skildringen med globalisterna. Jag kommer att visa hur globaliseringen och stigande välstånd har förändrat värderingarna och hållningen bland eliten i städerna. Detta har lett dem till att tala och agera på sätt som omedvetet aktiverat auktoritära tendenser bland en del av nationalisterna. Jag kommer att visa varför invandringen har varit så central i nästan alla högerpopulistiska rörelser. Den är inte bara gnistan, den är själva sprängämnet, och de som avfärdar den invandringsfientliga inställningen som ren rasism har missat ett antal viktiga aspekter inom moralpsykologin som har att göra med det allmänmänniska behovet att leva i en stabil och sammanhållen moralisk ordning. När väl moralpsykologin introduceras i skildringen och förenas >>

På Orbans order: ungersk soldat
bygger gräns mot Kroatien.

FOTO: BERNADETT SZABO

med de ekonomiska och auktoritära förklaringarna blir det möjligt att komma med några råd för hur man kan minska kraften i vägen av konflikter vi sett den senaste tiden.

När länder blomstrar förändras deras värderingar på förutsägbara sätt. Den mest detaljerade uppföljande forskningen om dessa förändringar kommer från World Values Survey (WVS), som frågar representativa urval av människor i dussintals länder om deras värderingar och övertygelser. WVS har nu samlat in och publicerat information i sex "vågor" sedan början av 1980-talet; i den senaste studien medverkade 60 länder. Nästan alla dessa länder är nu betydligt mer välmående än de var på 1980-talet, och många övergick från kommunism till kapitalism och från diktatur till demokrati under den här tiden. Hur inverkar dessa enorma förändringar på deras värderingar?

V arje land har en unik bana, men om vi tar ett par steg tillbaka framträder några allmänna tendenser i den statistik WVS har tagit fram. Länder verkar röra sig i två riktningar, längs två axlar. Först, när de industrialiseras, rör de sig bort från "traditionella värderingar" – där religionen, ritualer och respekt för auktoriteter är viktiga – och mot "sekulära rationella" värderingar som är mer öppna för förändringar, utveckling och social ingenjörskonst byggd på rationella faktorer. Senare, när de blir mer välmående och allt fler går över till servicesektorn rör sig länderna bort från "överlevnadsvärderingar" som lägger tonvikten på den ekonomiska och fysiska säkerhet man hittar inom familjen, släkten och andra lokala grupper, mot "självförverkligande" eller "frigörande" värderingar som betonar individens rättigheter och skydd – inte bara för en själv, utan som en principfråga, för alla. Här följer en sammanfattning av dessa förändringar från inledningen till Christian Welzels lärorika bok *Freedom Rising*:

...minskande existentiellt tryck [det vill säga hot mot och utmaningar för överlevnaden] öppnar människor och får dem att prioritera frihet framför säkerhet, självbestämmande framför auktoriteter, mångfald framför konformism och kreativitet framför disciplin. På samma sätt som ständiga existentiella påfrestningar får människor att sluta sig, vilket leder till att de betonar de motsatta prioriteringarna [...] leder ett existentiellt lugnat sinnestillstånd till tolerans och solidaritet utanför den grupp man är en del av, medan det existentiellt stressade sinnestillståndet leder till diskriminering och fientlighet gentemot grupper man inte är en del av.

Den demokratiska kapitalismen – i samhällen med god rättssäkerhet och där institutionerna inte är korrumperade – har givit upphov till ständigt förbättrad levnadsstandard och existentiell säkerhet i många årtionden nu. När samhällen blir mer välmående och säkrare blir de vanligtvis öppnare och mer toleranta. I kombination med betydligt bättre tillgång till mat, filmer och konsumentvaror från andra kulturer som kommit i och med globaliseringen och internet leder denna öppenhet nästan ofrånkomligen till att en kosmopolitisk inställning

Ostentativ livsstil: en Ferrari på Eaton Place i London

FOTO: SIMON DAWSON/BLOOMBERG/GETTY IMAGES

stärks, vanligtvis är den som mest påtaglig bland den unga eliten i städerna. De lokala banden blir svagare, lokalpatriotism blir någonting fult och människor börjar se sina medmänniskor som likvärdiga "världsmedborgare" (för att citera Barack Obama i Berlin år 2008 när han fortfarande var presidentkandidat). Ordet "kosmopolit" har grekiskt ursprung och betyder, bokstavligen, "världsmedborgare". Kosmopoliterna hyllar mångfalden och välkomnar invandringen, de ser ofta dessa teman som avgörande prov på moralisk anständighet.

A r 2007 höll exempelvis den före detta brittiske premiärministern Gordon Brown ett tal där han använde formuleringen "brittiska arbeten för brittiska arbetare". Formuleringen ledde till ilska och förakt bland många partikolleger till Brown inom Labour. I en essä i *Prospect* beskriver David Goodhart hur det lät när människor i mitten och till vänster på den politiska skalan diskuterade Browns uttalande vid en sammankomst ett par dagar senare:

Folk omkring mig tävlade i att uttrycka sin indignation gentemot Browns paroll. Det hela slutade triumfatoriskt med att en person, till allmänt bifall, förkunnade att det var "rasism, helt enkelt". Jag minns att jag i efterhand tänkte att samtalet

”

När samhällen blir mer välmående och säkrare blir de vanligtvis öppnare och mer toleranta.

verkligen skulle ha låtit besynnerligt för de flesta andra människor i landet. Gordon Browns uttalande må ha varit klumpigt och cyniskt men han sa faktiskt inte brittiska arbeten för vita brittiska arbetare. På de flesta andra platser i världen idag, och faktiskt antagligen även i Storbritannien fram till för runt 25 år sedan, skulle ett sådant uttalande om att man föredrog att arbetarna gick till invånarna i landet ha verkat så banalt att det knappt var värt att säga. Numera har dock den liberala universalismens språk avgjort att det ligger bortanför anständighetens gränser.

Den förändring som Goodhart konstaterar inom den vänsterinriktade brittiska eliten är besläktad med den övergång till "frigörelsevärderingar" som Welzel beskriver. Lokalpatriotism är någonting dåligt och universalism är någonting gott. Goodhart citerar George Monbiot, en förgrundsfigur inom den brittiska vänstern:

Internationalismen[...] säger oss att någon som bor i Kinshasa inte är mindre värd än någon som bor i Kensington[...] Patriotismen, om den nu överhuvudtaget betyder någonting, säger oss att vi borde prioritera britternas behov [framför kongolesernas]. Hur kan man förlika detta val med liberalismen? Hur[...] gör man skillnad på detta och rasism?

Monbiots påstående att det inte går att skilja på patriotism och rasism illustrerar den universalism som har kännetecknat delar av den globalistiska vänstern i många länder i väst i flera årtionden. John Lennon skrev globalisternas hymn år 1971, låten *Imagine*. Efter att ha bett oss att föreställa oss att det inte fanns någon himmel och innan han ber oss att föreställa oss att vi inte hade några ägodelar ber Lennon oss att:

*Imagine there's no countries; it isn't hard to do
Nothing to kill or die for, and no religion too
Imagine all the people living life in peace.
You may say I'm a dreamer, but I'm not the only one.
I hope some day you'll join us, and the world will be as one.*

Detta är de mångkulturella globalisternas dröm. Men det är naivt, helgerån och landsförräderi enligt nationalisterna.

Nationalisterna ser patriotismen som en dygd; de anser att deras land och dess kultur är någonting unikt och värt att bevara. Detta är en verklig moralisk förpliktelse, inte en attityd för att dölja rasistiskt bigotteri. En del nationalisterna anser verkligen att deras land är bättre än alla andra, och en del nationalistiska ideologier är helt klart inskränkta och öppet rasistiska. Men som många försvarare av patriotismen har påpekat – du älskar din make/maka eftersom han eller hon är din, inte för att du anser att din make/maka är överlägsen alla andra. Nationalister känner ett band till sitt land och de anser att detta band medför plikter åt båda hållen: Medborgarna har en plikt att älska och tjäna sitt land, och de styrande är förpliktade att försvara det egna folket. De styrande borde värdera de egna medborgarnas intressen högre än andra länders medborgares intressen.

Det ligger inte nödvändigtvis någonting rasistiskt eller tarvligt i detta upplägg eller samhällskontrakt. En delad känsla för identitet, normer och historia har en tendens att främja tillit. Att inte ha någon sådan delad känsla leder till ett tillstånd av det sociologen Émile Durkheim beskrev som "anomi" eller normlöshet. Samhällen med hög tillit, eller högt socialt kapital, resulterar i mycket som är fördelaktigt för dess medborgare – lägre brottslighet, lägre transaktionskostnader för företag, högre välbefinnande och en benägenhet att vara generös, bland mycket annat. En liberal nationalist kan rimligen hävda att debatten om invandringsspolitiken i Europa inte handlar om vad som är moraliskt kontra vad som är tarvligt, utan att det handlar om två kolliderande moraliska visioner, som på grund av sin natur inte kan jämföras (som hos Isaiah Berlin). Knepet, ur denna synvinkel, är att räkna ut hur man kan väga en rimlig oro för den egna gruppens integritet mot plikten att välkomna främlingar, särskilt främlingar i djup nöd.

Så hur har nationalisterna respektive globalister svarat på den europeiska invandringskrisen? Under det senaste året eller två har vi alla sett de chockerande bilderna på flyktingar som flyter i land levande och döda på europeiska stränder, marscherar på långa led genom sydöstra Europa,

”

Nationalisterna ser patriotismen som en dygd; de anser att deras land och dess kultur är någonting unikt och värt att bevara.

»

hoppas över stängsel, fyller tågstationer och gömmer sig och dör i lastbilar och tåg tunnlar. Om du är europeisk globalist blev du antagligen överlycklig i augusti 2015 när Angela Merkel tillkännagav att Tyskland öppnade sina dörrar på vid gavel för flyktingar och asylsökande. Det finns miljontals människor som är i nöd, och enligt en del globalister är nationsgränser godtyckliga och omoraliska. Globalisterna är dessutom koncentrerade till huvudstäder, affärsnav och universitetsstäder – orter som har kommit längst i den värderingsförändring som syns i WVS statistik.

Men om du är europeisk nationalist måste kvällsnyheterna ha känts som att se zikaviruset sprida sig, hela tiden på väg längre norrut från de kaotiska områdena i sydvästra Asien och norra Afrika. Bara ett fåtal högnationalistiska ledare försökte stoppa det, som Viktor Orbán i Ungern. Den globalistiska eliten verkade heja på flodvägen av människor, välkomna den till hjärtat av Europa och krävde sedan att alla länder skulle ta emot ett stort antal flyktingar och låta dem bosätta sig.

Och dessa krav, med epicentrum i Bryssel, kom efter årtionden av debatter där nationalisterna hade hävdats att Europa redan har varit alldeles för öppet och redan har tagit in så många muslimska invandrare att kulturen och traditionerna i de europeiska samhällena var hotade. Långt innan strömmen av syriska asylsökare kom till Europa hade det kommit förslag om att förbjuda minareter i Schweiz och burkan i Frankrike. Det hade varit upplopp i arabiska kvarter i Paris och Marseille, och attacker på judar och synagogor över

hela Europa. Det hade funnits terroristceller som gömt sig för att planera och utföra attentaten den 11 september 2001 i USA, bombattentat mot tåg och bussar i Madrid och London, samt slakten på redaktionen på *Charlie Hebdo* i Paris.

Sommaren 2015 hade den nationalistiska sidan redan nått kokpunkten och skrek ”nu får det vara nog, stäng av kranen”. Globalisterna, å andra sidan, hävdade att ”vi måste öppna slussarna, det är det enda barmhärtiga och om du opponerar dig mot oss så är du rasist”. Skulle inte det kunna provocera även rätt vettiga människor att bli rasande? Skulle inte det kunna göra många av dem mottagliga för argument, idéer och politiska partier som lutar åt nationalismens intoleranta sida och som sågs som tabu bara ett par år tidigare?

Nationalister i Europa har protesterat mot massinvandringen i årtionden, så det var knappast förvånande att den enorma och plötsliga ökningen av antalet asylsökande år 2015 spädde på deras ilska och fick deras stöd till högnationalistiska partier att öka. Globalisterna brukar förklara dessa reaktioner med ”rasism, helt enkelt” eller med den småaktiga småstadsegoismen bland människor som varken vill förlora arbeten eller bidrag till utlännningar.

Rasismen är uppenbar i en del av vad vissa nationalister säger i intervjuer, sjunger på fotbollsmatcher eller skriver på internet i skydd av anonymitet. Men ”rasism” är ett ytligt uttryck när det används som förklaring. Det slår fast att det finns en del människor som helt enkelt inte gillar någon

”

År 2016 kommer antagligen att kommas ihåg som en viktig vändpunkt på de västerländska demokratiernas bana.

Burkan provocerar.

FOTO: KASIA WANDYCZ/GETTY IMAGES

som avviker – särskilt om de har mörkare hy. De har inga giltiga skäl för denna motvilja; de ogillar helt enkelt det avvikande och det är allt vi behöver veta för att förstå deras ilska.

Men det är inte allt vi behöver veta. Om man tittar lite närmare visar det sig att rasism brukar vara djupt förknippat med moraliska frågeställningar. (Jag använder här begreppet "moralisk" i rent beskrivande betydelse som frågeställningar som – för de människor vi diskuterar – verkar handla om gott och ont; jag säger inte att rasism i själva verket är moraliskt gott eller moraliskt rätt.) Folk hatar inte andra människor bara för att de har mörkare hy eller en annan form på näsan; de hatar människor som de anser har värderingar som är oförenliga med deras egna, eller som de tror gör saker som de anser är motbjudande, eller som de uppfattar som ett hot mot någonting de håller kärt. Dessa moraliska frågeställningar behöver inte vara förankrade i verkligheten och de förstärks ofta av demagoger. Men om vi vill förstå den senaste tidens uppgång för de högerpopulistiska rörelserna så kan inte "rasism" vara slutpunkten; det måste vara inledningen på forskningen.

En av de viktigaste vägledarna i denna forskning är statsvetaren Karen Stenner. År 2005 gav Stenner ut en bok med titeln *The Authoritarian Dynamic*, ett akademiskt verk fullt av diagram, beskrivningar av regressionsanalyser och debatter om lärda tvister om auktoritarismens beskaffenhet. (Den har därmed inte fått någon bredare läsekrets.) Det viktigaste hon kommer fram till är att auktoritarismen inte är ett stabilt personlighetsdrag. Det är snarare ett *psykologiskt anlag* att bli intolerant när en person upplever ett visst slags hot. Det är som om folk har en knapp i pannan och när någon trycker på den blir de plötsligt fullt fokuserade på att försvara den grupp de tillhör samtidigt som de sparkar ut utlänningar och personer som inte rättar sig efter majoriteten samt krossar allt som avviker inom gruppen. Vid dessa tidpunkter dras de till starka män och våldsanvändning. Vid andra tidpunkter, då de inte upplever något sådant hot, är de inte mer intoleranta än någon annan. Så nyckeln till det hela är att förstå vad det är som får dem att gå igång.

Svaret, antyder Stenner, är det hon kallar "normativa hot", vilket i grund och botten betyder ett hot mot den moraliska ordningens integritet (såsom de uppfattar den). Det innebär insikten att "vi" håller på att gå sönder:

Erfarenheten eller uppfattningen att gruppauktoriteter inte hörsammas eller auktoriteter som inte är värda respekt, vägran att rätta sig efter gruppens normer eller normer som visar sig vara tveklaktiga, brist på samförstånd i gruppens värderingar och trossatser och, på det hela taget, mångfald och frihet som "löpt amok" bör aktivera anlaget och öka uttrycket av dessa karakteristiska attityder och beteenden.

Så de auktoritära är inte själviska. De försöker inte skydda sina plånböcker eller ens sina familjer. De försöker skydda sin grupp eller sitt samhälle. En del

auktoritära ser sin ras eller sina blodsband som det som måste försvaras och dessa människor utgör den djupt rasistiska undergruppen till de högerpopulistiska rörelserna, däribland den extremistiska grupp som stundom attraheras av nynazismen. De kan inte ens tänka sig att acceptera invandrare som fullt ut assimilerat kulturen. Men det mer typiska, i dagens Europa och Amerika, är att det är nationen och dess kultur som nationalisterna vill bevara.

I de många studier hon utfört identifierar Stenner de auktoritära efter i vilken utsträckning de skriver under på några punkter som har att göra med de viktigaste värderingarna som barn borde lära sig hemma, exempelvis "lydnad" (i motsats till "självständighet" och "tolerans gentemot och respekt för andra människor"). Sedan beskriver hon en serie studier hon utförde med hjälp av ett urval av metoder och tvärnationell information. I en serie experiment bad hon amerikaner att läsa påhittade nyheter om hur deras nation håller på att förändras. När de läste att amerikanerna håller på att förändras så att de blir mer lika varandra var de auktoritära inte mer rasistiska och intoleranta än andra. Men när Stenner gav dem en nyhet som antydde att amerikanerna håller på att bli mer olika var det som om någon hade tryckt på knappen, den "auktoritära dynamiken" drog igång, och de blev mer rasistiska och intoleranta. Exempelvis blev det en viktigare nationell prioritering "att hålla ordning i nationen" medan "att skydda yttrandefriheten" blev mindre betydelsefullt. De blev mer kritiskt inställda till homosexualitet, aborter och skilsmässor.

Ett av Stenners mest värdefulla bidrag är hennes upptäckt att de auktoritära skiljer sig psykologiskt från "status quo-konservativa" som är mer prototypiskt konservativa – försiktiga när det gäller radikala förändringar. Status quo-konservativa bildar den långa och framstående traditionen från Edmund Burkes förutseende reflektioner och farhågor i fråga om franska revolutionens första år till William F Buckleys uttalande om att hans konservativa tidskrift *National Review* skulle "gå på tvärs mot historien och skrika 'stopp!'"

Status quo-konservativa är inte de auktoritäras naturliga allierade, de senare förordar ofta radikala förändringar och är beredda att ta stora risker för att genomföra en politik som ännu är oprövad. Detta är anledningen till varför så många republikaner – och nästan alla konservativa intellektuella – är motståndare till Donald Trump; han är helt enkelt inte konservativ om man ser till hans läggning och värderingar. Men status quo-konservativa kan dras in i allianser med de auktoritära när de anser att de progressiva har undergrävt landets traditioner och identitet i så stor utsträckning att dramatiska politiska handlingar (såsom brexit eller att förbjuda muslimsk invandring till USA) ses som det enda sättet att skrika "stopp!" som återstår. Brexit kan då verka mindre radikalt än utsikten att man slukas upp av EU:s "allt fastare sammanslutning".

Så nu kan vi förstå varför invandringen – särskilt den senaste plötsliga ökningen av antalet

”

Ett av Stenners mest värdefulla bidrag är hennes upptäckt att de auktoritära skiljer sig psykologiskt från "status quo-konservativa" som är mer prototypiskt konservativa – försiktiga när det gäller radikala förändringar.

>>

asylsökande muslimer från Syrien – har orsakat sådana starkt polariserade reaktioner i så många europeiska länder, och till och med i USA där antalet muslimska invandrare är lågt. Muslimska invandrare från Mellanöstern ses av nationalisterna som ett betydligt större terrorhot än invandrare från alla andra regioner och religioner. Men Stenner uppmanar oss att bortse från *säkerhetshotet* och studera det *normativa hotet*. Islam uppmanar sina följare att leva på sätt som, i jämförelse med andra grupper, kan göra det svårare att assimileras i de sekulära och jämställda samhällena i väst. (Detsamma kan sägas om ortodoxa judar, och Stenners auktoritära dynamik kan hjälpa till att förklara varför vi sett en ny våg av antisemitism inom högern i USA.) Muslimer iakttar inte bara annorlunda seder i den privata sfären; de kräver och får ofta anpassade lösningar, juridiskt och praktiskt, i sina nya hemländer, särskilt i frågor som har med kön att göra. Under de senaste årtiondena har några av de mest infekterade frågorna i Frankrike och andra europeiska länder rört kvinnors slöjor och heltäckande klädsel, samt det besläktade behovet av avskildhet och könssegrering. Exempelvis erbjuder en del badhus i Sverige numera särskilda badtider för kvinnor. Detta står i strid mot starka svenska värderingar ifråga om jämställdhet och att inte göra skillnad på människor.

Oberoende av om du är status quo-konservativ och orolig för snabba förändringar eller auktoritär och hyperkänslig mot normativa hot kommer en stor andel muslimsk invandring till ditt västland antagligen att hota dina moraliska kärntressen. Men så fort du talar ur skägget och ger uttryck för din oro kommer globalisterna att håna dig som rasist och bonnläpp. När globalisterna – även de som styr centerhögerpartierna i ditt land – slår ner på dig på det sättet, vart kan du då vända dig? Svaret blir, i allt större utsträckning, till de högerextrema nationalistpartierna i Europa och till Donald Trump, som just utfört ett fientligt övertagande av det republikanska partiet i USA.

The *Authoritarian Dynamic* gavs ut år 2005 och ordet "muslim" förekommer bara sex gånger (i motsats till ordet "svart" som förekommer 100 gånger). Men Stenners bok erbjuder en sorts Rosetasten för att tolka högerpopulismens uppsving och dess fokus på muslimer år 2016. Stenner konstaterar att hennes teori "förklarar den sortens intolerans som verkar 'komma från ingenstans', som plötsligt kan dyka upp i både toleranta och intoleranta kulturer och som innebär överraskande förändringar i folks beteende som inte kan förklaras av kulturella traditioner som förändras långsamt".

Hon ställer upp sin teori som motsats till dem som ser en historiens ohejdbara tidvattenvåg som rör sig bort från traditioner och "mot större respekt för den individuella friheten och skillnader", och som förväntar sig att folk skall fortsätta att utvecklas "mot mer perfekta liberala och demokratiska medborgare". Hon skriver inte vilka teoretiker hon har i åtanke, men Welzel och hans medarbetare vid WVS, liksom Francis Fukuyamas tes om "slutet på historien", verkar vara rimliga kandidater. Stenner delar inte dessa teoretikers optimism

vad gäller de västerländska demokratiernas framtid. Hon medger att det finns en generell tendens mot tolerans, men hon förutspår att just de här tendenserna skapar förhållanden som gör de auktoritära hyperaktiva och ger upphov till en häftig motreaktion. Hon kommer med följande förutsägelse: "De allt större friheter som dessa kulturer under utveckling hänger sig åt ger upphov till just de förutsättningar som garanterat kommer att driva de latent auktoritära att ta till plötsliga och intensiva, kanske till och med våldsamma, och nästan säkerligen oväntade, uttryck för intolerans. På samma sätt, om intoleransen mer är ett resultat av individuell psykologi än av kulturella normer[...] får vi en annan framtidsvision, och en annan förståelse för vems problem det här är och kommer att vara än om intoleransen nästan är en oavsiktlig sideeffekt av enkel traditionsbundenhet. Den sortens intolerans som har sitt ursprung i avvikande individuell psykologi, snarare än ett neutralt införlivande av de kulturella normer som präglar allt, kommer med all säkerhet att vara mer passionerad och irrationell, mindre förutsägbar, mindre mottaglig för övertalning, och uppretad snarare än upplyst på grund av det kulturella hävdandet av tolerans." [min kursivering]

När hon skrev boken år 2004 förutspådde Stenner att "intoleransen inte hör det förflutna till, den är i högsta grad någonting framtida".

Slutsatsen av allt det här är att svaret på frågan som vi inledde med – Vad i hela friden är det som händer? – inte går att finna genom att bara titta på nationalisterna och peka på deras ekonomiska omständigheter och den rasism som en del av dem faktiskt ger uttryck för. Först måste man titta på globalisterna, och på hur deras föränderliga värderingar kanske driver många av deras landsmän att ge sitt stöd till ledare på den politiska högerkanten. Särskilt det faktum att globalisterna ofta stöder hög invandring och begränsningar av den nationella suveräniteten – de har en tendens att se transnationella enheter som EU som moraliskt överlägsna nationalstaterna – och nedvärderar nationalisterna och deras patriotism som "rasism, helt enkelt". Dessa handlingar är som att trycka på knappen markerad "normativa hot" hos

”

Överväg noga hur ditt land skall hantera invandringsfrågan och försök ordna den på ett sätt som gör det mindre sannolikt att en auktoritär reaktion provoceras fram.

Trumps brigad.

FOTO: SPENCER PLATT/GETTY IMAGES

de auktoritärt lagda, och dessa handlingar kan få status quo-konservativa att göra gemensam sak med de auktoritära för att slå tillbaka mot globalisterna och deras universella projekt.

Om detta argument stämmer leder det till en tydlig uppsättning med politiska föreskrifter för globalisterna. För det första, och viktigast av allt: Överväg noga hur ditt land skall hantera invandringsfrågan och försök ordna den på ett sätt som gör det mindre sannolikt att en auktoritär reaktion provoceras fram. Lägg märke till tre nyckelvariabler: procentandelen utrikesfödda invånare vid en given tidpunkt, varje inkommande grupps moraliska skillnad samt i vilken utsträckning varje grupps barn assimileras.

Laglig invandring från moraliskt annorlunda kulturer är inte någonting problematiskt, inte ens om assimileringen är låg, så länge antalet invandrare inte är högt; små etniska enklaver innebär inte något normativt hot mot större stater. Måttliga invandringsnivåer av moraliskt annorlunda etniska grupper går också bra, så länge det ser ut som att invandrarna framgångsrikt assimileras i värdlandets kultur. När invandrare verkar angelägna att anamma språket, värderingarna och sederna i det nya landet bekräftar det nationalisternas känsla av stolthet över att deras land är bra, värdefullt och attraktivt för utlänningar. Men när helst ett land har historiskt höga invandringsnivåer, från länder med mycket avvikande seder, och utan ett starkt och framgångsrikt assimileringssprogram, är det nästan säkert att det kommer en auktoritär motreaktion, och man kan räkna med att många status quo-konservativa kommer att stödja den.

Stenner avslutar *The Authoritarian Dynamic* med några tydliga och konstruktiva råd:

Allt tyder på att möta skillnader, tala om skillnader och bejaka skillnader – den liberala demokratiens kännetecken – är det säkraste sättet att reta de som är naturligt intoleranta, och bäddar för att deras anlag i allt större utsträckning kommer till uttryck i tydligt intoleranta hållningar och beteenden. Det är därmed paradoxalt att det ser ut som att det bästa sättet att begränsa intoleransen mot skillnader är genom att visa upp, tala om och bejaka våra likheter[...] Till syvende och sist finns det ingenting som väcker större tolerans bland de intoleranta än ett överflöd av gemensamma och enande trossatser, seder, ritualer, institutioner och procedurer. Och tyvärr är sådant som "multikulturell utbildning", tvåspråkighet och icke-assimilering det säkraste sättet att stärka denna latenta intolerans.

Om Stenner har rätt så har hennes arbete långtgående konsekvenser inte bara för USA, som står i centrum för hennes bok, utan kanske ännu mer för Europa. Donald Tusk, Europeiska rådets nuvarande ordförande, höll nyligen ett tal inför en samling kristdemokratiska centerhögerledare (i och med att de tillhör den välutbildade eliten är de fortfarande generellt sett globalister). Smärtsamt medveten om de nya auktoritäras framgångar i hemlandet Polen beskyllde han sig själv och sina kolleger för att försöka driva igenom ett "utopiskt Europa utan nationalstater". Detta, sa han, hade

orsakat den senaste EU-skeptiska motreaktionen: "Besatta av tanken på snabb och fullständig integrering lade vi inte märke till att vanligt folk, invånarna i Europa, inte delar vår euro-entusiasm."

Demokratin kräver att vi låter vanliga medborgare komma till tals. Majoriteten kom till tals i Storbritannien den 23 juni och majoriteter med liknande åsikter kan snart komma att göra sig hörda i andra europeiska länder, och möjligen även i USA i november. År 2016 kommer antagligen att kommas ihåg som en viktig vändpunkt på de västerländska demokratiernas bana. De som verkligen vill förstå vad det är som händer bör titta närmare på det komplexa samspelet mellan globaliseringen, invandringen och förändrade värderingar.

Om skildringen som jag har presenterat här stämmer så skulle globalisterna lätt kunna tala, handla och stifta lagar på sätt som kan få vreden och rösterna att försvinna från nationalistpartier, men detta skulle fordra att de i grund och botten tänker om i fråga om värdet av nationella identiteter och sammanhållna moraliska samhällen. Det skulle fordra att man överger den mångkulturella inställningen till invandringen och anamma de assimilerings.

Den stora frågan för länderna i väst efter år 2016 kan komma att vara den följande: Hur skördar vi frukterna från det globala samarbetet inom handel, kultur, utbildning, mänskliga rättigheter och miljöskydd samtidigt som vi respekterar – hellre än att vi försvagar eller krossar – världens många lokala, nationella och andra "begränsade" identiteter, som alla har sina egna traditioner och sin egen moraliska ordning? I vilken sorts värld kan globalister och nationalisterna leva ihop i fred? ✨

Han fick som han ville.

FOTO: CHRISTOPHER FURLONG/
GETTY IMAGES

Översättning: **Martin Peterson.**
Texten publicerades ursprungligen
i *The American Interest*.

Hopp om livet

Att bevara frysta kroppar i hopp om att i en framtid återställa dem till fullt liv avfärdas allmänt som ovetenskapligt och science fiction. Trots det satsas både pengar och forskning på kryonik. Drömmen om ett evigt liv vägrar att dö.

Av Anders Alvestrand

Zero K, den nordamerikanske, ofta Nobelpristippade, författaren Don DeLillos senaste och kritikerrosade roman, handlar liksom hans tidigare om livet och döden. Men *Zero K* är lika mycket en filosofisk betraktelse som en roman med den centrala frågan: Måste vi dö?

Jeffrey, bokens berättare, anländer till "The Convergence", en futuristisk anläggning, undan gömd i en ödebygd någonstans mellan Kazakstan och Kirgizistan, för att en sista gång träffa sin styvmor som är döende i en obotlig sjukdom. Jeffreys far, en miljardär som har satsat väldiga summor pengar i *The Convergence*, meddelar att styvmorderns kropp skall frysas ner och att han själv "skall följa med henne". Deras kroppar skall ligga nerfrusna i "kryonisk suspension" för att tinas upp när det finns bot för deras sjukdomar och jordens dystra framtidsutsikter har förbättrats. Fadern ser möjligheten att avsluta sitt nuvarande liv för att senare vakna upp tillsammans med sin hustru i ett annat permanent liv. Och han förklarar: "Vi talar inte om ett evigt andligt liv. Det gäller kroppen."

Grekiskans *kryo* betyder iskall, frusen, och *kryonik* har blivit termen för teknologin kring och metoden för att frysa ner en människa efter det att hon dött, i förhoppningen att framtida medicin och teknologi skall återställa kroppen till fullt liv. Kryoniken förmodas alltså möjliggöra en resa till en bättre framtid då det finns metoder att hejda åldrandet och förverkliga odödlighet.

I nuläget finns i USA och Ryssland anläggningar där individer redan förvaras nedfrusna. Kommer dessa någonsin att kunna väckas till liv i en avlägsen framtid, och vad är det i sådana fall för ett mänskligt samhälle de kommer att möta?

Man kan också fråga sig vad det är som driver vissa personer till att göra detta ovanliga val?

Många betraktar nog kryoniker som orealistiska fantasier eller narcissistiska kufar som snarare är rädda för döden än nyfikna på livet. I januari 1967 placerades James H Bedford, en 74-årig professor i psykologi, som den förste individen i "kryonisk suspension". Trots stor sensation och mycket publicitet blev starten för kryonikverksamheten trög. Tekniska fel och allmänt sjabbel ledde till att kroppar tinades upp av misstag och förstördes med juridiska skadestånd och processer som följde. Men verksamheten "överlevde" och nu vilar åtminstone 300 kroppar nedfrusna.

Bland dessa toppas kändisligan av Ted Williams som spelade med Boston Red Socks i 19 år och räknas som en av basebollhistoriens största. Det är däremot en vandringsägen att Walt Disney skulle höra till skaran. Han kremerades två dagar efter sin död i december 1966. Bland de omkring 2 500 individer som för närvarande tecknat kontrakt och väntar på infrysning finner man främst vita män, välutbildade inom naturvetenskap och teknik och med god ekonomi. De flesta är ateister eller agnostiker. Många är liberaltaner med en stark antipati mot all statlig styrning. Men, kanske överraskande, där finns även religiösa, kristna och judar, som menar att kryoniken för dem inte är något radikalt annat än medicin; religionen kommer inte in i bilden förrän efter döden, den verkliga döden. Dit hör också flera kända miljardärer, som tycks se döden som en kränkning och hoppas att på riktigt kunna bli "Masters of the Universe". Andra, som den namnkunnige amerikanske tv-journalisten Larry King, är nyfikna; King vill veta om man hittar någon bot mot det han dog av – och så vill han gärna veta "hur det går".

Anders Alvestrand är professor emeritus vid Karolinska institutet.

Andy Zawaki på Cryonics Institute i Michigan kontrollerar kvävenivåerna.

FOTO: DETROIT METRO TIMES GALLERIES

”

Många menar att hela kryonikindustrin är en kult och säljer falska förhoppningar i form av ett kedjespel som hela tiden kräver att nya klienter betalar för att hålla de redan infrusna kalla.

Alla vill leva länge, men ingen vill bli gammal. Ändå är det alltför som uppnår hög ålder. I Sverige kunde i mitten av 1800-talet varje år 3–4 individer fira sin 100-årsdag. Nu är det omkring 800, en mer än 200-faldig ökning. Men även om många individer nu passerar 100-årsstrecket är det få som blir mycket äldre – bara ett 30-tal individer i hela världen har levt till 115 års ålder. Fransyskan Jeanne Calmert har sedan 1997 världsrekordet i hög ålder med sina 122 år och 164 dagar.

Sextio av världens ledande åldersforskare försökte häromåret uppskatta den förväntade livslängden för en person som föds år 2100. Gissningarna varierade vilt: en gissade på 75 år, en kortare medellivslängd än dagens, sex på 200–600 år och tre på 1 200–5 000 år. Medianen för forskarnas gissningar var 100 år. En orsak till den väldiga spännvidden är att åldersforskarna egentligen inte vet varför vi åldras. Men majoriteten tycks alltså tro att det i praktiken finns en gräns för hur

långt ett människoliv kan bli – en uppfattning som många inte vill acceptera.

Drömmen om ett fysiskt evigt liv är förstas inte ny och inte heller idén att ta kylan till hjälp. Att snö och is kan konservera födoämnen är känt sedan årtusenden, men tekniken att under längre tid bevara kroppar nedfrysta är relativt ny. Robert Boyle, en av kemihistoriens förgrundsgestalter, skrev i mitten av 1600-talet i en bok att under de kalla vintrarna i Skandinavien kunde döda människokroppar bevaras ”oskadade” under flera månader i väntan på begravning när våren kom. Ett hundratal år senare hakade den skotske kirurgen John Hunter på och menade att man genom att frysa in en individ ”i denna kalla zon” skulle kunna stoppa förruttnelsen. En man som var beredd att ”på detta sätt växla mellan glömska och aktivitet skulle kanske kunna förlänga sitt liv med tusen år, och om han lät sig tinas

»

upp vart hundra år skulle han få veta vad som hänt medan han varit nedfrusen.” Men Hunters första försök misslyckades; han frös in en karp men lyckades inte återuppliva den. Vid samma tid beklagade Benjamin Franklin, ett av 1700-talets genier, att han levde för tidigt i vetenskapens barn-dom för att kunna bevaras och återupplivas hundra år senare och få se vad det då blivit av Amerikas förenade stater som han varit med och grundat.

När Vladimir Lenin dog 1924 bildades en begravningskommitté som döptes om till odödlighetskommittén. I den ingick Leonid Krasin, som var folkkommissarie för utrikes-handel men i botten ingenjör. Han konstruerade en speciell kylanläggning som skulle hålla Lenins döda kropp nedfrusen. Tanken var att den skulle vila i fruset tillstånd tills ingenjörskonsten, påskyndad av bolsjevikernas revolution, skulle besegra döden. Men nedkylningen fungerade inte tillfredsställande, trots att ett bättre kylsystem snabbimporterades från Tyskland. Infrysningen avbröts och Lenins kropp balsamerades istället. Det var ett misslyckande, men det sägs att Lenins kropp aldrig sett så vital ut som efter den senaste uppträskningen 2004.

I science fiction-litteraturen hade man lyckats bättre. Författarinnan till *Frankenstein*, Mary Shelley, berättar i en annan historia om hur en Roger Dodsworth begravs i en lavin, men att hans vitala funktioner hade bevarats tack vare frosten och att hans kropp svepts in i en ”ismantel” och han kunde väckas till liv efter nästan 200 år.

Tanken att bevara kroppar i fruset tillstånd är alltså gammal, men det dröjde till 1960-talet innan den omsattes i praktik. Då hade frystekniken utvecklats och Robert Ettinger, ansedd som kryonismens fader, redogjorde 1964 i boken *The Prospect of Immortality* sin teori att det skulle vara möjligt att frysa in och bevara döda kroppar för att tina upp dem någon gång i framtiden då det skulle finnas medicin och teknologi för att återställa kropparna till fullt liv.

Ettinger stödde sin teori på studier av biologer som studerat effekterna av nedfrysning och upptining av celler och vävnader samt rapporter av läkare som kylt ned kroppar eller organ för att förebygga skador under kirurgiska operationer och intensivvård. Men allt tyder på att han fått själva idén från science fiction-litteraturen.

Så vad betalar den som vill garanteras ett nytt, fortsatt liv? I USA finns det två kryonikanläggningar; Cryonics Institute (CI) i Detroit, där såväl Ettinger som hans mor samt hans två fruar ligger nedfrusna, och Alcor i Phoenix, Arizona. Klienter som vill bli kryoniskt bevarade tecknar kontrakt med något av dessa företag och betalar en årlig medlemsavgift och arrangerar på olika sätt för en ”slutbetalning”, som skall stå kostnaderna för infrysning och förvaring och upptining. Kostnaderna varierar från 28 000 dollar (”affordable for all”) hos CI upp till 200 000 dollar hos Alcor. Många ordnar praktiskt betalningen med hjälp av en livförsäkring med något av företagen som

förmånstagare. Sedan ett tiotal år finns också KrioRus i Moskva med ett 60-tal individer i kryonisk suspension.

Under normala förhållanden är cellerna beroende av en konstant tillförsel av syre, och syrebrist leder till cellskador och cellsönderfall. Vid lägre temperaturer avtar den kemiska aktiviteten i cellerna och syrebehovet minskar för att helt upphöra vid en temperatur långt under fryspunkten. När en medlem förklarats ”legalt död” måste därför kylningen av kroppen inledas omedelbart. Samtidigt som andning och blodcirkulation upprätthålles på konstgjord väg och medel ges för att motverka att det bildas blodproppar kyla kroppen ner till strax över 0°C. För att förhindra att fortsatt infrysning skall orsaka isbildning som kan ge upphov till cellskador genomspolas blodbanan med en antifrysvätska som ersätter blodet. När kroppstemperaturen sänkts till -120°C antar den en glasliknande konsistens – den har blivit ”vitrifierad”. När temperaturen sänks vidare till -196°C har all kemisk aktivitet i cellerna upphört och kroppen förvaras sedan i en termosliknande tank, där temperaturen övervakas kontinuerligt. Alcor erbjuder ett ”neuroalter-nativ” för 80 000 dollar, då enbart huvudet fryses. Alcor poängterar att det är hjärnan det gäller, och 75 procent av deras klienter väljer detta. Efter det att hjärnan har perfunderats med en antifrysvätska görs en ”cefalisk separation”, vilket innebär att huvudet sågas av och fryses in. Teorin är att framtida vetenskapsmän ska förse hjärnan med en ny kropp. Det är ju i hjärnan ”ens person finns” – minnena, planerna, hoppet etc. De räknar med att när det väl finns teknik att reparera hundratals miljar-dar celler så måste det vara en enkel sak att sätta samman en kropp av organ som odlats fram från stamceller eller byggts med biologiska 3D-skrivare. Vårt ”sinne” sägs likna mjukvaran på en dator och futurister tycker att det därför borde vara möjligt att ladda ner det till en hårddisk för att sedan överföra det till en ny hjärna i en biologisk kopia av kroppen, fri från allt åldersslitage och andra skador. Eller, varför skulle en artificiell kropp inte duga, som i James Camerons populära film *Avatar*?

Kryonikrörelsens idé kan enklast sammanfattas med tre ord: frys, vänta, återuppliva. Om tekniken för infrysningen och väntefasen skulle kunna tyckas vara på plats är det helt oklart när och hur återupplivningen kan ske eller ens vem som skall bestämma när det är dags. Den brittiska filosofen Stephen Cave har jämfört kryonikprocedurerna två första faser med mumifiering och vila i Konungarnas dal i Egypten och har liknat

”

Bland de omkring 2500 individer som för närvarande tecknat kontrakt och väntar på infrysning finner man främst vita män, välutbildade inom naturvetenskap och teknik och med god ekonomi.

kryonikerna vid deras egyptiska ”kolleger” som saknade de hemliga formlerna för återuppväckandet. Men kryonikerna är förvisade om att de är på väg att lösa problemet och att det kommer att utvecklas mikroskopiska robotar – ”nanorobotar” som i komplexitet överträffar dagens mest kraftfulla datorer. Med verktyg för att manipulera och omstrukturer materia, molekyl för molekyl och atom för atom, skall dessa kunna skickas in i kroppen för att diagnosticera sjukdomar, leverera läkemedel exakt dit de behövs i kroppen och reparera alla typer av cell- och vävnadsskador, också de som orsakats av infrysningen. Enligt de mest optimistiska visionärerna kommer nanorobotarna att kunna bevara människor unga och friska under obegränsad tid. Men ännu är vi alltså inte där: det gäller att överleva eller vila nedfrusna tills tekniken är här.

Individer som skriver kontrakt om kryonisk suspension får ingen absolut garanti på att de kommer att kunna reanimeras till ett funktionsdugligt liv. Men, framhåller man, vilket är alternativet? Logiken har liknats vid den franske filosofen Blaise Pascals resonemang kring det ”ultima- ta vadet”: Vi vet inte om Gud finns, men om Gud finns kan en tro på Honom ge oss en evig belöning; om vi tror och Han inte finns har vi inte förlorat någonting. Kryonikerna medger att de inte kan vara fullständigt säkra på att medicinen kommer att utvecklas som de hoppas, men med en liten ekonomisk investering kan de köpa en lott till ett långt, kanske evigt liv, medan en säker död väntar den som lägger pengarna på någonting annat.

För några år sedan signerade 69 forskare vid bland annat Harvard och MIT i Boston och Cambridge University ett öppet brev där de framförde som sin åsikt att om dagens teknik utnyttjas på bästa sätt kan det vara möjligt att bevara människor, och särskilt mänskliga hjärnor, så att tillräckligt mycket neurologisk information säkras för att återföra en individ till full hälsa. Betydligt fler forskare har en direkt avvisande inställning.

Infrysningstekniken som kryonikerna använder liknar i princip den som kryobiologer använder i sina studier av celler (till exempel spermier och ägg), embryon, vävnader, insekter och växter. Men

–196°C i tanken.

att vitrifiera stora organ eller en människokropp utan att framkalla cellskador är oändligt mycket svårare och omöjligt med dagens teknik. Kryobiologer utanför kryonikrörelsen hävdar bestämt att kryonik inte har någon möjlighet att bli accepterad som en seriös verksamhet förrän åtminstone ett litet däggdjur har tinats upp och återupplivats efter en tid i ”kryogen suspension”. Det man hittills lyckats med är i mm långa maskar som tränats att följa ett spår för att hitta föda. Man har visat att deras långtidsminne är intakt efter det att de vitrifierats och återupplivats. Men masken har 302 nervceller och en människas nervsystem 100 miljarder, så det är en bit kvar.

Många menar att hela kryonikindustrin är en kult och säljer falska förhoppningar i form av ett kedsjöl som hela tiden kräver att nya klienter betalar för att hålla de redan infrusna kalla. Intrycket av kult förstärks kanske av den stora anläggning som har påbörjats i Comfort i Texas, finansierad av entreprenören Saul Kent som gjort sig en förmögenhet på förnygringsmediciner och nyligen har grundat The Church of Perpetual Life (Det eviga livets kyrka) i Miami i Florida. The Timeship, som den grandiosa byggnaden kallas, är tänkt att med tiden inhysa fler än 10 000 nedfrysta individer. Enligt byggnadens arkitekt Stephen Valentine är likheten med en rymdfarkost i högsta grad medveten: ”båda transporterar resande människor, den ena genom rymden och den andra genom tiden”. Valentines ansats är magnifik; han har hämtat inspiration från pyramiderna i Giza och Taj Mahal och använt ”helig geometri”. Komplexet är designat för att garantera full säkerhet för dem som skall vila där på obestämd tid. Det ska kunna klara jordbävningar och motstå terrorattacker utan skador. I händelse av ett atomkrig skall The Timeship kunna vara självgående i sex månader, förutsatt att en atombomb inte faller närmare än 35 km.

Andra viftar bort kryonikens ”vetenskapliga” kärna som rent nonsens. Och det är inte förvånande att många av rent moraliska skäl fördömer kryonikens hela idé och, i synnerhet, den futuristiska tanken på sinnesöverföring, som skulle förändra definitionen av vad en individ är och vad som menas med att leva.

Äter andra menar att om, mot all förmodan, den medicinska vetenskapen lever upp till transhumanisternas förväntningar och de frusna återupplivas kommer de med all rimlighet att möta ett ”mänskligt samhälle” långt bortom vår föreställningsvärld. Och vill, när det kommer till kritan, alla bli upplivade? Kanske har några fått kalla fötter. Man kan också fråga sig vad framtidens människovarelser har för skäl, annat än rent arkeologiska, att ägna kraft och resurser att respektera forntida löften om upptining. Och det är väl lätt att tro att science fiction-litteraturen kan ha rätt när den berättar om kryonikpatienter som vaknar upp till en värld de inte alls känner igen och där de känner en fruktansvärd ensamhet. Men kanske har vi redan blivit offer för de små stegens diktatur och är beredda att hela tiden acceptera ”teknikens framsteg” så att vi för vår önskan om ett allt längre ”liv” är beredda att bit för bit offra det som gör oss till människor. ✨

Utan ett gott företagsklimat riskerar flyktingars utanförskap att permanentas. Men med rätt reformer kan sysselsättningen bland utlandsfödda höjas och politiken bli mer kostnadseffektiv.

Utbud utan efterfrågan

Li Jansson

Tåget stannade i Krylbo på måndagsmorgonen. Där efter tog jag kommunens fullsatta gratisbuss till Avesta, som tillkommit för att så många inte hade råd att betala. Vid Migrationsverket gick samtliga passagerare av, utom jag och en äldre dam.

Mötet med Avesta skakade om. Kommunen tog emot 750 flyktingar förra året, varav de flesta bosatt sig där. Att nära 20 personer arbetade heltid med att administrera krisen oroar. Men betydligt värre är att Avestas svaga jobbskapande kommer att omsätta flyktingkrisen till ett varaktigt utanförskap.

AVESTA ÄR ETT exempel på hela Sveriges utmaningar. 160 000 personer sökte asyl förra året. Minst 95 000 väntas in på arbetsmarknaden i närtid.

Flyktingkrisens arbetsmarknadseffekter får inte underskattas. Antalet nyanlända i arbetsför ålder är lika många som de som förlorade jobbet efter finanskrisen. Situationen kan beskrivas som att Sverige har fått en utbudschock av arbete.

Samtidigt har ingen motsvarande efterfrågechock på arbete inträffat. Även andra arbetsmarknadstrender är otillräckliga för att möta flyktingkrisen. Pensionsavgångarna ersätts inte rakt av med lika mycket personal. Tillväxten hålls uppe på grund av offentlig konsumtion och låga räntor, vilket inte är långsiktigt hållbart.

Därutöver har hälften av de nyanlända högst förgymnasial utbildning. Totalt finns nära 300 000 kortutbildade utlandsfödda i landet som inte arbetar, vilket är lika många som bor i Malmö kommun.

Som en följd ökar kostnaderna. Totalt beräknar regeringen spendera cirka 165 miljarder kronor på migrations- och integra-

tionspolitik, vuxenutbildning samt arbetsmarknadsinsatser år 2018.

Med så stora offentliga investeringar borde staten anstränga sig för att ha en hög avkastning på investeringarna. Men så är det inte. Exempelvis finns en tvåårig etableringsinsats hos Arbetsförmedlingen, där enbart 6 procent av deltagarna får jobb på ordinarie arbetsmarknad efteråt. Denna låga effektivitet är ett faktum redan innan 2015 års flyktingar inträder i programmet.

När jag jämförde sysselsättningseffekten hos utlandsfödda med olika budgetalternativ var skillnaden mellan bästa och sämsta partiet 0,7 procentenheter i sysselsättningsgrad. Inget politiskt parti har därför en tillräcklig strategi.

BEFINTLIG EVIDENS VISAR dock att sysselsättningen bland utlandsfödda kan höjas och att politiken kan bli mer kostnadseffektiv.

Ett exempel är svenska för invandrare, sfi, som kommunerna utför till 70 procent idag. Men erfarenheter från den så kallade Hermodsmodellen visar att kommunerna kan frigöra 61 000 fler platser på sfi samt

Fler jobb i Gnosjö. FOTO: PETER NORDAHL/IBL BILDBYRÅ

”

Antalet nyanlända i arbetsför ålder är lika många som de som förlorade jobbet efter finanskrisen.

Svenskundervisning för asylsökande i Vårby utanför Stockholm.

FOTO: JONAS ENG/AFTONBLADET/IBL BILDBYRÅ

spara 1,2 miljarder kronor – bara genom att upphandla tjänsten med ett tydligt fokus på resultatuppföljning.

Ett annat exempel är att svensk arbetsmarknadspolitik skulle kosta 13 miljarder kronor mindre om den var lika effektiv som i Australien. Där ersätts bara utförarna om de får ut personen i arbete. Efter varje upphandlingsomgång rankas utförarna i ett stjärnsystem efter resultat. De 20 procent sämsta aktörerna utesluts efter upphandlingsperioden och får inte vara med i nästa. Den offentliga förmedlingen fick konkurrera på samma villkor som de privata och uteslöts i den tredje upphandlingsomgången för att resultaten brast.

En miniversion av denna modell finns redan i Nacka, där individen har fri tillgång till komvux samt jobbcoachning. Personen väljer bland resultatstyrd och auktoriserade utförare. Totalt går 67 procent i jobbcoachningen vidare till arbete, betydligt bättre än motsvarande resultat för Arbetsförmedlingen.

Nyckeln är dock inte bara att konkurrensutsätta en verksamhet. Framgången handlar om att skapa modeller som bara betalar för utfall de är skapade för. Synsättet måste också präglade verksamheten oavsett vilken regi den utförs i.

I EN FORSKNINGSARTIKEL i *Journal of Entrepreneurship and Public Policy* har jag och mina medförfattare analyserat kommunala skillnader i sysselsättningsgrad hos utomeuropeiskt födda. Det visade sig att kommuner med bäst lokalt företagsklimat också har högst sysselsättning, även när hänsyn tagits till tidpunkt för invandring, geografisk placering, utbildningsnivå samt hur den historiska invandringen sett ut.

DET GODA företagsklimatet förklarar varför Trosa kommun utsetts till årets integrationskommun vid tillfälle, med en hög sysselsättning bland utomeuropeiskt födda. Samtidigt misslyckas Vingåker lite längre bort, med sämre företagsklimat och lägre sysselsättning. Ett känt exempel är också Gnosjöregionens framgångsrika integration. Men även Stockholm lyckas bättre än Malmö, bland annat tack vare stora skillnader i det lokala företagsklimatet.

Orsaken till att företagsklimatet påverkar sysselsättning är att de bakomliggande reformerna och arbetssätten skapar både fler jobb och även olika jobb. Med bra service, korta handläggningstider, enkelhet att få bygglov och tillstånd uppstår en dynamik som ökar företagsamheten samt investeringar. Då skapas också

fler jobb, vilket särskilt gynnar marginaliserade grupper.

Även nationella reformer spelar roll. Att gå från det mest strikta anställningsskyddet på tillsvidareanställningar till det minst strikta i OECD kan höja sysselsättningen med 1 procentenhet. Bättre fungerande lönebildning med lägre ingångslöner skulle särskilt gynna kortutbildade utlandsfödda, enligt bland annat OECD och Konjunkturinstitutet.

DÄRUTÖVER BEHÖVS en trovärdig strategi för ökad trygghet. Det gäller särskilt i våldsutsatta förorter där otryggheten försämrar företagsklimatet och kompetensförsörjning. Sannolikheten att polisen snart får tillräckliga resurser får dock bedömas som låg. 90 kommuner upphandlar därför trygghetstjänster. Botkyrkas trygghetsvaktare, som jobbar dygnet runt i relation med skola, polis och räddningstjänst, är dock en god inspiration för ett kostnadseffektivt och långsiktigt sätt att stärka tryggheten.

Ingen kan blunda för integrationsbristerna. Men det finns en rad verkningsfulla reformer som kan vända utvecklingen. Frågan är egentligen bara när politiken tar ansvar och börjar reformera.

Li Jansson är arbetsmarknadsekonom på Almega.

TEMA

KAMPEN OM KARTAN

Ingen kommer undan politiken. Eller geografin. Under en tid efter kalla kriget hoppades man behöva ta mindre hänsyn till de geopolitiska realiteterna, men nu gör de sig påminna igen.

Stormvarning i Stilla havet

Östasiens ekonomiska och politiska utveckling blir allt viktigare för global stabilitet. Men nationalistisk retorik och historiska rivaliteter riskerar att leda till militär konfrontation.

Av Jonathan Fenby

Östasien ses vanligtvis i ekonomiska termer som en motor för den globala tillväxten och hemvist för Kinas, Japans, Sydkoreas och utvecklingsländerna i ASEAN-regionens framgångar inom tillverkning och handel. Denna välkända skildring döljer dock en av världens mest komplexa uppsättningar geopolitiska faktorer. Dessa omfattar både regionala och globala aktörer eftersom nationalistiska strävanden tävlar mot en mycket politiserad historisk fond. Starka ledare med dolda nationella visioner och ambitioner konfronterar varandra. Framtiden för USA:s strategiska skydd, som landet tillhandahållit sedan slutet av andra världskriget, är djupt ifrågasatt samtidigt som ett pånyttfött Mittens rike utövar allt större makt och därmed inte ser någon anledning att anpassa sig till den världsordning som utgjorde ramen för dess uppgång eller att vara en stormakt som andra kan vara bekväm med.

Allt som allt utgör utvecklingen i Östasien under det nuvarande årtiondet ett mycket viktigt inslag vad gäller den globala geopolitiska stabiliteten, eller instabiliteten, med avgörande geoekonomiska följdverkningar. Här följer huvuddragen:

- År 2011 tillkännagav president Obamas administration det man kallade "ombalanseringen till Stilla havets regionen" i syfte att gradvis öka USA:s åtaganden från tiden efter 1945 i Östasien, där landet har bundsförvanter i Japan, Sydkorea och Filippinerna utöver viktiga ekonomiska intressen och band.
- Samtidigt började Kina hävda sina anspråk på suveränitet i Sydkinesiska och Östkinesiska havet, något man hade lagt på hyllan medan folkrepubliken höll sig till Deng Xiaopings råd att "dölja sin briljans och bida sin tid" medan man koncentrerade sig på att bygga upp sin ekonomiska styrka.
- Båda stormakterna har utökat sina militära aktiviteter i Sydkinesiska havet, en viktig global havsrutt som dessutom rymmer

energitillgångar och rika fiskevatten. Sommaren 2016 grupperade USA en hangarfartygsgrupp i området och skickade jagare för att utöva fri sjöfart i närheten av rev som Kina gjort anspråk på och där man byggt en rad baser. På en del av dem har landet dessutom placerat ut robotar. Kort därefter, i juni 2016, genomförde Kina en av sina hittills största skjutövningar med krigsfartyg, stridsflygplan och ubåtar utanför de omstridda Paracelöarna (eller Xishaöarna).

- Kina bygger huvudsakligen sina anspråk på en karta från 1947 (före kommunisternas maktövertagande) som visar att dess överhöghet sträcker sig längs en linje med nio streck som täcker största delen av havet. Filippinerna, Vietnam, Brunei och Malaysia har motanspråk medan Indonesien fruktar att Kina vill lägga beslag på Natunaöarna. Norr om detta är Peking och Tokyo inbegripna i en tvist om de obebodda Senkakuöarna (Diaoyuöarna). Japanerna hävdar att den kinesiska flyg- och fartygsaktiviteten i området har ökat under det att de två länderna spelar den senaste akten i kampen om det regionala inflytandet, en kamp som går tillbaka till slutet av 1800-talet.
- I samband med att han i slutet av 2012 utnämndes till Folkrepubliken Kinas ledare gav Xi Jinping uttryck för en "kinesisk dröm" med en nationell vitalisering och förstärkning som inbegrep militär upprustning, en högre global profil och maktprojicering i Östasien.
- När Shinzo Abe blev premiärminister i Japan för andra gången, en månad efter det att Xi Jinping tog över som generalsekreterare i Kinas kommunistparti, föresatte han sig att stärka landets regionala inflytande och göra sig av med några av de militära restriktioner man blev tvungen att acceptera i den pacifistiska konstitutionen efter andra världskriget. Opinionsundersökningar visar att allmänhetens motstånd mot en sådan förändring minskar. Abe stärkte dessutom sin ställning då hans parti segrade i »

KAMPEN OM KARTAN

Geopolitiska ambitioner: president Xi Jinping.

FOTO: KEVIN FRAYER/GETTY IMAGES

parlamentsvalet i juli 2016, även om han medgav att han skulle prioritera ekonomiska åtgärder.

- Nordkorea har utfört kärnvapenprov och provskjutit robotar som kan bära kärnvapnen sedan 2006. Pyongyang hävdade att en provsprängning i början av 2016 var en vätebomb, men experter i väst tvivlar på att detta stämmer. Som svar samarbetar Sydkorea nu med USA om ett robotskyddssystem – Terminal High-Altitude Area Defense (Thaad) – som landet tidigare hade sagt nej till.
- Kina och Ryssland har stärkt sina politiska, strategiska och ekonomiska band genom en serie överläggningar på högsta nivå, militära samövningar och stora affärsöverenskommelser – leveranser av gas till Kina och kinesiska infrastrukturprojekt, som en 90 kilometer lång höghastighetsjärnväg som ett första steg mot en tågförbindelse mellan Moskva och Peking.
- Militärutgifterna stiger brant i regionen. Utvecklingen leds av Kina, som håller på att stärka sina marin-, flyg- och robotstyrkor, men också av Vietnam (plus 7,6 procent 2015), Indonesien (plus 16 procent) och Filippinerna (plus 25 procent), enligt det internationella nedrustningsinstitutet SIPRI.
- Jordskredssegern för det självständighetssträvande Demokratiska framstegspartiet (DPP) i president- och parlamentsvalen i Taiwan i början av 2016 ser ut att försämrade förhållandet till Fastlands-Kina efter åtta år av närmanden då ön tidigare styrdes av Kuomintang (KMT). Peking reagerade genom att bryta alla officiella kontakter och kommer antagligen att dra ner på affärsförbindelserna.

”Båda stormakterna har utökat sina militära aktiviteter i Sydkinesiska havet, en viktig global havsrutt som dessutom rymmer energitillgångar och rika fiskevatten.”

Listan visar att Östasien hyser två potentiellt explosiva geopolitiska element – rivaliteten mellan USA och Kina samt ett lapptäcke av självständighetskonflikter som berör nästan varenda land i regionen.

Det första har givit upphov till spekulationer att regionen kan komma att utgöra skådeplatsen för nästa del i ”Thukydidesfällan” i vilken den framväxande och den stagnerande makten hamnar i konflikt med varandra. Enligt Graham Allison vid Harvard har öppen krigföring vanligtvis blivit resultatet, som mellan Aten och Sparta, Frankrike och Storbritannien på 1700- och det tidiga 1800-talet eller Tyskland och de allierade under de två världskrigen.

Det andra betonar sprängkraften i de nationella rivaliteterna och ambitionerna – ofta med djupa historiska rötter som mellan Kina och Japan, som först gick ut i krig 1894–95 följt av Japans invasion och brutala ockupation av det nationalistledda Kina mellan 1931 och 1945. Kina invaderade Vietnam 1979 men armén tvingades dra sig tillbaka efter att ha stött på orubbligt motstånd. Avsaknaden av ett regionalt system som kan lösa konflikter förvärrar situationen. Kina ger ibland intryck av att tro att dess storlek gör landet berättigat att få som det vill – en högt uppsatt diplomat sa ifjol att länder som Filippinerna helt enkelt får vänja sig vid det faktum att de är små och Kina stort.

Kinas försvar av sina intressen har underblåsts av det Peking ser som en motsvarighet till uppdämningspolitiken gentemot Sovjetunionen under kalla kriget. Det råder en markant skillnad mellan det amerikanska nätet av fördrag och försvarsöverenskommelser

Sydkoreansk patrullbåt vid nordkoreanska gränsen på jakt efter illegalt kinesiskt fiske.

FOTO: SOUTH KOREAN DEFENCE MINISTRY

– med Japan, Sydkorea, Singapore och Filippinerna plus förbindelserna till Vietnam som snabbt håller på att förbättras – och Kinas förkärlek att lösa en fråga åt gången på bilateral grund. Washington säger att man helt enkelt är del av ett regelbaserat system

som vill slå vakt om fri sjöfart på regionens hav, ekonomisk tillväxt, frihandel och multilateralism. Men Peking har aldrig varit berett att underkasta sig internationellt förvaltare, vilket landet gav prov på genom att vägra fästa någon vikt vid det utslag som kom i juli 2016 från en grupp domare vid FN:s domstol som kommit fram till att dess anspråk i samband med ”linjen med nio streck” inte ägde laga kraft och stod i strid med en FN-konvention om havs rätt. Domstolen slog också fast

att Folkrepubliken Kina inte hade rätt till en exklusiv ekonomisk zon, eller EEZ, som sträcker sig upp till 200 sjömil från en av öarna i Spratlyskärgården.

Kina bestred domstolens rätt att döma i förväg; utrikesminister Wang Yi kallade målet ”en fars” och tillade att ”det kinesiska folket kommer aldrig att godta utfallet och alla människor runtom i världen som värnar om rättvisa kommer också att förkasta utfallet”. Under perioden före domen tidigare hade Kina sin stora marinövning med ett par dagar, som om man ville visa att vad än domstolen kom fram till var landet helt inställt på att fortsätta med sin maktprojicering i regionen genom att fortsätta sitt program att använda anlagda rev för att ställa omvärlden inför fullbordat faktum.

Samtidigt som Kina expanderar regionalt har Obama-administrationens satsning på att skapa frihandel mellan ett dussin länder via TPP (Trans Pacific Partnership) varit mycket irriterande för Kina eftersom landet är utestängt på grund av de regler som finns för medlemskap. Planen har godkänts av olika regeringar men möter ändå juridiska hinder; den angreps av både demokratiska och republikanska kandidater i årets presidentvalskampanj som ett hot mot amerikanska jobb. Kinesiska diplomater pekar på planens namn som ett tyst medgivande för deras argument att även om USA är en maktfaktor i Stilla havet är det inte ett asiatiskt land och borde därför hålla sig borta från kontinenten. Det är därför inte överraskande att TPP i

KAMPEN OM KARTAN

Peking ses som ytterligare en tegelsten i uppdämningsmuren och Xi Jinpings administration har lagt ner stor möda på att lansera en egen serie regionala initiativ där geoekonomi blandas med politik.

Det största initiativet – One Belt, One Road (OBOR) – erbjuder hundratals miljarder dollar i utvecklingsbistånd till andra asiatiska länder; det återstår att se vilken tidsskala projekten har och hur genomförbara de är. För en mer närliggande framtid lanserade Peking år 2015 en asiatisk infrastrukturinvestmentsbank (AIIB) med hundra miljarder dollar i vilken mer än femtio länder deltar, bland dem en del europeiska, trots Washingtons uppmaningar att de skulle hålla sig borta. Bland dess första projekt finns en investering på 217 miljarder dollar för att förbättra livet i slumområdena i Indonesien, en vägprojektplan i Tadzjikistan och ett försök att få elektricitet till 2,5 miljarder hem på landsbygden i Bangladesh.

Sedan har vi Silk Road Fund som finansieras av Kina och SCO (Shanghai Co-operation Organisation) som samlar Folkrepubliken Kina, Ryssland, Kazakstan, Kirgizistan, Tadzjikistan och Uzbekistan. Förutom de praktiska problemen med att ösa in stora summor i bistånd till stater vars finansiella system är dåligt utrustade att ta hand om dem är de potentiella geopolitiska problemen som denna förflyttning västerut innebär uppenbara. Centralasien är fullt av nationella rivaliteter och dispyter över sådana avgörande frågor som vatten, medan Rysslands kortsiktiga begär efter kapital från grannen i öst kan komma att stöta på mer grundläggande frågor om intresser liksom hårda förhandlingar med Kina, något som blev uppenbart i samband med förhandlingar om kontrakt om större gasleveranser och kinesiska investeringar i energitillgångar i östra Sibirien.

Den mer framträdande profil man antagit under Xi Jinping för att låta Kina mäta sin ekonomiska betydelse med en global politisk roll har haft

verkan långt utanför regionen, med löften om bistånd och investeringar inte bara i de traditionella råvaruleverantörerna utan också löften från Peking om projekt i länder som spänner från Storbritannien till nationerna runt Anderna.

Men det är i närmiljön som följderna av Kinas nya geopolitiska ställning märks mest – dock inte alltid med resultat som Peking uppskattar. Expansionen i Syd kinesiska havet har fått vissa länder att närma sig USA:s strategiska skydd, som bygger på krigsfartyg och flygplan, med högkvarter i Japan. Shinzo Abes kampanj att mildra de militära restriktionerna i konstitutionen från tiden efter andra världskriget har fått hjälp av det hot som japanerna upplever från Kina. Pekings misslyckande med att lägga band på sin "lillebror" på andra sidan gränsen i Nordkorea har fått Sydkorea att säga ja till robotskyddssystemet Thaad som förespråkas av USA för Nordasien och som Kina ser som en del av en uppdämningspolitik eftersom dess radar kan tränga långt in på folkrepublikens territorium. Peking tror att Japan kommer att ansluta sig till systemet och kinesiska kommentatorer hävdar att Kina antagligen kommer att överväga att utveckla mer avancerade robotar som motmedel. Xi Jinping och Vladimir Putin kritiserade Thaad under ett toppmöte sommaren 2016 medan utrikesminister Wang Yi sa att det skulle komma att "underminera Kinas och Rysslands säkerhetsintressen, förstöra den regionala strategiska balansen och ge upphov till kapprustning".

För att skydda sig mot Kina efter en serie sammandrabbningar

runt omtvistade öar tog Vietnam emot president Obama på ett statsbesök 2016 vilket ledde till att USA hävdade sitt vapenembargo så att landet nu kan köpa vapen. Man har även beställt en ubåtsflotta från Ryssland. Kina kan vanligtvis räkna med att ett välvilligt inställt land, för det mesta Kambodja, lägger in sitt veto mot avgörande förslag i samförståndsorganisationen ASEAN, men det går inte att ta miste på den oro som har skapats i området av Kinas maktprojicering och rädslan att man försöker återskapa en modern form av kejsartidens tributsystem.

Det råder ingen tvekan om att Kinas regionala och globala politik väcker en stark nationalistisk genklang på hemmaplan med dess löfte om att ersätta det "förnedringens århundrade" då man var utlämnad till utläningar och årtiondena av en låg internationell profil under Deng Xiaoping och hans efterträdare med ett förnyat Kina som gör sig gällande. Den militära upprustningen under de senaste åren beskrevs i ordalag som att man nu återgår till sin forna storhet på land och till havs liksom i luften – även om Kina, med undantag för en kort period i början av 1400-talet, var en landmakt som aldrig brydde sig om havet på samma sätt som de europeiska imperierna. Vid en stor militärparad i Peking 2015 var budskapet om militär maktutövning uppenbart då de officiella kommentatorerna förklarade

för åskådarna att robotarna som förevisades kunde sänka hangarfartyg på andra sidan Stilla havet.

Sedan han blev ordförande för Centrala militärkommissionen 2012 och senare överbefälhavare för Folkets befrielsearmé 2016 har Xi Jinping sett över befälsstrukturen, befordrat yngre generaler och yrkat på en modernisering, särskilt av flotta, flyg, robottrupper och cybervapen. USA ligger långt före när det gäller storleken på dess marin- och flygstyrkor, liksom i allt som har med teknologi och befälskoordinering att

göra, men Kina har identifierat militären som central för Xi Jinpings vision om nationell förnyelse och vitalisering. Detta kan, åtminstone delvis, ses som ett sätt att få allmänhetens stöd på hemmaplan, men det väcker också den gamla frågan för alla stridskrafter under en bestämd ledare – "Vad är dessa vapen till för om vi inte tänker använda dem?"

Denna fråga är desto mer relevant med tanke på den "patriotiska utbildning" som regimen antog i början av 1990-talet. Detta höjer den nationalistiska temperaturen och står dessutom i naturlig samklang med uppfattningen som alltid ligger nära till hands att Mittens rike är ett exceptionellt land som råkade illa ut i händerna på samvetslösa utläningar (ett påstående som inte är helt osant även om det bortser från Kinas egen medverkan i dess långa nedgångsperiod) och som nu står inför en lika motbjudande grupp med andra makter som är inställda på att förhindra landet från att inta sin rätta plats i världen.

Utbildningsprogrammet har särskilt haft siktet inställt på Japan med anledning av dess uppträdande mellan 1931 och 1945. Peking hävdar bestämt att man inte i tillräcklig utsträckning har bett om ursäkt för detta. De officiella medierna i Kina far ut i skarpa fördömanden av Shinzo Abe och hans regering samtidigt som myndigheterna verkar kunna anordna antijapanska demonstrationer och sedan få dem att upphöra efter eget gottfinnande. Som ett resultat av detta har en >>

del stora japanska företag omvärderat sina investeringsplaner på fastlandet även om detta, det måste medges, också har att göra med stigande kostnader och ökad konkurrens från inhemska produkter i ett läge där ekonomin tappar fart. Få kineser har någonting gott att säga om japanerna, även om de kör Honda och reser till Disneyland i Tokyo med sina familjer. Deras fientliga inställning eldas på av regeringen Abes planer på att rusta upp militären och dess motstånd mot de kinesiska anspråken på de omstridda öarna.

När han närmar sig slutet på sin första femåriga period vid makten i slutet av 2017 kommer Xi Jinping att ha skapat sig en imponerande ställning som rorsman för det han hävdar är en nationell förnyelse som kommer att leda till att Kina får den respekt det förtjänar. Förutom att han leder det enda tillåtna politiska partiet är han också landets president, överbefälhavare och innehar dessutom mer än ett halvt dussin andra viktiga befattningar. Han har använt en utdragen utomrättslig kampanj i syfte att stärka kommunistpartiet och bekämpat korruptionen för att göra sig av med verkliga eller möjliga fiender och det han kallar "ränksmidare" och "konspiratörer". Internationellt har han klargjort att han ser Kinas rätta ställning som jämlik med USA.

"Kina kommer inte att kollapsa ekonomiskt – de senaste femton årens prognoser i den riktningen har haft fullständigt fel."

Det ironiska är att detta sker just då tillväxten i världens näst största ekonomi håller på att bromsa, samtidigt som man har stora ekonomiska problem såsom höga skuldnivåer och en enorm överkapacitet i de statliga industrierna. Det ambitiösa ekonomiska reformprogram som lades fram av kommunistpartiet i slutet av 2013 har till stora delar gått i stå. Åtgärder som vidtagits för att stärka aktiemarknaden och göra valutapolitiken mer flexibel har drabbats av ineffektiv implementering. Skälet till att Xi Jinping stärkt den centrala politiska makten och sin egen ställning inför den avgörande partikongressen i slutet av 2017 är att förhindra de ekonomiska förändringar som Kina behöver eftersom det skulle innebära att man behöver liberalisera och öppna den statliga sektorn, något som skulle urholka den politiska makten. Miljöproblemen blir allt värre med förorening av luft, vatten och mark och växande vrede från allmänheten över detta, särskilt bland den politiskt viktiga andra generationens medelklass i städerna.

Kina kommer inte att kollapsa ekonomiskt – de senaste femton årens prognoser i den riktningen har haft fullständigt fel. Men landet står inför en period med växande osäkerhet. Man löper också en risk att fastna i en mellanutvecklingsfälla där politisk försiktighet och skydd av regimen hindrar landet från att nå sin verkliga potential. (Det finns en historisk motsvarighet till detta under den sena Qingdynastiens konservatism då man valde att inte modernisera och bevarade manchuelitens ställning.)

Om det sker blir den geopolitiska frågan om Xi Jinping, som antagligen kommer att leda landet fram till 2022, i allt större utsträckning övergår till regionalpolitik och rivalitet med USA som ett sätt att stödja kommunistpartiets makt. Den ekonomiska tillväxten har varit partiets huvudsakliga anspråk på folklig legitimitet sedan Deng Xiaoping

lanserade de ekonomiska reformerna (samtidigt som man dock behöll den auktoritära politiska makten och bevarade de statliga monopolen inom industrin, transporter, telekommunikation och andra områden). Om den börjar försämrats och frågor som miljön, livsmedels-säkerhet och rättslig kontroll sliter av banden mellan partiet och medborgaren, vars bästa man hävdar sig vara ombud för, kan nationalismen komma att utnyttjas för att göra brytningen fullständig.

Faran är alltså att geopolitiken i Östasien kan övergå till att underblåsa konfrontationer pådrivna av nationalism och retorik – och genom kapprustningen i många länder i regionen. Det är inte bara från Kina som detta hot kommer, även om en del av de officiella medierna regelbundet använder ett extremt språk för att varna länder som Filippinerna att det är lika bra att de "vänjer sig vid ljudet av kinesiska kanoner". Den ökade militariseringen har spridit sig över hela regionen tillsammans med ett mönster med offensiva/

KAMPEN OM KARTAN

Spänt läge vid Senkaku-öarna i Östkinesiska havet.
FOTO: KYODO NEWS

defensiva uttalanden från regeringarna. Shinzo Abes regering utnyttjar den stämning som råder bland japanerna att man åter vill få en större regional roll. Vietnamesernas fientliga inställning gentemot Kina har djupa historiska rötter. Innan han avgick 2016 anslöt sig den före detta presidenten i Filippinerna, Benigno Aquino, till de folkliga kraven mot kinesernas byggen av rev, som han jämförde med Tysklands expansion på 1930-talet.

Östasien kommer att fortsätta att vara avgörande för den globala ekonomiska hälsan. Om det sker en allvarlig avmattning i Kina eller om Shinzo Abes ekonomiska politik misslyckas skulle det innebära ett stort avbräck för en återgång till starkare tillväxt. Men vid sidan av ekonomin kommer geopolitiken att få en ständigt växande betydelse. Utsikterna för en militär konfrontation är alltjämt

begränsade, även om detta bara beror på att en konflikt skulle innebära ekonomiska kostnader, särskilt handeln skulle störas, något som skulle stjälpa andra eventuella fördelar. Men Kina har förändrat spelreglerna på ett sätt som ingen kan bortse ifrån. Efter att ha gagnats av den existerande ordning där globaliseringen som väst stött möjliggjorde dess ekonomiska uppgång känner sig landet nu redo att avstå från eller utmana den globala ordning som det inte skapade och definiera sig i förhållande till sig självt istället för till de länder som omger det. Om man till detta lägger den allt större misstron mellan de inblandade nationerna och bristen på kommunikation mellan dem gör det regionen till en växande riskfaktor i en redan komplex värld där gamla teman uppträder i nya skepnader.

Jonathan Fenby är Kinachef vid forskningsföretaget Trusted Sources.
Översättning: **Martin Peterson**.

TEMA

Vems hav är det?

Nordens och Baltikums säkerhetspolitiska intressen är nu gemensamma. Ryssland ser detta som ett hot som måste neutraliseras.

Av Charly Salonijs-Pasternak

Det finns en mängd olika sätt att se på geopolitiken i Norden och Baltikum, många av dem skulle kräva en beskrivning av vad varje land gjort sedan kalla krigets slut, då samarbetet inom regionen började stärkas. För översiktens skull har jag emellertid för avsikt att diskutera två allmänna geopolitiska förändringar – en som redan har inträffat och en annan som har börjat ske.

Låt mig dock börja med en förströelse – och kanske en förnyelse – i form av en rolig historia om geopolitik.

Alfred Thayer Mahan, Nicholas Spykman och Aleksandr Dugin (Vladimir Putins andlige rådgivare) kliver in på en bar. De beställer varsin drink och bartendern håller upp ett glas amerikansk whisky, ett glas genever och ett glas vodka. Efter en kort stunds pinsam tystnad bestämmer de sig för att spela ett sällskapsspel. Spykman föreslår Monopol eftersom han tror att Dugin kanske skulle uppskatta den fria marknadsekonomin som spelet simulerar. Men Dugin tackar nej med motiveringen att den maktfaktor som de allmännyttiga delarna (vatten, elektricitet, gas) utgör är vansinnigt undervärderade i spelet. Eftersom Mahan inbillar sig att han har överlägsen kunskap om världen föreslår han Trivial Pursuit. Spykman är med, men Dugin tackar återigen nej till förslaget. "Hela premissen är falsk", fräser han och sveper vodkan. "Det finns inte någonting som kan kallas det enda korrekta svaret eller det enda sanna faktumet!" Därefter drar Dugin fram det sista spelet på hyllan: Risk. Mahan och Spykman nickar och Dugin utbrister: "Det här gör mig verkligen glad, kamrater, för jag hade redan börjat tro att ingen i väst kunde spela det spelet längre!"

Det kan stämma att få i väst nuförtiden uppskattar grundprinciperna i Risk, men det är anmärkningsvärt att västmakterna återigen studerar geopolitiken som det huvudsakliga sättet att förstå världen omkring dem.

Det följande kommer dock inte att fokusera på geopolitiken som historia eller teori, trots hänvisningen till tänkarna i geopolitikens panteon i skämtet ovan. Det jag delar med det geopolitiska studiefacket är en förkärlek för kartor. Kartor berättar mer än man kan ana när man börjar studera dem från olika håll och vid olika tidpunkter. Nuförtiden kompliceras bilden ytterligare av elektroniska kartor, som snabbt förändras som svar på den politiska utvecklingen och modifieras för att anpassa sig efter användarens perspektiv. På en del av Googles kartor, till exempel, finns inte gränserna mellan Ukraina, Krim och Ryssland där man kunde förvänta sig. De som tillverkar elektroniska kartor kan presentera – och gör faktiskt också det – olika versioner av en region, exempelvis beroende på varifrån kundens telefon kommer: Ryssland eller Ukraina, Indien eller Pakistan. På så sätt visar de olika verkligheter för olika användare – och samtidigt förändrar de geopolitiken.

Norden och Baltikum är ett levande exempel på en mötesplats med konkurrerande geografiska uppfattningar. Än mer betecknande är det en region där två geografiska kärnområden nu överlappar varandra. För att se detta behöver man bara titta på kartan över de regioner som Ryssland har föreslagit skall omfattas av dess robot-skyddssystem. Nästan hela Finland, Estland, Lettland och Litauen är med, liksom halva Sverige och stora delar av Norge och Polen.

Historiskt sett har Sverige, Ryssland, Tyskland och en del andra "gäster" konkurrerat om den geografiska och ekonomiska kontrollen över detta territorium, men det som gör den nuvarande situationen unik är hur och varför det geopolitiska läget i Norden och Baltikum har förändrats två gånger under de senaste 25 åren, förändringar som i första hand tvingats fram av politiska orsaker och teknologiska landvinningar.

>>

Historien börjar för nästan ett kvarts sekel sedan, med upplösningen av Sovjetunionen och slutet på kalla kriget. Kort därefter beslöt sig Sverige och Finland att söka medlemskap i det som skulle komma att bli EU och 1995 togs båda upp i gemenskapen. Fyra år senare innebar den första delen av Nato-utvidgningen att Polen gick med i alliansen. Men även om dessa två utvidgningar symboliskt innebar dramatiska förändringar betydde det vid den tidpunkten inte att två geopolitiska kärnområden hade överlappat varandra.

När Estland, Lettland och Litauen år 2004 släpptes in i både EU och Nato blev dock den geopolitiska förändringsriktningen i Norden och Baltikum tydlig för alla. Finlands och Sveriges allt djupare samarbete med Nato och de betydligt mer djupgående säkerhetsåtaganden som fanns med i Lissabonfördraget 2009 befäste denna förändring. På ett årtionde hade geopolitiken i Norden och Baltikum förändrats i en utsträckning som inte setts sedan slutet på första världskriget, eller Kalmarunionen, eller kanske till och med Rysslands egentliga inträde i det nordiska och baltiska området under de första årtiondena på 1700-talet.

När västs ekonomiska, säkerhetsmässiga och värdebaserade institutioner breddade ut sig innebar det att Östersjön i själva verket blev ett *mare nostrum* för EU – och faktiskt ett *mare Nato*. Även om Finland och Sverige inte är medlemmar är det inte korrekt att säga att de "står utanför" Nato. För att få en uppfattning om hur djupt samarbetet är mellan Nato, Sverige och Finland behöver man bara titta på organisationens senaste krishanteringsövning, där Sverige snabbt mobiliserade hela sin militär och gav Nato tillstånd att använda landets luft- rum. När allt kommer omkring är den geopolitiska omvandlingen av Norden och Baltikum – ur västs synpunkt a – i stort sett fullbordad.

Denna omvandling innebär att två kärnområden nu inte bara har kommit i kontakt med varandra; numera överlappar de varandra. Enligt den traditionella geopolitiken borde man kunna vänta sig en konflikt i detta läge. Jag återkommer till detta. Först måste vi se vad denna utvidgning av EU och Nato har inneburit strategiskt och kort skildra de teknologiska landvinningar som har lagt grunden för Rysslands försök att omjustera den geopolitiska balansen i den nordiska och baltiska regionen.

Under det första årtiondet av denna post-sovjetiska omvandlingsperiod var Ryssland oförmöget att förhindra intrånget på det man ser som sitt geopolitiska område. Det är först nu som Ryssland återigen har börjat använda hela skalan av verktyg för att försöka motverka denna omvandling och omforma geopolitiken i regionen. Och det är viktigt att inse att ur Rysslands synvinkel är det inte bara före detta Sovjetrepublikers självständighet och utbredningen av demokratiska värderingar som innebär ett hot. Ur rent militär synvinkel har Ryssland förlorat strategiskt djup.

Om denna förlust ursprungligen hade politiska orsaker har de ryska försöken att återfå det strategiska fotfästet i Norden och Baltikum i första hand byggts på ekonomiska åtgärder och därefter på teknologiska landvinningar. Efter en inledande period med eftergifter på 1990-talet började Ryssland att mer aktivt använda sina energitillgångar som ett verktyg och, enligt många förmenande, som ett vapen. Detta utvecklades till ett alltmer sammanhängande slags geo-ekonomiskt tänkande. I slutet av 00-talet hade den ryska ledningen blivit allt skickligare på att utnyttja sina geo-ekonomiska resurser och skräddarsyde politiken efter vissa staters upplevda svagheter. Detta förbättrade Rysslands förmåga att, åtminstone inofficiellt, påverka politiken i länder man ansåg låg inom dess historiska intressesfär. Än viktigare, denna ekonomiska bearbetning kom Ryssland att se som väsentlig för hur man närmade sig konflikter.

Ett sådant ekonomiskt sätt att se på saker och ting kunde inte ersätta den fysiska förlusten av det strategiska djupet, något som gjorde två viktiga platser i Rysslands kärnområde – S:t Petersburg och Kolahalvön – sårbara för anfall. Om fruktan för ett Natoanfall mot dessa områden kan ses som rationell är tveksamt, med tanke på hur svårt det är för alliansens medlemmar att komma överens om specifika frågor. Icke desto mindre har Ryssland svarat på detta upplevda hot på två sätt.

För det första har Ryssland utövat påtryckningar för att se till att både Sverige och Finland stannar utanför Nato. Detta är något som fortfarande är framgångsrikt i Finland, där stödet för, eller motståndet mot, medlemskap i Nato ligger på samma nivå som det har gjort under de senaste två årtiondena. I Sverige, däremot, har stödet för medlemskap i Nato nu ökat till historiska nivåer. Rysslands försök att sätta stopp för den första vågen av geopolitiska förändringar från att nå sitt logiska resultat kan, med andra ord, bedömas ha varit delvis framgångsrika.

Den andra delen av det ryska svaret på hoten, oavsett om de är verkliga eller inbillade, innebär ett försök att minska förlusten av strategiskt djup genom användning av teknologiskt avancerade militära system. Säkerhetsexperter i väst beskriver detta som en A2AD-bubbla runt Kaliningrad-enklaven; eller, kanske, en militär utpost som på grund av sin strategiska betydelse har förvandlats till en A2AD-bastion. (A2AD är en förkortning för det engelska begreppet "Anti-Access/Area Denial", i svensk översättning någonting i stil med tillträdesförsvar och kontrollbestridande försvar.) Kärnan i denna bastion utgörs av Rysslands avancerade luftförsvars-, fartygsbekämpnings- och robotsystem.

Det som i allmänhet går förlorat i diskussionen – men som uppenbarligen är viktigt ur ett nordiskt och baltiskt perspektiv – är att för Ryssland är det viktigt i sak att kunna behålla och försvara Kaliningrad eftersom landet för första gången sedan det tidiga 1700-talet (med undantag för perioden 1918–1939) inte kontrollerar delar av södra Östersjökusten, vilket historiskt har varit en viktig brygga för Ryssland och alltså är den viktigaste transitpunkten för dess energiexport.

Kaliningrad är alltså viktigt i sig, men det utgör bara en del av bakgrunden till de två överlappande kärnområdena. Det A2AD-bastionen Kaliningrad gör är att tillåta Ryssland att återvinna det strategiska djup som man anser att landet behöver för att kunna försvara dess verkligt strategiska kärnområde, däribland S:t Petersburg och Kolahalvön – där de robotubåtar finns baserade som utgör dess förmåga att slå tillbaka med kärnvapen.

Ett andra lager i detta kärnförsvar ligger alldeles innanför de ryska gränserna, som längs en sträcka på runt 1 300 kilometer också råkar utgöra gränsen mellan Finland och Ryssland. Här återfinns de bästa integrerade luftförsvarssystemen i världen, med ständigt längre roboträckvidder och nya MIMO-radarnätverk (MIMO står för "Multiple Input Multiple Output"). Till syvende och sist är dessa båda lager, ur nordiskt och baltiskt perspektiv, avsedda att skapa de militärt dominerande geografiska ytor som Ryssland anser sig ha förlorat politiskt.

En oundviklig fråga följer: finns det ett tredje steg i denna process, ett där Ryssland, *de facto* om än inte *de jure*, försöker vrida tillbaka den geopolitiska förvandlingen av Norden och Baltikum? Uttryckt på ett annat sätt, och för att återgå till min ursprungliga fråga – eftersom två kärnområden nu överlappar varandra, är det möjligt att undvika en konflikt?

Förra årets Engelsbergsseminarium hade kriget som tema och i

KAMPEN OM KARTAN

Stilstudie från Baltops 2016, den multinationella övningen i Östersjöregionen.

FOTO: JOEL THUNGREN/FÖRSVARSMAKTEN

mitt avslutande anförande drog jag slutsatsen att vi återigen kan få se en ovälkommen gäst återvända till Norden och Baltikum i form av kriget. Medan Ryssland i allt större utsträckning utövar militär påverkan på sina sydliga gränser har denna råa taktik dock i det nordiska och baltiska området ersatts av att utnyttja rädsla, underförstådda hot om användning av våld och försök att på ett icke-fysiskt sätt ta kontroll över geopolitiska och geo-ekonomiska områden. Ett exempel är utnyttjandet av "flyktingar" som bricker i spelet. Under en tremånadersperiod i början av 2015 visade de ryska myndigheterna att de när som helst kan skicka strömmar av människor – som i många fall officiellt hade bott i Ryssland i flera år – över den finsk-ryska gränsen. När man föreslog ett avtal såg Ryssland till att det förhindrade andra medborgare i EU och Norden att korsa de två gränsövergångarna längst norrut, samtidigt som man såg till att ryssar och vitryssar fick korsa dem. I ett smart drag hade Ryssland lyckats utverka ett bilateralt avtal med Finland som begränsade andra EU-medborgares rättigheter – och på så sätt öppnat för möjligheten att ytterligare splittra EU – samtidigt som man kom med antydningar till myndigheterna i EU och Finland att man kunde förvänta sig ännu större strömmar av "flyktingar" om Rysslands intressen inte tillgodosågs.

Läxan vi kan lära från den traditionella geopolitiken är att när två kärnområden överlappar varandra kan vi förvänta oss en konflikt. Men det säger mycket lite om vilken form den konflikten kommer att ta. Vi kan dock få några indikationer från Rysslands nationella

säkerhetsstrategi från 2015, i vilket författarna reflekterar kring hur stater kan "utnyttja ekonomiska metoder och verktyg inom finans-, handels-, investerings- och teknologipolitik för att lösa sina egna geopolitiska uppgifter". Det är värt att notera att i Rysslands fall omfattar dessa strategiska resurser militära åtgärder som är på gränsen till krig, såsom användande av militärövningar och trakasserier för att demonstrera sin dominans i regionen.

I en uppsats – "Security in the Baltic Sea region: activation of risk potential" – som jag skrev tillsammans med min kollega Katri Pynnöniemi och som publicerades i juni 2016 beskriver vi det paradoxala i Rysslands taktik att använda "hela skalan av verktyg", i vilken man försöker tillfredsställa statens geopolitiska och geostrategiska intressen. Ryssland ser sådana åtgärder som ett medel att neutralisera hot mot dess viktigaste intressen och förhindra att en konflikt eskalerar. Men att använda dessa metoder innebär i själva verket att konflikten eskalerar.

Det verkar troligt att Ryssland är redo att intensifiera användandet av alla sådana ekonomiska, diplomatiska, informationsteknologiska och militära verktyg för att omintetgöra konsekvenserna av de geopolitiska förändringar som har skett i Norden och Baltikum under de senaste två årtiondena.

Charly Salenius-Pasternak är forskare vid
Utrikespolitiska institutet i Helsingfors.
Översättning: **Martin Peterson.**

En dålig förlorare

Ryssland har aldrig gett upp sina geopolitiska intressen. Självbilden är fortfarande att man är ett land som måste skydda och utvidga sitt territorium.

Av Anna-Lena Laurén

Den ryske presidenten Vladimir Putin har kallat Sovjetunionens upplösning ”en geopolitisk katastrof”. Vid den tidpunkten sågs han som anakronistisk. Idag är det geopolitiska tänkesättet en grundval i den ryska utrikespolitiken och det har blivit en faktor i krigen i Ukraina och Syrien, om än på olika sätt.

Vilka är då Rysslands geopolitiska mål? Och hur försöker Putin säkra Rysslands geopolitiska relevans?

År 2015 gick den ryska statstelevisionen ut med nyheten att tack vare den smältande isen i Arktis hade Rysslands territorium växt med 10 kvadratkilometer. Dessa 10 kvadratkilometer beskrevs som en stor triumf, något som kan verka överraskande med tanke på att man förfogar över det största landområdet i världen – 17,1 miljoner kvadratkilometer.

Ryssland har fortfarande gränskonflikter med flera av dess mindre grannar. Landet saknar gränsavtal med Estland och konflikten om ögruppen Kurilerna är alltjämt det största problemet i de rysk-japanska förbindelserna.

Allt detta är extremt talande när det gäller hur Ryssland ser på sig självt – som ett land som har varit belägrat under en stor del av sin historia och som måste slåss med alla tillgängliga medel för att skydda och dessutom utvidga sitt territorium. Utvidgning ses i Ryssland ofta som ett slags självförsvar.

Ryssland avträder aldrig landområden om landet inte är absolut tvunget. Finland hade en otrolig tur 1917, då Lenin helt enkelt inte hade tid att ta itu med den finska självständighetsförklaringen och släppte landet, eftersom han var övertygad om att han skulle kunna ta tillbaka det senare.

Det ryska imperiet, eller staten, började bildas på 800-talet. År 1897 hade det ryska tsarriket 125,6 miljoner invånare och var

därmed det tredje största landet i världen, efter Kina och det brittiska imperiet. Under historiens gång har Ryssland ständigt utvidgats, minskat och sedan utvidgats igen. Dagens Ryssland ser sig som ett av de äldsta kvarvarande imperierna i världen.

Det finns en djupt rotad inställning i Ryssland av att man ständigt befinner sig under belägring, vilket delvis är ett trauma från den mongoliska epoken på 1200- till 1400-talet då hela dagens Ryssland och Ukraina upprepade gånger invaderades av mongolarméer. De mongoliska ledarna kontrollerade då området Rus och alla dess furstendömen var tvungna att betala tribut till Gyllene horden fram till år 1480.

Putin har alltså kallat Sovjetunionens upplösning en geopolitisk katastrof, vilket gav upphov till många förvånade och arga reaktioner. Med hänsyn till det ryska imperietänkandet är detta dock helt logiskt att säga.

Ryssland såg aldrig geopolitiken som avskaffad. Men efter Sovjetunionens sammanbrott beslöt sig Kreml för att koncentrera sig på Ryssland och släppa alla de före detta regionerna som i själva verket var ganska kostsamma att stödja och hålla kvar inom Rysslands intressesfär.

Precis som 1917 – när Ryssland gav upp Baltikum, Finland och Polen – gick Ryssland i början av 1990-talet igenom en historisk period då dess ledare var redo att acceptera territoriella förluster. Det som prioriterades var i båda fallen att staten stärktes. Under tiden efter första världskriget var Moskva fullt upptaget med att bygga ett kommunistiskt samhälle. På 1990-talet var Ryssland helt enkelt för svagt för att växa eller hålla kvar områden som historiskt varit självständiga länder. Ryssland beslöt sig för att koncentrera sig

>>

KAMPEN OM KARTAN

FOTO: SASHA MORDOVETS / GETTY IMAGES

på sin egen ryskhet, att hitta sin egen identitet istället för att göra uppoffringar bara för att kunna kalla sig en stormakt.

Perioden visade sig vara historiskt kort och tog snart slut efter det att Vladimir Putin blev Rysslands president år 2000. När Krim invaderades och annekterades 2014 valde Putin att beslutsamt prioritera Rysslands geopolitiska intressen och imperietraditioner framför ekonomiska intressen och förhållandet till västvärlden. Han blev snabbt mer populär än någonsin då detta uppenbarligen var en öm punkt i det ryska samhället, där känslan av att ha blivit förödmjukad har varit utbredd sedan Sovjetunionens sammanbrott.

Det vore fel att säga att Putin ensam åstadkom denna förändring. Putin utnyttjade istället en stämning i samhället som hade växt fram under flera år.

Putin är inte demokrat, men han har fin näsa för den allmänna opinionen och är en mycket skicklig demagog. Inget av detta var påtagligt när den blyge byråkraten blev Rysslands president för sexton år sedan. Vid den tiden såg många Putin som en person som skulle koncentrera sig på att stabilisera Ryssland inifrån men inte var ivrig att ge sig ut på farliga och kostsamma äventyr på det utrikespolitiska området.

När Putin blev Rysslands president tänkte han dock aldrig överge vare den geopolitiska tanken eller Rysslands ställning som stormakt. Han trodde helt enkelt att han skulle kunna säkerställa Rysslands rättmätiga ställning i världen genom att bygga bilaterala förhållanden med andra viktiga länder: USA, Storbritannien, Tyskland och Frankrike.

Putin hade inte mycket till val i och med att Ryssland var svagt. Men under en period var detta en fungerande strategi. Putin blev god vän med både George W Bush och Tony Blair och hade oerhört nära band till den tyske förbundskanslern Gerhard Schröder.

Ryssland hade 1998 tillåtits att bli medlem av G8 trots att landets ekonomi var betydligt mindre än alla de andra länderna i gruppen. G8-mötet i det storslagna Konstantinovskijpalatset i S:t Petersburg år 2006 innebar en enorm personlig framgång för Putin, som solade sig i glansen av att få vara en världsledare som tog emot andra världsledare i sin födelsestad. När Ryssland åtta år senare uteslöts

ur G8 efter invasionen av Krim sågs det som en nödvändig uppoffring och G8 beskrevs i den ryska pressen som en organisation som ändå aldrig varit särskilt viktig.

Problemet för Ryssland under början på 2000-talet var att Putin egentligen aldrig utövade det inflytande som han trodde var rättmätigen hans, eftersom Ryssland fortfarande hade alltför litet politiskt och ekonomiskt inflytande i världen. Moskva ville aldrig medge att man egentligen hade förlorat kalla kriget och Ryssland gjorde aldrig upp med sin historia. Hade man gjort det skulle saker och ting ha kunnat te sig mycket annorlunda.

Dock förbättrades en mängd saker faktiskt i Ryssland. Skattesystemet förenklades, ekonomin växte och fler ryssar än någonsin uppnådde en levnadsstandard som var helt utan motstycke i den ryska historien. Men tillsammans med det växande ryska välståndet och det ekonomiska oberoendet blev känslan av att ha blivit kränkt av västvärlden alltmer utbredd i Kreml. Ryssland upplevde att landet inte längre hade någonting att lära av väst och tröttnade på att ständigt bli uppläxad i konsten att bygga en demokrati.

När USA invaderade Irak kände sig Putin förrådd. Som han såg det bevisade detta att USA inte är intresserat av demokrati eller frihet. Det bevisade att USA är lika intresserat av att skjuta fram sina

geopolitiska positioner som Ryssland – och alla andra normala globala makter. Ryssland såg sitt inflytande reduceras i Mellanöstern, ett område i världen där Moskva traditionellt har hört till maktfaktorerna.

I och med interventionen i Syrien 2015 tvingade Putin Washington att på nytt börja räkna med Moskva. Men detta skedde först efter det att väst självt under flera år valt att inte intervensera i Syrien. Putin är en mästare i att få maximal utdelning från västvärldens svaghet.

Den ryska annekteringen av Krim i Ukraina drevs till stora delar på av Putins geopolitiska tankar. I hans världsåskådning är Ukraina Rysslands mjuka och sårbara del och den ryska Svartahavsmarinen i Sevastopol ett skydd mot den gamla fienden Turkiet. Det är mycket möjligt att Putin faktiskt inte hade förväntat sig att västvärldens reaktioner skulle bli så starka och sanktionerna så varaktiga som de faktiskt blev. Detta beror på att Putin anser att alla kloka västerländska politiker vet att ur geopolitisk synvinkel kommer Ryssland aldrig att avstå från sin flottbas i Sevastopol vid Svarta havet eller sitt inflytande i Ukraina. Putin är övertygad om att väst förstår detta. Man förnekar bara Ryssland dess legitima rättigheter att skydda sina geopolitiska intressen.

Det sägs ofta att Ryssland inte är en stormakt, och om man tittar på den ryska ekonomin eller landets inflytande i världen så stämmer det. Men det har funnits ett antal tillfällen under de senaste åren då Ryssland har kunnat maximera sitt inflytande i världen helt enkelt för att andra inflytelserika länder har agerat alltför långsamt – eller helt enkelt inte har vetat hur de skall agera.

Ryssland är nu isolerat, men för tillfället inte helt inträngt i ett hörn. Putin försöker hålla fast vid de kontakter han fortfarande har kvar i Europa – han har nyligen besökt både Grekland och Finland. Ryssland har blivit en av nyckelspelarna i Syrien, just på grund av de andra spelarnas långsamhet. Den ryska ekonomin går uruselt, men

”När USA invaderade Irak kände sig Putin förrådd. Som han såg det bevisade detta att USA inte är intresserat av demokrati eller frihet.”

Ryska flottan övar i Barents hav, maj 2016.

FOTO: LEV FEDOSEYEV/GETTY IMAGES

KAMPEN OM KARTAN

Moskva 1991. Året då imperiet faller samman.

FOTO: IGOR GAVRILOV/GETTY IMAGES

Ryssland är ett såpass stort land att man kommer att kunna hanka sig fram under ytterligare ett par år i väntan på att oljepriset skall vända upp. För Putin är det här ett pris han är beredd att betala så länge det innebär att Rysslands geopolitiska intressen har skyddats.

Det är uppenbart att trots den självsäkra retoriken om Rysslands "multivektorutrikespolitik" (som innebär att man försöker nå fred och jämlikhet globalt i samarbete med andra länder) och försök att bygga en allians med Kina ser Ryssland Europa som sin viktigaste partner – politiskt, ekonomiskt och historiskt. Den största delen av Rysslands handelsutbyte sker fortfarande med Europa och det är tydligt att Kreml skulle vilja komma på ett sätt att ta sig ur den återvändsgränd som man har kört in i. Men detta innebär att Ryssland skulle bli tvunget att göra konkreta eftergifter i Ukraina, något man för tillfället fortfarande inte är beredd till.

Frågan är hur Ryssland skall kunna fortsätta sin politik att hålla igång ett kostsamt krig i östra Ukraina som har blivit en hämsko för Moskva som är mycket mer störande än man vill erkänna officiellt. Ryssland skulle vilja lösa situationen i Ukraina och återgå till "business as usual" – men man (Kreml) inbillar sig fortfarande att det verkligen finns en möjlighet att föra tillbaka Ukraina till den ryska intressesfären. Detta lyckades inte när det gällde Georgien, och det kommer verkligen inte att lyckas när det gäller Ukraina. Den person som är mest effektiv i fråga om att ena ukrainarna bakom en västvänlig ekonomisk och politisk strategi är i själva verket Putin.

Det finns experter i väst som hävdar att Rysslands mjuka makt över Europa är oroande stark och att ryska framsteg inom informationskrigföring, med dyra projekt som den engelskspråkiga

tv-kanalen *Russia Today*, har varit betydande. Jag håller med om att Rysslands ställning inom informationskrigföring verkligen har blivit starkare. Men det är ändå viktigt att inse att Rysslands mjuka maktframsteg i de flesta fall i själva verket är en förmåga att ta vara på redan existerande tendenser i Europa. De sociala medierna – som inte utför någon som helst faktakoll innan de sprider sitt material – och deras popularitet, misstänksamheten mot etablissemangen och benägenheten hos många ytterlighetspolitiker, på både vänster- och högerkanten, att ge sitt stöd till vem som helst som utmanar Washington har varit extremt användbara för Kreml.

Det finns en allmänt utbredd uppfattning att Ryssland är hänsynslöst. Denna uppfattning stämmer – men Ryssland är först och främst mycket bra på att framstå som hänsynslöst. Man skäller och hotar men till syvende och sist ger man ofta vika – med vissa undantag, Ukraina och Georgien är de mest uppenbara.

När Ryssland upplever att dess geopolitiska intressen hotas har landet visat sig vara berett att bryta mot folkrätten och ta stora risker. Kreml är dock bara intresserat av krig man kan vinna. Ryssland kommer att tveka inför att invadera ett land som kan försvara sig – vilket varken Georgien eller Ukraina kunde.

Därför är det viktigaste säkerhetspolitiska inslaget i Östersjön varje stats försvarsförmåga. Ju starkare försvar varje stat har, desto bättre för stabiliteten.

Anna-Lena Laurén är Moskvakorrespondent för *Dagens Nyheter* och *Hufvudstadsbladet*.

Artikeln är skriven på engelska och översatt av **Martin Peterson**.

Prorysk separatist i Slovjansk, Ukraina.

FOTO: ILIA PITALEV/KOMMERSANT PHOTO/GETTY IMAGES

Staten gör comeback

När EU, Nato och FN misslyckas med att upprätthålla säkerhet och stabilitet vänds åter blicken mot nationalstaten. Samtidigt utmanas den internationella ordningen alltmer av stater som Ryssland, Kina och Iran.

Av David Frum

Från den 11 september 2001 fram till den ryska annekteringen av Krim i slutet av februari var det som främst faran från icke-statliga aktörer, särskilt terroristnätverk, som upptog västliga strategiska tänkare. De oroade sig mindre för den militära balansen mellan starka stater än för svaga staters "kapaciteter".

Nu har staterna gjort comeback. Också dagens dödligaste terrorgrupper strävar efter att fungera som stater, vilket deras namn tydliggör: "Islamiska staten i Irak och Syrien" (eller "Irak och Levanten"). De vill kontrollera och styra över territorier. De beskattar. De påstår till och med att de ger ut valuta.

Samtidigt har internationellt erkända stater allt djärvare utmanat den internationella ordningen: Iran, Kina och framförallt Ryssland. Ryssland följde upp sin annektering av Krim med en invasion av Ukrainas fastland och inledde därmed det första kriget mellan två större makter på den europeiska kontinenten sedan 1945. Ryssland hotar även andra grannar, man går till och med så långt att man simulerar kärnvapenattacker mot deras huvudstäder under militärövningar.

Strategiska tänkare har långsamt vaknat upp till denna nya verklighet med allt större utmaningar från statliga aktörer. Det officiella tänkandet är alltid konservativt, och det akademiska tänkandet är ännu mer konservativt än så. Men det är inte bara aversion mot förändringar som kan förklara den starka officiella och akademiska motviljan mot att möta nya verkligheter. Fyra andra starka motiv gjorde sig gällande.

För det första: icke-statliga aktörer utgjorde och utgör ett mycket reellt hot. De senaste tjugo åren dödade al-Qaida och liknande grupper ett stort antal människor, från Nigeria till Filippinerna. Hade någon av de mer tekniskt kompetenta av dessa grupper lyckats få

tag på kärnvapenmaterial från en statligt allierad eller på den svarta marknaden skulle de ha dödat många, många fler. Det fanns verkligen mycket att oroa sig över.

För det andra: även om hotet från icke-statliga aktörer verkligen är mycket skrämmande är det samtidigt ett hot som många myndigheter i väst – president Obamas administration befinner sig högst upp på listan – upplever som mer tilltalande att tänka på än hot från andra stater. En sak som verkligen inte är ett svar på icke-statliga aktörer är en stor och kostsam militär. Även den mest ambitiösa terroristbekämpningen är billig i jämförelse med att bygga upp konventionella styrkor.

För det tredje: särskilt i USA blev debatten om statliga och icke-statliga aktörer ett polemiskt slagfält mellan president Bushs administration och dess kritiker. George W Bush anklagades för att ha misslyckats med att förhindra terroristattackerna den 11 september 2001 på grund av att man inte ägnade tillräcklig uppmärksamhet åt icke-statliga aktörer – och stapplade sedan in i Irak därför att man ägnade alltför stor uppmärksamhet åt statliga aktörer. Att vanemäsigt säga president Bushs administration fortsatte långt efter det att den avgått. När president Obama stötte på egna utrikespolitiska problem återanvändes polemiken, som börjat som Bushfientliga attacker, som Obamavänliga ursäkter.

För det fjärde och sista: en hel del bedömare hoppades att icke-statliga hot skulle innebära ett berättigande av överstatliga enheter som EU och FN. "Terrorismen känns inte vid några gränser", förkunnade EU-kommissionären Frans Timmermans i ett uttalande den 20 april 2016. "Brottsbekämpare i alla våra medlemsstater borde 'tänka europeiskt' och 'handla europeiskt'."

Denna ovilja att reflektera kring hot från statliga aktörer förklarar den överraskande överraskning som många makt-havare gav uttryck >>

för i samband med den ryska invasionen av Krim. Fyrtioåtta timmar före invasionen försäkrade president Obamas administration kongressens ledamöter och informerade pressen att den inte skulle ske. Till och med då den hade inletts varnade källor journalisterna för att tro på vad de såg: "Det är fortfarande oklart om det rör sig om ryska trupper som korsar gränsen eller ryska trupper som förflyttar sig mellan baserna på Krim."

Det största hotet från en icke-statlig aktör, ISIS, sades av president Obamas administration vara ett av huvudskälen till avtalet om kärnenergiprogrammet i Iran, världsledare i statsunderstöd till terrorister.

Samtidigt som presidenten övertygade sig själv om att Mellanöstern höll på att omstöpas av ISIS hävdade sig dock riktiga stater åter i regionen – och bortom den.

Iran byggde en militärmakts armé som sträcker sig från Herat till Israels gräns, återupprättade sin klient Bashar al-Assad som härskare över de mest lukrativa delarna av Syrien och Libanon och tvingade fram ett erkännande av dess kärnanrikningsprogram från USA.

Turkiet lät sin utrikespolitik skilja sig från de gamla allianserna – Nato och EU – och arbetar med sunnimuslimska syriska rebeller mot Assad och Iran, med Assad och Iran mot kurderna, och med nästan vem som helst mot Ryssland. Landet upptäckte ett nytt maktverktyg gentemot Tyskland i och med dess förmåga att öka eller minska flyktingströmmarna från Mellanöstern till Europa – och i den makten över Tyskland fann man också nya sätt att stärka Recep Tayyip Erdoğans auktoritära regim mot den inhemska oppositionen.

Staten utmanas: Flyktingar på järnvägsstationen i Salzburg.

FOTO: PHILIPP GUILLAND/GETTY IMAGES

"Det officiella tänkandet är alltid konservativt, och det akademiska tänkandet är ännu mer konservativt än så."

Flyktingströmmarna chockade i sin tur Tyskland till att agera på egen hand: först genom att öppna sina gränser (och därigenom hela Schengenområdet) och sedan genom att införa kvoter så att motsträviga grannar fick dela det ansvar som Tyskland hade anmält dem som frivilliga till, utan deras samtycke.

Tysklands ensidiga agerande gav upphov till arga reaktioner i Ungern, Polen och i förlängningen Storbritannien: Brexit kan få både EU och Storbritannien att rämna.

De överstatliga aktörerna, som sades ha fått större makt av de transnationella icke-statliga hoten, upptäckte istället att de var försvagade och diskrediterade

– inte minst EU, men även Nato och den USA-ledda koalitionen runt Stilla havet vars syfte är att tygla Kina. TPP (Trans-Pacific Partnership), ursprungligen ett amerikanskt projekt, körde fast i kongressen och kom till slut att motarbetas inte bara av Donald Trump, utan också av före detta utrikesministern Hillary Clinton, som hade hjälpt till att förhandla fram det och uttalade sig gillande om det i den inbundna utgåvan av sina memoarer. (Detta gillande var dock struket i pocketutgåvan.)

De stora frihandelsavtalen från tiden efter andra världskriget, som har resulterat i så stort välstånd för hela västvärlden, anklagades och misstänkliggjordes av länderna de har berikat. Donald Trump kampanjar som den mest uttalat protektionistiska amerikanska presidentkandidaten sedan depressionen. Även om han förlorar, vilket han troligen kommer att göra, kommer han att förändra USA:s handelspolitik. De republikanska senatorer som löper störst risk att få dela hans förlust råkar vara de mest uttalade frihandelsförespråkarna inom partiet. Demokraterna som troligen kommer att ersätta dem är om möjligt ännu mer ogenerat protektionistiska än Trump själv.

Den "gränslösa värld" som förutspåddes av managementgurun Kenichi Ohmae 1990 har istället resulterat i ett 2000-tal med egoistiska stater.

Med stater – men inte med nationer. Slutet av 1900-talet och början av 2000-talet innebar en tid av massmigration i en skala som aldrig tidigare skådats i mänsklighetens historia. Också de tidigare mest sammanhållna nationalstaterna – England, Sverige, Portugal – har plötsligt upptäckts att de är multietniska och mångkulturella. Den påföljande interna mångfalden har givit upphov till nya säkerhetsutmaningar som staterna har mött genom att utöka polisens befogenheter, genom att förlänga häktningstiderna och genom att återinföra de gränser de rev under den mer optimistiska tiden.

Thomas Jefferson sa att frihetens pris är evig vaksamhet. Mångfaldens pris är ökad övervakning.

Europa och världen har haft lång erfarenhet av stora multietniska stater. Den habsburgska monarkins domäner var en sådan stat. Det var även tsarens välde. Liksom det osmanska riket. Och – på ett mycket annorlunda sätt – USA före 1914. En del av de här staterna var mycket effektiva, andra var det inte i lika hög grad. En del hade representativa institutioner. En del var tämligen liberala. Men ingen av dem, inte ens USA som inte lät den svarta minoriteten i Södern rösta, skulle betecknas som en demokrati enligt dagens normer, även om man bortser från att de inte lät kvinnorna rösta. Dessa stater var måhända inte "imperialistiska" i så måtto att de inte försökte lägga

KAMPEN OM KARTAN

Nationen hedras: Tyst minut i London, 11/11 kl 11.11.

FOTO: MATT DUNHAM/AP/TT

mer territorium under sig. Osmanerna betraktade det som ett bra år om de fick behålla det de hade. Men de var "imperialistiska" i den meningen att de inte var "nationalstater".

Är det här framtiden för västvärlden? Är det redan det närvarande?

Penningpolitiska teoretiker talar om den "omöjliga triangeln": det oundvikliga faktum att ett monetärt system maximalt kan göra två av tre saker som politikerna vill att en valuta skall göra. En valuta kan handlas fritt. Den kan vara stabil i värde i förhållande till andra valutor. Eller så kan den reagera oberoende av de lokala ekonomiska förhållandena. Aldrig alla tre.

På samma sätt verkar det framträda en "omöjlig triangel" när det gäller organiseringen av staten. Drömmen om en värld bestående av stater som lämnat sin distinkta nationalkaraktär bakom sig, med lätt intern bevakning och som fritt överlät mycket av sin suveränitet till internationella organisationer håller på att försvinna. Den överstatlighet vi ser är en överstatlighet inom statliga gränser, vägled av alltmer bestämda statliga intressen. Samtidigt som vår värld blir mindre nationell verkar den också bli mindre liberal.

Detta resultat har förvånat många moderna människor. Vi är vana vid att tänka på nationalismen som fienden till frihet och individualitet. Men det fanns en tid då nationalismen och liberalismen gick hand i hand – och även om det nu var länge sedan lär denna svun-

na tid nyttiga läxor för vår tid som förtjänar uppmärksamhet, på samma sätt som 1900-talets dystrare erfarenheter.

Idag försöker myndigheterna i Schweiz, Sverige, Danmark, Österrike och Tyskland omsorgsfullt pracka på nyanlända invandrare sina normer. Dessa normer är ibland löjligt säregna, ibland skrämmande inkräktande, ofta både och. Man kan bli underkänd i medborgarskapsprov genom att inte vilja simma tillsammans med det motsatta könet eller genom att uttrycka fel uppfattning om homosexuellas rätt att gifta sig på ett frågeformulär. Det dessa stater försöker göra är att identifiera och utestänga blivande nykomlingar som är för främmande för att tas upp i den nationella gemenskapen. Men försöket att i formell byråkratisk praxis skriva in ett samhälles oskrivna förväntningar och antaganden kommer både att 1. snabbt övergå i ett farsartat misslyckande och 2. förvandla något som upplevdes som lika naturligt som språket – "det är helt enkelt så vi gör saker och ting" – till ett yttre tvång.

En nationalstats kulturella normer behöver inte någon polis. I Storbritannien får man inte böter om man inte stannar till under den tysta minuten klockan 11:11 den 11 november – man får bara skämmas. En postnationalstats kulturella normer upprätthålls inte av sig själva: därav de bisarra bruksanvisningar för nyanlända invandrare om hur man undviker att våldta kvinnor som har spridits över norra Europa i efterdyningarna av de sexuella övergreppen i Köln den 1 januari 2016. Det som var underförstått måste göras uttryckligt; det som var frivilligt måste bli obligatoriskt; det som för de infödda känns som friheten att vara sig själv kommer för utlänningen att kännas som att man förnekar dennes identitet och tvångsmässigt inför en annan.

Icke-statliga fiender till postnationalstater kommer att försöka rekrytera alienerade individer som stridande mot de samhällen där de innehar formellt – men inte emotionellt – medborgarskap. Medan man brukade hoppas att överstatliga enheter kunde besegra icke-statlig terrorism verkar det numera lika sant att postnationalstaterna är ensamma om att ge upphov till och bli ett byte för icke-statlig terrorism. Starka nationalstater är inte immuna mot terroristers politiska våld – tänk till exempel på domedagssekten Aum Shinrikyo i Japan – men de är mindre sårbara än stater med stora rastlösa etniska minoriteter: Belgien, Frankrike, Sverige. Starka nationalstater må vara konformistiska. Tänk återigen på Japan. Men de behöver inte sätta in militären för att bevakna sina städer eller skydda sina kyrkor eller tempel.

Men det här är vår värld: en värld med stater som är starka och effektiva, men internt splittrade... vars ledare är valda, men vars regeringar måste acceptera att stora delar av dess befolkning inte håller

med myndigheterna som styr dem... där överstatliga enheter misslyckas eftersom vissa stater agerar egennyttigt och på egen hand först mot icke-statliga faror och sedan mot andra stater som gör samma sak. Det var inte där vi hoppades att vi skulle befinna oss under den lättsinniga tiden efter 1989. Men historien är full av överraskningar – de flesta av dem otrevliga.

David Frum är senior editor i *The Atlantic*.

Översättning: Martin Peterson.

*"Donald Trump kampanjar
som den mest uttalat
protektionistiska amerikanska
presidentkandidaten
sedan depressionen."*

En ny och farlig tid

Den amerikanske statsvetaren Walter Russell Mead konstaterar att nya aktörer utmanar och underminerar USA:s globala inflytande. Men historien visar att det är svårt för politiker att dra rätt slutsatser i real tid.

Av Mats Wiklund

Tjugofem år efter kalla krigets slut har världen blivit mer komplicerad och farligare än vad många hade kunnat föreställa sig. Förhoppningar om en ny era där demokrati, marknadsekonomi och liberala värderingar skulle triumfera visade sig vara just förhoppningar. Varför blev det så här?

Jag ställde frågan, och flera andra frågor, till statsvetaren Walter Russell Mead när han medverkade vid Engelsbergsseminariet om geopolitik i juni. Mead är en av USA:s mest respekterade specialister på amerikansk utrikespolitik. Han medarbetar regelbundet på tidskriften *The American Interest* där hans blog *Via Meadia* väcker uppmärksamhet. I politisk-filosofisk mening kan Mead hänföras till mittfältet men med en viss dragning åt höger. Eisenhowers och den äldre George Bushs realistiska och återhållsamma utrikespolitik är föredömen. Men hur kan vi lära av historien i den tid vi nu lever i, präglad av risker och stora utmaningar?

Mats Wiklund (MW): Du varnar för att ta den ekonomiska och sociala ordningen efter kalla kriget för given. Kan du beskriva den?

Walter Russell Mead (WRM): Efter andra världskriget och för ungefär femtio år framåt hade de flesta i väst jobb, ständigt stigande löner och betydande ekonomisk och social trygghet. Och så väntade en hygglig pension. Det rådde konsensus om att det var så här vi ville ha det. I Sverige var modellen socialdemokratisk medan den var mer liberal i USA. Men bortsett från variationerna kan man ändå kalla den gemensam.

MW: Människor utgick från att det här var ett permanent inslag i deras liv?

WRM: Just det. Alla räknade med att det aldrig skulle ändras

eftersom det fungerade så bra. När politiker och statschefer analyserade och bedrev internationell politik tog de sin sociala trygghet hemmavid för given och såg det som sin uppgift att återskapa modellen globalt. Man skilde mellan utvecklade länder och utvecklingsländer. I distinktionen låg antagandet att de utvecklade länderna hade slutat att utvecklas. De var nu fullt utvecklade. Men som vi nu har lärt oss stämde inte det.

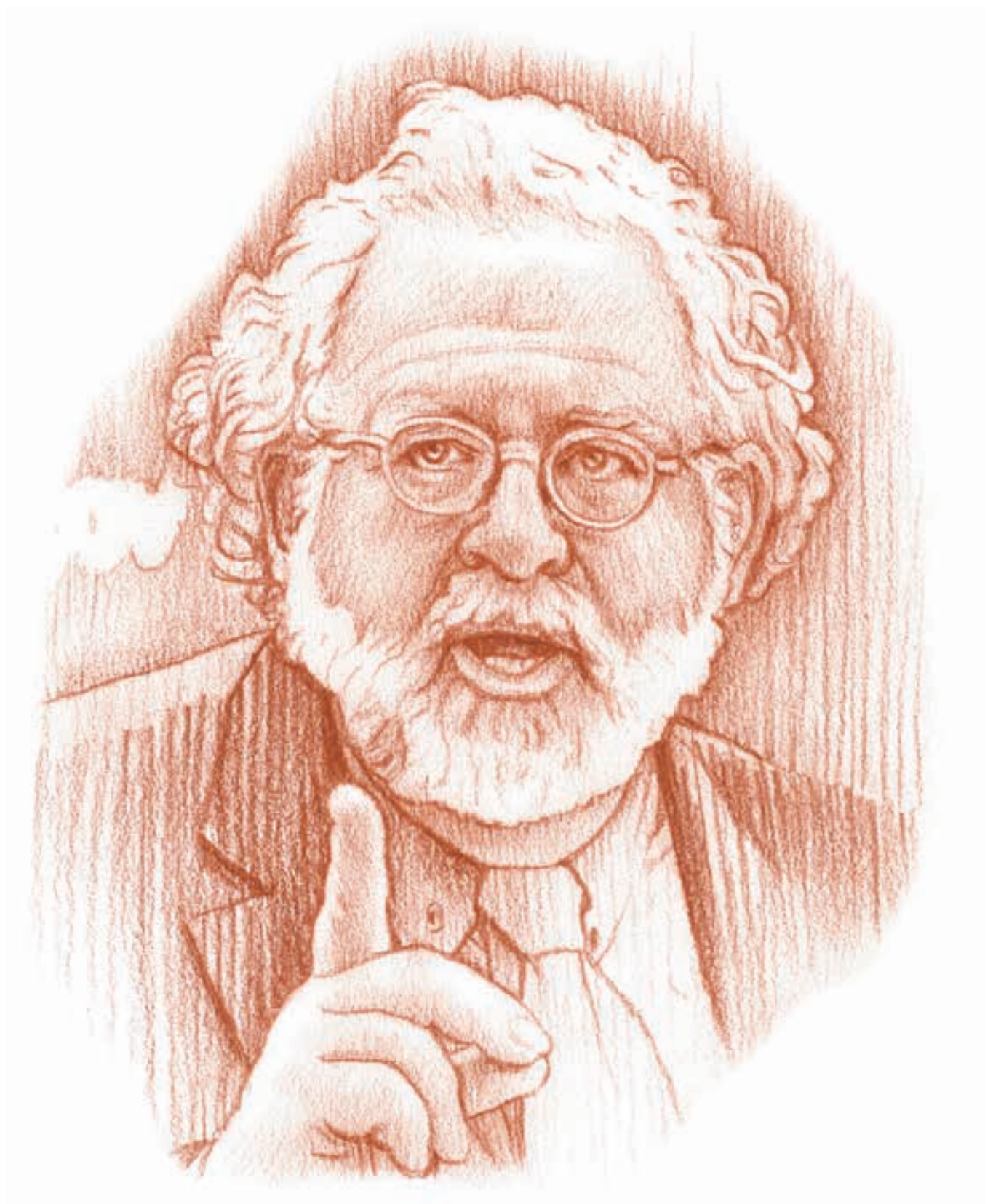
MW: Något hade hänt.

WRM: Flera saker inträffade. Den stora drivkraften var tekniska förändringar. På 1950-talet var industriländerna i väst på det hela taget oberoende nationella ekonomier. Ett fåtal stora företag dominerade viktiga ekonomiska sektorer. I USA hade vi de tre stora bilföretagen, de sju stora oljebolagen, ett stort telefonbolag och så vidare. De flesta av dem hade en monopolställning på sina hemmamarknader. Och det var delvis en förklaring till att de kunde ge sina anställda stabila anställningsförhållanden och återkommande löneökningar. De var nationellt reglerade. Men så började de nationella ekonomierna gradvis utsättas för konkurrens; i USA började man köra Toyota och i Sverige andra bilar än Volvo.

MW: Och så kommer det stora teknikkiftet.

WRM: Stora företag inser att tack vare IT kan de upprätta och kontrollera globala produktionsflöden och lägga ut sina verksamheter på entreprenad ("outsource") till länder med färre regleringar och billigare arbetskraft. Samtidigt blir också finansmarknaderna globala och integrerade. Datorer och internet gör det möjligt att simultant göra affärer över hela världen. Information och data kan överföras billigt och enkelt. Allt detta rubbar den gamla ordningen. Vi har inte längre nationella ekonomier med stabila monopol utan blixtnabb konkurrens och accelererande teknisk utveckling. >>

KAMPEN OM KARTAN

Till detta ska läggas en massiv förlust av industrijobb under de senaste åren. Ändå tillverkas fler varor än någonsin i USA. Och på samma sätt är det med jordbruket. På 1880-talet jobbade över hälften av alla amerikaner i jordbruket, idag är de 2 procent. Men vi producerar mer mat än någonsin. Tillverkningsindustrin har drabbats av samma omvandling som jordbruket tidigare. De avancerade industriländerna genomgår nu traumatiska ekonomiska och sociala förändringar.

MW: Och under denna komplicerade och dramatiska tid gick kalla kriget mot sitt slut.

WRM: Som närmast av en slump når det här systemet och den här modellen som vi litade på sitt krön under kalla kriget. Så när det tar slut utgår vi från att vi vet hur framtidens samhällen kommer att se ut. Eftersom inte längre några stora fiender hotar oss kan vi alltså förutse en fortsatt utveckling med global integration baserad på västs sociala modell. Ungefär på samma sätt som Västtyskland överförde sitt system i Östtyskland efter kalla kriget. Under 1990-talet trodde många att detta skulle ske globalt. Det fredliga väst skulle expandera.

MW: Men det skedde inte.

WRM: Inte ännu i alla fall.

MW: Hur bedömde du själv utvecklingen? Tillhörde du optimisternas skara?

WRM: Jag kommer väl ihåg att jag vid den tiden höll ett anförande om att historien inte är slut: den är hungrig och tillbaka. Det byggde på egna erfarenheter. 1990 åkte jag runt i området runt Svarta havet och på Balkan. Det var då som Jugoslavien började falla samman. Jag talade med folk i Georgien om deras etniska problem. Det var tydligt att utmaningarna i öst var betydligt större än vad de flesta då förstod. Jag var alltså inte så optimistisk som så många andra vid den tiden.

MW: Inbördeskriget i Jugoslavien gav ett annat perspektiv på utvecklingen.

WRM: Ja, men under 1990-talet lyckades vi ändå på det hela taget parera och reda ut problemen och utmaningarna. I efterhand är det ett decennium som kan jämföras med 1920-talet, som en tid då det visserligen fanns problem men då systemet ändå mer eller mindre höll samman.

MW: När bröt det samman?

WRM: Jag ser två stora vändpunkter som båda ägde rum 2001. Den första var när fredsförhandlingarna mellan palestinierna och israelerna misslyckades. Och den andra var attackerna 11 september. Det blev då uppenbart att den bästa tiden efter kalla kriget nu var över och vi befann oss i en betydligt svårare situation. Från 2001 till 2008 trodde vi att vi hade ett säkerhetspolitiskt Mellanösternproblem. Men vi var fortfarande övertygade om att vi hade tämjt kapitalismen.

MW: Det visade sig inte stämma. Problemen blir bara större.

WRM: Exakt. 2008 händer två saker: finanskrisen och Rysslands invasion av Georgien. Vi står därmed inför en fundamental utmaning av det grundläggande antagandet att kapitalismen bemästrats, att det internationella systemet är intakt och att ingen stormakt kommer att förbryta sig mot det. Ingenting av detta visar sig längre stämma.

MW: Och därmed kommer vi in på dagens geopolitiska utmaningar. I ditt anförande pekade du ut tre stater: Kina, Iran

och Ryssland som vi "inte längre kan ignorera".

WRM: Under 1990-talet oroad vi oss inte över att Ryssland skulle attackera Ukraina. Vad vi då försökte oss på var att bygga en ny global ordning där både Ryssland och Ukraina ingick. Idag är allt mycket mer komplicerat.

MW: Men hur hanterar man den nya situationen? Hur skapar man utrymme för samarbete med de här länderna?

WRM: Jag tror att det vore fel att betrakta dem som allierade eller partner. De har var och en sin egen dagordning. Deras intressen kolliderar. Ryssland och Iran skulle båda gärna se att oljepriset stiger, men om det ligger på 200 dollar vore det en katastrof för Kina. Samtidigt en stor framgång för de två andra länderna. Vad som däremot förenar dem är motviljan mot 1990-talets geopolitiska ordning, USA:s ledande roll globalt och EU:s växande politiska och geografiska inflytande. De försöker därför försvaga den amerikanska styrkepositionen globalt eftersom den är en garant för olika regionala säkerhetspolitiska arrangemang som de vill utmana. På regional nivå är Rysslands antagonister Tyskland och EU. För Iran är de Israel och Saudiarabien, och för Kina Japan och i mindre utsträckning Vietnam och Indien. I samtliga fall rör det sig om regionala konflikter med en global dimension.

MW: Hur ska vi förstå och analysera den här utvecklingen i geopolitiska termer? Vad lär oss historien?

WRM: Man kan mycket väl gå ända tillbaka till vad Thukydides skriver för över 2 000 år sedan om maktförhållandena mellan Aten och Sparta. Men för att förstå de olika regionala aktörerna idag måste man också ta med annat i beräkningen: teknologi, det civila samhället, de komplicerade relationerna mellan statliga och icke-statliga aktörer. Man måste fiska med ett större nät, men när man väl gör det återkommer likväl det förflutna. Ännu är det inte dags att bränna historieböckerna.

MW: Faktorer som nämns som relevanta i dagens geopolitiska analyser är till exempel klimatförändringar och brist på vatten.

WRM: För egen del skulle jag vilja hävda att biologi är en större utmaning än klimatförändringar. Vi blir allt bättre på att modifiera och förändra dna och genupsättningar – att så att säga hacka arvsmassan. Det kan röra sig om allt från artificiella virus till att avla mänskligt liv. Och det ställer oss inför nya, helt grundläggande utmaningar. Men förändringarna går nu så snabbt att det blir allt svårare att tänka på och analysera framtiden. Min inställning är att vi ännu inte riktigt inser att ny teknik kommer att kunna ge oss lösningar på problem som just klimatförändringar. Informationsrevolutionen som stöper om våra ekonomier handlar i grunden om att sprida information istället för att flytta varor. Det ger ett mycket mindre ekologiskt fotavtryck.

MW: Det är en optimistisk hållning.

WRM: Den motsatta hållningen är absurt pessimistisk. Gång efter gång, i två hundra år, har det belagts att Malthus hade fel. Ändå fortsätter man att hålla fast vid honom, själva motsatsen till Cassandra: profeten som alltid har fel men som man alltid tror på.

MW: Det stämmer alltså inte att vi håller på att bli för många och att resurserna håller på att ta slut?

WRM: Det är det mest idiotiska och mest destruktiva sättet att tänka på. Istället för att koncentrera sig på riktiga problem lägger människor ned tid på att leta efter påhittade. När jag tänker på sol-

"Man skilde mellan utvecklade länder och utvecklingsländer. I distinktionen låg antagandet att de utvecklade länderna hade slutat att utvecklas. De var nu fullt utvecklade."

Kvinnan på vinden

I år är det 200 år sedan Charlotte Brontë föddes. Länges trodde man att hon och hennes systrar levde isolerade i sin by, men senare forskning har nyanserat bilden.

Av **Sven-Johan Spånberg**

I Englands historia är 1840-talet ett dramatiskt årtionde med våldsamma sociala och politiska konflikter. Samtidigt förändrades det litterära landskapet radikalt. Dickens fick en farlig konkurrent i Thackeray och flera betydande kvinnliga författare debuterade, till exempel Elizabeth Gaskell och de tre systrarna Brontë. Den mest uppmärksammade debuten stod den äldsta systern Charlotte (1816–1855) för med *Jane Eyre* (1847). Den blev en bästsäljare som på mindre än ett år kom ut i tre upplagor. Den lästes av hög och låg: drottning Viktoria läste den högt för prins Albert och fann den ”intensely interesting”. Framgången har sedan fortsatt med oförminskad styrka trots att det i år har gått tvåhundra år sedan Charlotte Brontë föddes.

Jane Eyres tidiga framgång är kanske mest intressant ur litteraturvetenskaplig synvinkel. Väsentligare är att romanen än idag upplevs som mycket aktuell. Dess styrka ligger i att den samtidigt kan läsas som en askungesaga och som ett passionerat försvarstal för kvinnans frigörelse. Den har filmatiserats otaliga gånger, bland annat på 1940-talet med Orson Welles i den manliga huvudrollen och i en version av Franco Zeffirelli på 1990-talet. Den senaste filmen, åter med stora filmstjärnor i huvudrollerna, kom 2011 och visades i svensk tv under påskhelgen 2016. En dramatisering spelades hösten 2015 på National Theatre i London och i februari i år hade en svensk version framgångsrik premiär på Malmö stadsteater.

Jane Eyre är den mest kända och medryckande av Charlotte Brontës romaner, men hennes författarskap innehåller mycket mer. Ofta kopplas hon samman med sina systrar Emily och Anne. I många litteraturvetenskapliga verk, till exempel av de framstående svenska Brontëforskarna Inga Stina Ewbank och Marianne Thormählen, har de blivit till ett begrepp, *the Brontës*. Charlotte skiljer sig emellertid från sina systrar genom att hon

såg sig själv som yrkeskvinna med en författarkarriär. Hon levde längre än de och hann under sitt liv skriva tre romaner utöver *Jane Eyre*: *The Professor* (författad 1845–46 men publicerad först 1857), *Shirley* (1849) och *Villette* (1853), av många ansedd som hennes bästa. Den kom på svenska redan 1854 men fick sedan vänta till 2015 på en nyöversättning. Både romanen och översättningen fick då lysande recensioner i de stora dagstidningarna.

Även om Charlotte Brontë främst såg sig som författare, och betraktade privatliv och könstillhörighet som mindre väsentliga, är frågor om sambandet mellan liv och verk oundvikliga i hennes fall. Redan från första början gav hennes och hennes systrars böcker upphov till en omfattande mytbildning. De första spekulationerna föranleddes av att deras romaner publicerades under manlig pseudonym. Ganska snart kom det dock fram att de tre författarna var kvinnor. Det blev då en uppgift – först för Charlotte själv i ett förord till de döda systrarnas romaner och sedan för Elizabeth Gaskell i den första biografien om henne – att förklara hur de tre kunde skriva fränt realistiska romaner där det förekom både otrohet, alkoholism och brutalitet trots att ogifta prästdöttrar förutsattes vara okunniga om sådana företeelser.

Brontës och Gaskells strategi blev att beskriva syskonens uppväxt som avskuren från omvärlden. Ensamma i en by i Yorkshire, med en kyrkogård och en vindsvept hed som närmaste grannar, skapade de en egen värld inspirerad av berättelser om våld och passion i gången tid. Om livet i det moderna samhället och dess konventioner visste de föga. Det var således naivitet som förklarade direktheten och råheten i deras romaner. Den romantiserade bilden av de unga isolerade genierna har sedan bitit sig fast, och mycket därför har prästgården i Haworth blivit den mest besökta litterära vallfartsorten i Storbritannien efter Shakespeares Stratford-on-Avon.

Sven-Johan Spånberg
är professor emeritus
i engelska vid Umeå
universitet.

Charlotte Brontë.

FOTO: GETTY IMAGES

"Även om Charlotte Brontë främst såg sig som författare, och betraktade privatliv och konstllhörighet som mindre väsentliga, är frågor om sambandet mellan liv och verk oundvikliga i hennes fall."

Nutida forskning har nyanserat bilden av barnen på den vindpinade heden. Förvisso breder den ut sig på ena sidan av prästgården, men på andra sidan ligger Haworth som under deras uppväxt var ett industrisamhälle med mycket fattigdom och svåra sanitära förhållanden. Till exempel var prästgården ett av de få husen med eget avtråde. Charlotte var således inte okunnig om industrialismens avigsidor, vilket framgår av skildringen av konflikter och sabotage på arbetsmarknaden i både *The Professor* och *Shirley*. Dessutom hade hon sedan barndomen ett intensivt engagemang i dagspolitiska frågor. Slutligen gick hon på internat och hade senare olika anställningar som lärare och guvernant. Föreställningen om den isolerade uppväxten är därför i mångt och mycket en myt.

Sant är däremot att syskonen Brontë länge levde i en fantasi-värld. Tillsammans skapade Charlotte och brodern Branwell det imaginära kungariket Angria som de beskrev i berättelser med dramatiska förvecklingar, demoniska hjältar och sköna hjältinnor. Men hon insåg så småningom att de utgjorde en eskapistisk återvändsgränd och att hennes romaner måste vara realistiska, så "oroman-tiska som en måndagsmorgon" som hon skrev i *Shirley*.

Charlotte var, som forskare påpekat, inte feminist i ordets strikta bemärkelse. Däremot upptog problemet med den ogifta kvinnan och hennes begränsade möjligheter till ekonomiskt oberoende ständigt hennes tankar från 1830-talet och framåt. Så länge fadern levde kunde hon och syskonen leva på honom, men efter hans död måste de försörja sig själva. För att kvalificera sig och kunna starta en egen skola tillbragte Charlotte nästan två år i Bryssel, först som elev och sedan som lärare vid Pensionnat Héger. Vistelsen i Bryssel var traumatisk. Hon förläskade sig passionerat i sin lärare M Héger, men hennes kärlek blev obesvarad. Den upplevelsen genomsyrar hennes romaner och gjorde henne till den hopplösa kärlekens stora skildrare. Alla hennes romaner utom *Jane Eyre* har belgiska inslag.

Brontës första roman, *The Professor*, fann aldrig en förläggare under hennes livstid och det är lätt att förstå varför. Den är kort, färglös och händelsefattig. Samtidigt kan man säga att den är embryot till hennes stora romaner. Där, liksom i alla dem som skulle komma,

står en ung kvinnas utveckling till självständig individ i centrum. Hon är föräldralös, utan släkt och vänner, och därför måste hon, med *Shirley* som enda undantag, ut i världen för att förtjäna sitt uppehälle. Sedan barndomen har hon varit en askunge, liten, undernärd och ful, "en liten padda" som en av tjänstefolket beskriver Jane Eyre. Men trots detta finner hon till slut en man som uppskattar henne och vill leva med henne.

Askungetemat är centralt i Brontës romaner men huvudpersonens utveckling liknar också den i H.C. Andersens saga om den fula ankungen. Den växer som bekant till sig och blir en vacker svan. De unga kvinnorna förvandlas fysiskt. De växer bokstavligen, de går upp i vikt, de får färg och blir attraktiva därför att de blir sedda och älskade. Förändringen gör även att de får en annan säkerhet, och det undanskuffade lilla barnet utvecklas till en självständig, modern yrkeskvinna.

"Jane Eyre är den mest kända och medryckande av Charlotte Brontës romaner, men hennes författarskap innehåller mycket mer."

Skilnaden mellan Brontës två första romaner är påfallande. Medan *The Professor* präglas av försiktighet, är *Jane Eyre* ett enda djärvt risktagande. En stor del av förklaringen ligger i att den förra har en manlig, reserverad berättare, medan *Jane Eyre* är skriven i en jagform där allt ses ur barnets och den unga kvinnans perspektiv. Kyla och instängdhet bildar bakgrund åt det förtryck som den tioåriga Jane utsätts för på godset Gateshead. Hennes känsla av orättvis behandling växer när hon utan orsak blir inlåst i det spöklika, kalla red-room där hennes morbror dött. Den påtvingade isoleringen utlöser ett våldsamt utbrott mot hennes förtryckare, den ingifta mostern och hennes barn, som utgör tydliga paralleller till Askungens elaka styvmor och styvsysstrar.

Samma fysiska påtaglighet karaktäriserar Janes tid på skolan Lowood, dit hon skickas som straff för sin uppstudsighet. Flickorna på internatet hålls kort. Frukostgröten är vidbränd och vattnet fryser till is i de kalla sovsalarna, men som goda kristna förväntas de undergivet stå ut med missförhållandena. Här råder samma psykiska förtryck och skambeläggande pedagogik som på Gateshead och skildringen blir till en flammande appell för barnets rätt. Dickens och George Eliots barndomsskildringar hade knappast varit möjliga utan Brontës pionjärinsats. (George Eliot är för övrigt ännu en manlig pseudonym för en kvinnlig författare.)

Romanen *Jane Eyre* är uppbyggd kring en serie uppbrott. Efter åtta år på Lowood känner Jane en intensiv frihetslängtan. Hon måste söka sig bort och hon tar plats som guvernant på slottet Thornfield. Här börjar en ny fas i hennes liv, i och med kärleken mellan henne och ägaren mr Rochester. De bildar ett mycket omaka kärlekspar. Medan Rochester är en förmögen världsman med ett mörkt förflutet, är Jane en fattig, oerfaren tjugoåring. Som bekant överviner kärleken allt – men i det här fallet inte utan många komplikationer. När de står vid altaret visar det sig att han redan är gift och vigselakten avbryts. Det framkommer även att hans vansinniga hustru Bertha hålls inspärrad på slottets vindsvåning. Det är hon som har tänt eld på hans säng och slitit sönder Janes brudslöja, och det är hon som är upphovet till hans antydningar om en tidigare katastrof i hans liv. Nu visar han henne för Jane och hon får se en förfallen, djurisk kvinna med tovtigt hår och uppsvälld kropp. Eftersom skilsmässa inte var tillåten är han fastkedjad vid henne för resten av livet.

Rochester försöker övertala Jane att stanna hos honom men hon inser att hon måste fly. Hon irrar omkring i ett ödsligt landskap men räddas till slut, nedkyld och utsulten, av tre syskon i ett isolerat hus på heden. Senare visar sig dessa vara hennes okända kusiner. Efter att Bertha har omkommit i en eldsvåda på Thornfield återförenas Jane och Rochester. Som synes räds Brontë varken osannolika sammanträffanden, melodram eller skräckromantik.

Samtidigt pågår en modern könskamp mellan henne och Rochester. Som äldre, förmögnare och mer erfaren man vill han bestämma över henne men hon slåss för sin frihet och sitt självbestämmande, och till slut blir det hon som vinner. Han är sårad och blind efter eldsvådan medan ett arv har gjort henne ekonomiskt oberoende. De är nu jämställda, därmed föreligger verkliga förutsättningar för ett lyckligt äktenskap, och de kan gifta sig till slut.

Mottagandet av *Jane Eyre* är nästan lika varierat och spännande som romanen själv. Samtida konservativa recensenter vände sig främst mot dess ifrågasättande av den rådande ordningen och Janes krav på intellektuell och emotionell tillfredsställelse. De påminde dem om omstörtande tendenser i samhället som februarirevolutionen i Paris 1848. Liberala kritiker pekade på författarens psykologiska insikt och fäste sig speciellt vid skildringen av Janes barndom. Det litterära klimatet förändrades under det tidiga 1900-talet, och dåtidens kritiker dömde ut romanen som "naiv" och som en

”flickbok”. På 1950-talet återupptäckte man den viktorska litteraturens förtjänster, och Jane Eyre blev en viktig del av denna pånyttfödelse.

Sin status som en feministisk grundtext fick den dock först på 1970-talet i och med den andra vågens feminism. Kritiker som Elaine Showalter i *A Literature of Their Own* samt Sandra Gilbert och Susan Gubar i *The Madwoman in the Attic* använde *Jane Eyre* som utgångspunkt för sin analys av engelsk kvinnolitteratur. Den galna kvinnan på vinden är givetvis Rochesters inspärrade hustru, och alla tre kritiker ser henne som en symbol för förträngd kvinnlig sexualitet. Till skillnad från den eteriska Jane är Bertha stor, tung och okontrollerad i sitt raseri, och hon blir så till hennes motsats och mörka dubbelgångare. Detta är en freudiansk tolkning men man kan också applicera Jungs idé om skuggan eller Julia Kristevas begrepp abjektet, det motbjudande och ruttna som måste drivas ut, på Bertha. Den intressantaste tolkningen av hennes person bjuder kanske Jean Rhys *Wide Sargasso Sea* på. Där är hon det utnyttjade offret som cyniskt drivs mot sin undergång av Rochester och hans släkt. Samtidigt visar romanen på styrkan i Brontës original som tål en så total omtolkning.

Den andra roman som en författare ger ut anses allmänt vara den som är svårast att skriva. Det gäller även Brontës *Shirley*, som blev något av en besvikelse för både läsare och kritiker. Till skillnad från *Jane Eyre*, som helt domineras av huvudpersonen, skildrar den två unga kvinnor och deras väg till giftermål. Den har även ett större persongalleri och är mer av en historisk roman eftersom den tydligt utspelar sig under kriget mot Napoleon. Brontë lyckas inte riktigt hålla ihop dessa motiv, och romanen ger därför ett splittrat intryck.

Brontë visar däremot lejonklon i skildringen av Caroline, en av de två hjälteinnorna. Hon är föräldralös men har en ekonomiskt tryggt tillvaro hos sin farbror kyrkoherden. Hon lever dock ett liv av stigande desperation. Hennes hopplösa kärlek leder ingen vart och hon vill ut, hon vill använda sin förmåga, hon vill bryta sin isolering. Hennes förslag att ta arbete som guvernant viftar dock farbrodern bort som barnsliga griller, och hon verkar dömd till infantilisering och depression i ett hem som beskrivs som en ”grav med fönster”.

Lösningen på hennes problem kommer först med den andra hjälteinnan Shirleys inträde på scenen och med återföreningen med modern. Hon får uppleva systerskap och kvinnlig gemenskap, och så småningom leder berättelsen fram till ett lyckligt slut. Caroline är en betydligt vanligare ung kvinna än Brontës andra hjälteinnor, utan deras mod och själsstyrka, men just därför är hon bättre skickad att representera alla dem som på grund av sitt kön sitter fast i en hopplös situation. *Shirley* blir därför Charlotte Brontës mest uttalat feministiska roman.

I *Villette* använder Charlotte Brontë åter endast en kvinnlig huvudperson samt den jagform som gjorde *Jane Eyre* till en sådan framgång. Liksom Jane är Lucy Snowe en ung kvinna utan släkt, vänner och ekonomiska resurser, och liksom Jane är hon liten och oansenlig. Hon vill bort och ger sig på vinst och förlust ut i världen, till Villette, verklighetens Bryssel, där hon blir lärare på en skola. Brontë använder tydligt sina egna upplevelser i romanen; så återkommer till exempel M och Mme Héger som M Paul Emmanuel och Mme Beck. Lucy är dock en helt annan person än Jane. Hon är kylig och reserverad och håller alla på avstånd. Det blir gradvis klart att hon har drabbats av traumatiska förluster i det förflutna och att hennes kyla är en strategi för att hålla sorgen i schack.

Lucy spelar alltså ett slags dubbelspel med sig själv, med omvärlden och läsaren. Hon erkänner inte sina känslor, inte ens sin kärlek, för sig själv och hon undanhåller på så sätt väsentlig information. Hon förtränger och förnekar, vilket gör henne till en opålitlig

”På 1950-talet återupptäckte man den viktorska litteraturens förtjänster, och Jane Eyre blev en viktig del av denna pånyttfödelse.”

Från filmen *Jane Eyre* (1944).

FOTO: GETTY IMAGES

berättare och *Villette* till en närmast experimentell roman. Yttre händelser spelar mindre roll; det är den subjektiva upplevelsen som är det centrala.

Villette är uppbyggd kring två kriser i Lucys liv. Den första upplever hon när hon lämnats ensam på internatet under sommarlov. Hon drivs till kollaps men räddas i sista stund. Den andra äger rum nära slutet av romanen när hon tror att hon definitivt har förlorat sin älskade, M Paul. Under inflytande av en sömndryck irrar

hon runt på natten i Villette under ett nationaldagsfirande som återges i hallucinatoriska scener. Troligtvis är det sådana skildringar George Eliot hade i åtanke när hon entusiastiskt talade om *Villettes* ”nästan övernaturliga kraft”.

Mycket i *Villette* påminner om en modern askungesaga men det är en saga med förhinder. Prinsen försvinner och kommer inte tillbaka; det blir inget äktenskap eftersom M Paul omkommer under en resa och Lucy blir ensam kvar. Men genom honom har hon blivit en oberoende yrkeskvinna ty han hjälpte henne att starta en egen skola, och på så sätt får hon ändå ett liv. Romaner skulle fortfarande sluta lyckligt på Brontës tid. Men genom *Villette* blev hon en banbrytare för Dickens och Eliot, som senare också vågade ge sina romaner ett olyckligt slut.

Bländ Brontës efterlämnade papper återfinns fragmentet *Emma*, som har fått sitt namn efter huvudpersonen. Hon är en liten flicka som lämnas på ett internat av en man som alla förmodar är hennes far. Det visar sig att han har uppgivit falskt namn och falsk adress och nu är som uppslukad av jorden. Emma är således helt ensam i världen. Liksom de andra hjälteinnorna är hon liten och obetydlig, svår att tycka om och, som det verkar, tyngd av en stum sorg. Askungetemat i romanerna återkommer således i denna skiss, men de frågor om identitet och öde som den ställer kom aldrig att få något svar.

Charlotte Brontë dog 1855. Hon hade inte ens fyllt trettionio. ✧

KONST

Den svarta kvadraten avslöjad

Nyligen genomfördes en röntgenundersökning av Malevitjs målning *Den svarta kvadraten*. Resultatet är sensationellt, skriver **Per-Arne Bodin**.

FÖRRA ÅRET FYLLDE ett av konsthistoriens mest kända verk, Kazimir Malevitjs *Den svarta kvadraten*, ett hundra år. Firandet skedde med en stor utställning av hans konst på Tretjakovgalleriet i Moskva, *I Malevitjs tecken*. Som en del av jubileet genomförde galleriet en röntgenundersökning av målningen vars resultat var så sensationellt och provocerande att Malevitjforskarna har mött beskedet med förlägen tystnad.

Målningen visades första gången 1915 – mitt under brinnande världskrig – i Petrograd på utställningen 0,10, tillsammans med andra verk av Malevitj och av tretton andra konstnärer. Malevitj var 37 år gammal. Han hade börjat sin bana som impressionistisk konstnär, sedan målat i kubistisk stil och därefter övergått till föremålslös konst, det som han själv ansåg vara hans bidrag till konsthistorien. Han kallade sin konstriktning för suprematism. Utställningen blev mycket omdebatterad, *Den svarta kvadraten*, började omedelbart sin väg mot berömmelsen.

Konstverkets ryktbarhet har sedan växt till osannolika proportioner, bland annat på grund av att det suprematistiska måleriet förbjöds under Sovjettiden. Det blev ett av Stalintidens offer.

TVÅ ÅR TIDIGARE, 1913, hade Malevitj gjort dekoren till den futuristiska operan *Segern över solen*. *Den svarta kvadraten* hade funnits med bland andra geometriska figurer som skulle symbolisera den nya konstens seger över naturen. Han målade under dessa år också en röd kvadrat på rött och en vit kvadrat på vitt. Då var också slutpunkten på hans konstnärliga projekt nådd. Under 1920-talet gjorde han repliker av sina tidigare konstverk men återgick också till att måla en föreställande konst. Han dog 1935. När han låg på lit de parade hängde *Den svarta kvadraten* på väggen ovanför hans kista. Då kistan fördes genom Leningrad hade en reproduktion av tavlan placerats på bilens front. Det var den sista offentliga visningen av konstverket på mer än 40 år.

Malevitjs familj skänkte hans konstnärliga kvarlåtenskap till Ryska museet 1936. Det var för politiskt farligt att behålla de suprematistiska konstverken.

Malevitj ifrågasätter själva föreställningen om representation. Målningen föreställer inte en svart kvadrat utan är en svart kvadrat. Det skulle inte finnas någon förbindelse mellan konst och natur.

För Malevitj var det centralt att *Den svarta kvadraten* var föremålslös, det vill säga att den inte föreställde något. Den uttryckte däremot en gudomlig verklighet bortom förnuftets kategorier. Målningen placerades på utställningen 1915 i ett av hörnen i utställningssalen, på den plats som i ett ryskt hem kallas det vackra hörnet och där husets ikoner brukar vara upphängda.

MALEVITJ JÄMFÖRDE SJÄLV *Den svarta kvadraten* med en ikon och menar att målningen är Guds avbild. Flera ortodoxa teologer har fortsatt Malevitjs reflektion och menat att konstverket alls inte uttrycker en bildstörmande inställning. Människan kan egentligen bara uttala sig om vad Gud inte är, varje epitet som kan användas om Gud är mänskligt och därför otillräckligt. Teologerna talar om det gudomliga mörkret och det kanske är det som Malevitjs målning vill uttrycka.

Den svarta kvadraten har likaså tolkats mot bakgrund av dåtidens vurm för teosofi. Elena Blavatskaja, en av teosofins ledargestalter, talade om en mystisk kvadrat. Den uppfattades av henne som en projektion av en kub, som i sin tur symboliserade den ideala människan, det odödliga jaget, som befann sig i den fjärde dimensionen.

Mest kritisk av alla var Malevitjs konstnärskollega Aleksandr Benois, som i en recension av utställningen 1915 menade att *Den svarta kvadraten* var början på allas undergång genom att den förnekade kulturarvet. Den var inte konstens nollpunkt utan dess slutpunkt.

Den nutida kulturfilosofen Boris Groys menar i sin tur att sådana rörelser som suprematismen låg bakom Stalintidens

Den sege doktorn

64 Tommy Olofsson om *Doktor Glas* på teater och i romanform.

Ceremoniernas betydelse

66 Ulrika Carlsson om att tolka religiösa myter.

Kanoniserad rebell

68 Lena Kåreland om Antonin Artaud.

Motgift mot populismen

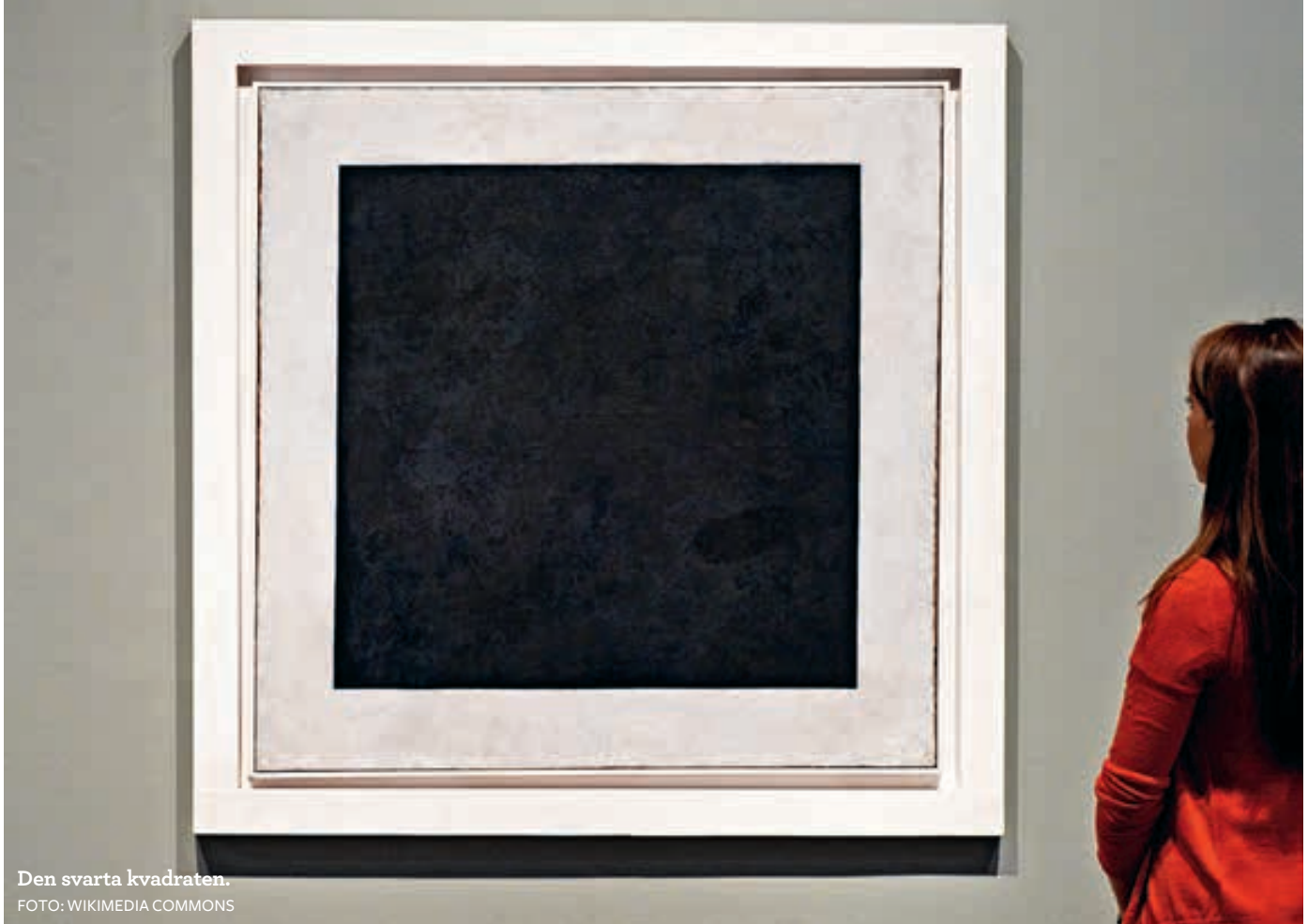
70 Henrik Dahlquist om Bastiat.

Krönika

71 Per Brinkemo letar efter sin klan.

I korthet

71 Staffan Skott om det gamla Gävle.

Den svarta kvadraten.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

ideologi. För både Malevitj och Stalin var konsten primär och verkligheten sekundär. Malevitj ville skapa en ny värld med hjälp av sitt konstprojekt, Stalin ville göra detsamma genom sina femårsplaner. Groys påpekar att suprematismen (liksom futurismen) stod främmande för all form av respekt inför kulturtraditionen. Han menar vidare att Malevitj var negativt inställd till den tidiga Sovjetmaktens försök att bevara de ryska museerna, som hotades under revolution och inbördeskrig. Tiden skulle ha sin gång och det var fritt fram att vandalisera dem.

MERA EXTREMA ORTODOXA kyrkliga kretsar av idag uppfattar Malevitjs målning som en upprörande ikonoklastisk handling och jämför den med andra exempel på förstörelse av kyrkor och ikoner under Sovjettiden. Ryska kyrkans nuvarande överhuvud patriark Kirill menar i ett särskilt uttalande att *Den svarta kvadraten* uttrycker både Malevitjs eget sinnelag och hela epokens. Kirill föreslår att man ska ställa en av de mest kända ikonerna, *Gudsmodern från Vladimir*, bredvid *Den svarta kvadraten* för att inse den moderna människans förfall. Vad som förenar Benois, Groys och patriarken är att de ser konstverket i ett politisk-samhälleligt perspektiv och förknippar det med Rysslands hotande undergång.

Tolkningshorisonten förefaller vara oändlig. Målningen kan ses i sammanhang med en svart kvadrat som målades på husen i den östeuropeiska shtetlen och som skulle

påminna om förstörelsen av templet i Jerusaleem. Den skulle alltså förebåda det gamla Rysslands undergång genom en allusion på en episod i den judiska historien. Den har också förknippats med den engelske

Ett komplext konstverk blir i och med röntgenundersökningen ännu mera komplext och en konstnärlig provokation blir ännu mera provocerande.

1600-talsfysikern Robert Fludd, som låter en svart kvadrat i en av sina skrifter illustrera "det stora mörkret", tillståndet i nan världen skapades.

VAD VISADE DÅ röntgenbilderna av tavlan? Under den svarta kvadraten finns en annan suprematistisk målning i flera färger, men också spår av en kubistisk målning. Undersökningen visar Malevitjs egen konstnärliga utveckling. Det är ju inte ovanligt att en konstnär återanvänder en duk.

Det var dock en annan upptäckt som chockerade. Museet fann förutom spåren av de två andra motiven en text, som idag

skulle uppfattas som rasistisk: "Negrer slåss om natten i en grotta." Texten, som är på ryska, hänvisar till en fransk 1800-talskå-sör, Alphonse Allais, vilken som en lustifikation målade en svart rektangel till denna text. Han gjorde likaså en vit motsvarighet med titeln *Blodfattiga unga flickor under sin första kommunion vid ett snöfall* och en tredje röd, *Apoplektiska kardinaler kastar tomater på varandra på Röda havet*.

RESULTATET AV RÖNTGENUNDERSÖKNINGEN leder till en rad svåra frågor, och slår måhända undan fötterna på hela denna digra tolkningshistoria som jag här återgivit. Hur förändras den estetiska upplevelsen när man känner till vad som finns under *Den svarta kvadraten*? Kan Malevitj rentav misstänkas för plagiat? Har han fört betraktarna av sitt konstverk bakom ljuset på ett snarast postmodernt sätt? Vi har sedan länge fått lära oss att ett konstverk också kan omfatta sin kontext i mycket bred bemärkelse, men ska röntgenbilden av konstverket också vara en del av detta? Trots allt var de kubistiska och suprematistiska konstverken övermålade, liksom också hänvisningen till Allais. *Den svarta kvadraten* visar måhända snarast avståndstagandet till Allais och dennes tolkning av det monokroma svarta fältet. Vad som blir uppenbart är att han kände till Allais rektangel. Ett komplext konstverk blir i och med röntgenundersökningen ännu mera komplext och en konstnärlig provokation blir ännu mera provocerande. ✨

Den sege doktorn

Hjalmar Söderbergs roman *Doktor Glas* har de senaste åren gett upphov till många omdiktningar och teateruppsättningar. **Tommy Olofsson** reflekterar över de olika tolkningarna.

NÄR JAG FÖR en tid sedan såg Thorsten Flinck på scen framföra monologen *Doktor Glas* imponerades jag av hans publikfriande skådespeleri och av den demoni han utstrålade. Men hans tolkning av doktorn sprang offside, tyckte jag, och hade inte mycket med Hjalmar Söderbergs romanfigur att göra.

Eller tycker jag så bara för att jag för ett par år sedan blev duperad av Krister Henrikssons gestaltning av samma roll i en föreställning på Göteborgs stadsteater? Henriksson gestaltade Glas som en lugn och klarsynt desperado. Han betonade det överdrivet rationella i karaktären, inslagen av tvångsneurotiskt syndrom och sexualskräck. Det var mycket långt från Flincks spritt sprängande galenpanna, besatt av äckel inför mänskligheten och primärt driven av lust att få mörda en präst.

Nej, Henrikssons Glas bekräftade min egen uppfattning om Söderbergs fiktionsfigur. Flincks Glas gjorde det inte. Den senaste gestaltningen uppfattade jag som svulstig och oprecis.

Det är märkligt att man kan ha så bestämda synpunkter på en fiktionsfigur. En sådan figur är ju ingen verklig människa utan bara en föreställning alstrad av en text. Får man ha en bestämd uppfattning om en sådan, om exempelvis Hamlet eller doktor Glas? Nej, kanske inte. Det är hursomhelst lätt hänt att man går för långt i sitt försök att förstå och att man just därigenom begränsar fiktionens potential. Finns det en sann tolkning av Hamlet? Eller av doktor Glas? Det tror vi väl egentligen inte. Men vi vet att det finns tolkningar som kommer mer eller mindre nära våra egna föreställningar om Hamlet eller Glas.

DEN SOM DRAMATISERADE Glas och gjorde manuskriptet till scenföreställningen *Doktor Glas* var Allan Edwall. På Teater Brunnsgatan Fyra framförde han rollen första gången 1986, därefter många gånger eftersom föreställningen blev en succé. Sven-Bertil Taube har framfört monologen på smärre scener i Storbritannien. Efter Allan Edwalls död har Glas spelats i Sverige av flera andra skådespelare, av vilka Krister

Henriksson och Thorsten Flinck har uppmärksamats mest. Edwall och Taube har jag inte sett spela rollen. Där är det alltså tomt för mig. Min Glas är tills vidare Henrikssons, och jag tar mig alltså friheten att uppfatta Flincks Glas som en sorts missuppfattning av ämnet, trots att jag inser att en sådan bedömning är intellektuellt oförsvarlig.

Att min bedömning är idiotisk inser jag ännu klarare när jag ser de båda filmatiseringarna av Söderbergs roman. I den första av dem, regisserad av Rune Carlsten och med premiär 1942, är det Georg Rydeberg som spelar Glas. I den andra, regisserad av Mai Zetterling och med premiär 1968, är det Per Oscarsson som spelar doktorn. Redan regissörernas val av huvudrollsinnehavare innebär i själva verket tolkningar: Georg Rydeberg drar rollen åt det diaboliska, medan Per Oscarsson erbjuder en vimsig neurotiker.

ÄNNU MER KOMPLICERAT blir det om man i sammanhanget drar in de romaner som på ett eller annat sätt anknyter till Söderbergs roman och utgör pastischer, travestier eller något annat. Först att publicera en sådan roman var den walesiske författaren Dannie Abse, som 2003 gav ut *The Strange Case of Dr. Simmonds and Dr. Glas*. Titeln alluderar på Robert Louis Stevensons *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*, men mer betydande än denna intertextuella referens är i själva verket anknytningen till *Doktor Glas*, som i Abses roman utgör ett slags ständigt närvarande spegel för en besläktad men ändå helt annan intrig än Söderbergs.

Året därpå, 2004, kom Bengt Ohlssons roman *Gregorius*, som utgör ett partitagande för mordoffret Gregorius och återger Söderbergs intrig utifrån pastorns perspektiv, detta med en berättarteknik och en ordrikt målade stil som, uppenbarligen avsiktligt, starkt avviker från Söderbergs. *I Helgas offer – dagboksroman om ett brott* (2007) använder Bjarne Moelv originalets dagboksform, men den som för pennan är här Helga Gregorius. Även i Helena Siganders *Dosan. Helga Gregorius berättelse* (2013)

är det Helgas livsöde som står i centrum i en jagroman där det är Helga som för ordet, så att männen kring henne (pastor Gregorius, doktor Glas och hennes älskare Klas Recke) framstår som bifigurer, alla mer eller mindre obehagliga och instängda i sina begränsande mansroller.

Den mest originella och konstnärligt sett mest imponerande omdiktningen av Söderbergs roman är Kerstin Ekmans *Mordets praktik* (2009). Det är en virtuost genomförd pastisch, en alldeles mästerlig imitation av Söderbergs stil och med en intrig som påminner om originalets men skildrar helt andra personer och ett annat mord, en läkare som mördar en annan läkare för att kunna ta över dennes praktik. Mördaren är här läkaren Johannes Skade. Doktor Glas

För i grund och botten är det väl själva texten som är värd att älska och inte vare sig doktor Glas, pastor Gregorius eller Helga.

förekommer inte i romanen, men det gör roligt nog hans skapare, Hjalmar Söderberg. Söderberg dyker upp som fiktionsfigur och som flyktigt bekant till Johannes Skade, som beundrar Söderbergs romaner och imponeras av dennes framtoning som belevad gentleman. Johannes Skade är inte bara mördare i Kerstin Ekmans roman utan är i samma roman även den medicinske expert som ger Hjalmar Söderberg tips om hur denne mest övertygande ska kunna arrangera mordet i sin egen roman om doktor Glas. Söderberg arbetar med *Doktor Glas* när han några gånger träffar Johannes Skade och får handfasta medicinska råd av denne, råd om hur man så omärkligt som möjligt ska kunna genomföra ett mord utan att väcka misstanke.

HOS EKMAN är det snarast Söderbergs stil som återupplivas. Man lockas att läsa

Allan Edwall som doktor Glas.

FOTO: DAN LINDHE/TT

hennes roman som en hyllning till berättarkonsten i allmänhet, i synnerhet just Hjalmar Söderbergs. Dannie Abse använder Söderbergs roman för att ge ett intressant och kompletterande sidoperspektiv till sin egen besläktade intrig. Bengt Ohlsson, Bjarne Moelv och Helena Sigander väljer att dikta vidare på givna fiktionsfigurer och flätar mer eller mindre konstfullt nya mönster i Söderbergs intrig. Ohlsson gör det främst för att fördjupa porträttet av pastor Gregorius och för att skapa sympati för mordoffret, därmed även för att moraliskt ifrågasätta doktor Glas, som ju i Söderbergs roman kommer ganska lindrigt undan och i sin dagbok tillåts komma fram till att det var rätt att ta Gregorius av daga. Moelv och Sigander väljer att fokusera på Helga. Hos dem är det kvinnoödet som är det intressanta. Deras romaner påminner, som uppslag, om den omdiktning av Söderbergs *Den allvarsamma leken* som Gun-Britt Sundström genomför i romanen *För Lydia* (1976), men ingendera röjer Sundströms skicklighet att effektivt

skaka om intrigen och ändå smidigt röra sig i närheten av Söderbergs framställningskonst.

ATT SÖDERBERG LÅTER sin Glas komma för lätt undan är en av poängerna med Bengt Ohlssons mer fullskaliga och sympativäckande skildring av pastor Gregorius, som ju inte ägnas så många rader i Söderbergs dagboksroman och där ständigt beskrivs med ohöjlt förakt. Ohlssons ställningstagande ligger i linje med många av de reaktioner som Söderbergs roman väckte då den publicerades 1905. Mest känt är Poul Bjerres angrepp i sin skrift *Diktens livsvärde* (1906), där den då ännu unge psykiatern inte bara ifrågasätter den psykiska hälsan hos doktor Glas utan även hos författaren Hjalmar Söderberg, som har haft det usla omdömet att skapa en fiktionsfigur som Glas. I sitt berömda svar, "Rimbrev till doktor Bjerre från doktor Glas", första gången publicerat i skämttidningen *Söndagsnisse* den 7 januari 1907, tar Hjalmar Söderberg i en av stroferna upp just frågan hur figurer skapas:

*Jag är rädd att när Vår herre
skapade herr doktor Bjerre
var han inte på humör
– det var inte doktorn för!
Han är läkare för galna,
därför älskar han var tok
men begynner märkbart svalna
om han träffar på en klok.*

DOKTOR GLAS ÄR en ovanligt seglivad gestalt. Kanske kan man säga att han är seg även i en annan bemärkelse, inte så att han på något sätt är långtråkig utan för att han framstår som sällsynt tøjbar, att det är möjligt att vända och vrida på honom i vitt skilda syften. Medveten om detta borde jag väl egentligen vara tacksam även för Thorsten Flincks gestaltning av honom, och det är jag faktiskt, särskilt om Flinck under föreställningen en annan kväll kommer ihåg sina repliker bättre. För i grund och botten är det väl själva texten som är värd att älska och inte vare sig doktor Glas, pastor Gregorius eller Helga. ✿

Ceremoniernas betydelse

De religiösa myterna är inga vetenskapliga teorier. Men de är knappast heller poetiska metaforer, som KG Hammar hävdar i en aktuell bok. Det skriver **Ulrika Carlsson**.

UPPLYSNINGSTIDEN BRUKAR SÄGAS ha undergrävt religionen genom en attack på två fronter: å ena sidan genom att insistera på att moralen grundar sig på rationella principer så att rätt och fel kan upptäckas genom reflektion, utan hänvisning till religiösa auktoriteter. Å andra sidan genom att ge plats åt en materialistisk naturvetenskap, som slog fast att universum måste vara mycket äldre än vad religiösa skapelseberättelser påstått, och att människan uppstått genom en blind evolutionär process.

Det är underförstått i denna historia att en mytologi som den vi finner i Bibeln gör anspråk på empirisk sanning på samma sätt som vetenskapen gör. I *Illusionen om Gud* lägger Richard Dawkins ut texten om varför det är vetenskapligt osannolikt att det finns någon Gud och hur gudstron i sig kan förklaras genom evolutionär psykologi. Att de som sällar sig till en sekulär vetenskaplig världsbild hyser en sådan bild av religiös mytologi är inte så konstigt. Mer beklämmande är att många religiösa också har anammat denna syn på religion och därmed känner sig hotade av vetenskapen. Särskilt i USA har religiösa grupper försökt försvara religionen genom att argumentera mot fysiska och biologiska teorier, som evolutionsläran.

DEN TIDIGARE ÄRKEBISKOPEN KG Hammar har länge förespråkats en tolkning där bibelhistorierna betraktas som poetiska omskrivningar. I sin nyligen utkomna bok *Släpp fången loss!* (Verbum) återkommer Hammar till att allt tal om Gud är metaforiskt och inte bokstavligt sant. Men detta innebär inte att Gud är ett påhitt. Skälet att Gud inte kan beskrivas på ett precist och bokstavligt sätt är att det mänskliga språket inte kan fånga det som är transcendent och radikalt annorlunda än allt världsligt. Så länge vi är medvetna om att metaforerna är metaforer kan vi fortsätta att tala om

Gud utan att göra oss skyldiga till avgudadyrkan.

Hammar hävdar att vi erfar Gud genom religiösa upplevelser som inte låter sig översättas till beskrivningar. Han argumenterar för ett praktiskt snarare än teoretiskt trosbegrepp: att tro är att känna tillit till Gud. Det handlar kanske – skulle man kunna tillägga – om att se Gud som god snarare än att först och främst att tro att han exis-

Myter fångslar oss genom att vara meningsfulla. Vi ger dem tillgång till vår fantasi, far villigt iväg med dem vart de än bär oss.

terar. Trots detta har Hammar uppenbarligen ett stort behov av att tala och spekulera om hurudan Gud är. Hans bok är i sig ett exempel på en teoretisk religion, snarare än en praktisk.

VAD SKULLE DET då innebära att verkligen ta fasta på idén att religiös tro i första hand är praktisk? I sin avhandling *Om begreppet ironi* erbjöd Søren Kierkegaard några reflektioner om myters mening. Myter är inte empiriskt sanna, till skillnad från redogörelser för historiska fakta. Men de bör inte därför klassificeras som fiktion, då fiktiva berättelser mer eller mindre öppet erkänner att de är påhittade och inte överensstämmer med fakta. Kierkegaard beskriver skillnaden med hjälp av grammatiska termer, som han använder metaforiskt: fiktionen gör kontrafaktiska påståenden i konjunktiv – det möjligas och hypotetiskas

modus. Myter å andra sidan gör sina kontrafaktiska påståenden i indikativ – verklighetens modus.

Däriigenom menar Kierkegaard inte att myter har för avsikt att vilseleda. Istället hävdar han att de uppstår i och vänder sig till en del av sinnet, nämligen fantasin, som låter oss fördjupa oss i berättelser och bilder utan att ställa frågan om överensstämmelse med fakta. Myter fångslar oss genom att vara meningsfulla. Vi ger dem tillgång till vår fantasi, far villigt iväg med dem vart de än bär oss, utan att reflektera över om det de berättar verkligen har hänt. Om någon annan tar upp frågan om sanning och falskhet kommer vi antagligen känna oss manade att säga att vi inte tror att myten är sann. Men detta innebär inte att myter helt enkelt är lögnar.

FRAM TILL DET ÖGONBLICK då frågan om sanning ställdes trodde vi någonstans på myten. Inte på ett kritiskt, reflekterande plan, men på fantasins omedelbara och naiva sätt att tro. Det som undergräver myter är enligt Kierkegaard inte beviset på deras falskhet, utan den fråga som kräver utvärdering enligt omdömena ”sant” och ”falskt”. Förtrollningen bryts så fort frågan ställs, innan vi har bestämt oss för att myten är falsk. För frågan tvingar oss att titta på berättelsen från ett annat perspektiv: med reflektionens sobra avstånd. Detta föser undan det estetiska perspektiv som lät oss engagera oss i och uppleva myten bara som en meningsfull historia.

En teologi baserad på Kierkegaards syn på mytologi skiljer sig på en viktig punkt från Hammars metaforiska bibeltolkning. Om vi ska kunna undvika avgudadyrkan måste vi enligt Hammar hela tiden behålla reflektionens distans till myterna, i alla fall i bakhuvudet. Men den romantiska inställning Kierkegaard beskriver har inget begrepp om vad avgudadyrkan är.

Den romantiska religiositeten hör ihop med praktisk religionsutövning i form av ceremonier och ritualer. Dessa har mycket större betydelse inom judendomen, katolicismen och de ortodoxa kristna kyrkorna än de har inom protestantismen. Mot bakgrund av dessa religioner framstår det som förhastat av Hammar att hävda att upplevelser av Gud blir tomma för oss om vi inte klär dem i ord. Judar som ber vid klagomuren tilltalar förvisso Gud, men akten att uttala bönen vid en ruin av templet är i sig ett sätt att förhålla sig till Gud. Formen har här sin egen betydelse, utöver bönen innehåll. Likaså är de kristna ortodoxa ikonerna kontaktpunkter mellan denna världen och den himmelska: när man kysser ikonerna står man i kontakt med något gudomligt. De föreställer förvisso helgon, men deras funktion är inte att ge en rättvisande bild av helgonen som historiska personer.

SAMTIDIGT HAR DESSA ceremonier, precis som myter, mening. Exakt vad "mening" här innebär är svårt att precisera. Vi skulle kunna tillämpa Hammars teologi och säga att ceremonier har metaforisk mening – att en bröllopsceremoni är en metafor för äktenskapet. Detta skulle antyda att de har något provisoriskt över sig: att ceremonin egentligen är ett inadekvat uttryck, precis som allt tal om Gud, enligt Hammar, är provisoriskt och inadekvat för att verkligen beskriva honom. Men ceremonier är meningsfulla i sig själva och ger snarare en känsla av fullkomlig förståelse.

För att ringa in vad vi menar med att ceremonier är meningsfulla kan man fundera på varför så många ateister i livets kritiska skeden känner behov av att vända sig till religiösa institutioner. Det finns inget sekulärt alternativ till dop, bröllop och begravningar som på samma sätt låter oss representera för oss själva vilken vikt vi lägger vid födsel, kärlek och död. Genom att förkunna att hon inför Gud tager en viss person till sin trolovade – tills döden skiljer dem åt – ger en människa tyngd åt äktenskapet. Hela ceremonin tjänar till att rama in äktenskapet och ge ett slags estetisk representation av vad det innebär. Denna representation skulle kunna kallas metaforisk, men kanske är det mer passande att kalla den en tolkning av kärleken och dess värde.

Men det är inte sällan dessa ateister är misstänksamma mot sin egen dragningskraft till religiösa ceremonier. Är det inte en form av bedrägeri att svära vid Gud om man egentligen inte tror på honom? Måste inte meningen i bröllopsceremonin komma från Gud eller en tro på Gud? Kan denna tro för ateisten vara något annat än ond tro? Det är befogade frågor, men de gör det tvivelaktiga antagandet att religionsutövning måste grunda sig i att man håller vissa teser för sanna – att det teoretiska i religionen föregår det praktiska.

Dopet: En viktig ceremoni.

FOTO: ELISABET OMSÉN/TT

Reflektionen, där tanken har distans till sitt objekt, är den förmåga och inställning till världen som upplysningen betonade. På så sätt trängde upplysningen undan religionen också genom att undergräva vår förmåga till estetisk upplevelse. Genom att lägga tyngdpunkt vid reflektionen ersätter vi fantasins intresse för mening och upplevelse med ett teoretiskt intresse för faktisk sanning. Kanske finns det en punkt vi överträder i vår utveckling som reflekterande

varelser varefter vi inte längre kan hänge oss på ett omedelbart sätt till den upplevelse som myter och ceremonier erbjuder. Frågorna om vad dessa ceremonier egentligen betyder – och om myterna verkligen är sanna – låter sig inte längre fösas undan. Men man skulle önska att vi åtminstone kunde låta bli att, som Dawkins, föraktfullt rynka på näsan och istället avundas dem som fortfarande kan hänge sig. ✧

Artaud i filmen *Napoleon*.
FOTO: SOCIÉTÉ GÉNÉRALE DE FILMS/TT

LITTERATUR

Kanoniserad rebell

Tidskriften *Les Temps Modernes* ägnade nyligen ett specialnummer åt Antonin Artaud. Den kontroversielle författaren är nu en del av det franska kulturarvet, skriver **Lena Kåreland**.

GÄTAN ARTAUD ("L'énigme Artaud") är titeln på det specialnummer av *Les Temps Modernes* (januari–april 2016, nr 687–688) som ägnas författaren Antonin Artaud (1896–1948). "Artaud kommer man inte förbi", skriver Jean-Pierre Martin i förordet till det 350 sidor tjocka tidskriftsnumret. Han har blivit en legend och framstår som sinnebilden för en revoltör och upprorsman som attackerar vedertagna normer och konventioner. Denne visionär och samhällskritiker, också karakteriserad som

en apokalypsens poet, hävdade remarkabelt nog att all litteratur är "svineri". Därför är det knappast förvånande att Artaud vid sidan av trogna beundrare också mött motstånd och haft sina fiender. Även efter hans död har meningarna om honom och hans verk varit delade.

Det är i år 120 år sedan Artaud föddes och han har detta år varit föremål för uppmärksamhet av olika slag i sitt hemland. Intresset för honom visar sig också genom att det akademiska studiet av hans verk tagit fart

under senare år. Men kanske har hans tragiska och utmanande liv – kantat av drogmissbruk – fascinerat lika mycket som hans mångsidiga verksamhet. Han var både skådespelare och teaterdirektör, både poet och essäist, med en stor produktion av texter. Liv och verk utgjorde för Artaud en enhet, och det var för honom omöjligt att frikoppa det ena från det andra.

Artaud föddes i Marseille och hans föräldrar var grekiska invandrare. Som tjugohusåring kom han till Paris inriktad på att bli

författare. Han skrev poesi och essäer, hans första diktsamling *Tric Trac du Ciel* utkom 1923. Men han lockades samtidigt av avantgarde-teatern och engagerades av den kände teaterledaren Charles Dullin. Från 1926 och några år framöver var han tillsammans med Roger Vitrac teaterledare för Alfred Jarry-teatern i Paris.

ÄVEN FILMEN INTRESSERADE Artaud och 1928 skrev han scenariot till en av de första surrealistiska filmerna. Den kom att influera Salvador Dalis och Luis Buñuels *Den andalusiska hunden* (1929). Under åren 1924–35 medverkade Artaud i ett tjugotal filmer, bland dem Carl Dreyers epokgörande *En kvinns martyrium* (1928).

En kort period av 1920-talet stod Artaud nära surrealismen men bröt 1927 definitivt med denna rörelse genom att publicera sitt manifest *A la grande nuit, ou le bluff surréaliste*. Han ville inte såsom surrealisterna med André Breton i spetsen strida för en social och politisk revolution. Den enda revolution han kunde tänka sig var av ett inre slag. Såsom han formulerade det ville han själv bestämma över sin ensamhet. ”Jag kan lida ensam”, hävdade han i ett brev. Breven utgör för övrigt en betydande del av Artauds produktion, och bland annat hans omfattande korrespondens med litteraturskribenten Jacques Rivière publicerades 1924.

Artaud var även starkt intresserad av van Goghs liv och konst och utgav 1947 det kritikerrosade *Van Gogh, le suicidé de la société*, ett verk som bevarat sin aktualitet. Så sent som 2014 visades på musée d'Orsay i Paris en utställning om Artauds förhållande till van Gogh.

Under sitt relativt korta liv hann han även med att göra åtskilliga resor, bland annat till Mexiko och Irland. I Mexiko besökte han tarahumarafolket och kunde studera deras urgamla solriter, något som han sedan skrev om. Resan till Irland blev ödesdiger. Han misshandlas där av polisen då han försökt ta sig in i ett jesuitkloster och skickades tillbaka till Frankrike.

Artaud avled 1948 på en psykiatrisk klinik i Ivry-sur-Seine söder om Paris. Större delen av sitt liv hade han lidit av återkommande depressioner och periodvis vistats på mentalsjukhus. ”Jag lever i ständig smärta och skugga, själens natt, och jag saknar röst att skrika med.” Så kunde han beskriva sitt tillstånd. Flera av hans skrifter visar tecken på en mytologisering av galenskapen. Arten av hans psykiska besvär har varit föremål för polemik och är även ämnet för en av tidskriftens artiklar, rubricerad ”Es

Artaud.

thétiser la folie”. Filosofen Michel Foucault, som 1961 publicerade första delen av sin bok *Vansinnets historia*, var mycket inspirerad av Artauds så kallade galenskap. Han såg i honom en profet för en kommande värld, befriad från samhällets förtryckande krafter.

ARTAUD VAR ETT centralt namn för den nya filosofi som växte fram i Frankrike på 1960-talet med namn som Foucault, Julia Kristeva, Jacques Derrida och Gilles Deleuze. Han blev också en ledstjärna för den kulturomsvängning som ägde rum

Jag lever i ständig smärta och skugga, själens natt, och jag saknar röst att skrika med.

under 1960- och 70-talen, bland annat var han en inspiratör för 1968 års studentrevolt och för poeterna i Beat Generation.

Störst betydelse har han dock haft för utvecklingen av den moderna dramateorin. Åtminstone i Frankrike har hans uppfattning om teaterns roll i viss mån konkurrerat ut Brechts idéer. Framförallt har hans idé om ”grymhetens teater” – som lanserades 1931 – varit mycket inflytelserik inom teaterhistorien. Artaud ville komma förbi teaterns alla begränsningar och skapa

ett totalskådespel (*un spectacle intégral*), för att därigenom nå tillstånd bortom de vanliga tids- och rumsgränserna. Därför skulle teatern befrias från den starka betoningen på texten och istället söka efter andra uttryck såsom ljud, rörelse och ljus för att på så sätt nå människans alla sinnen.

Dansen, det magiska och rituel- la, var andra viktiga uttrycksmedel för Artaud när det gällde att skapa en extatisk teater som förmådde hypnotisera åskådarna och även chocka dem genom inslag som tortyr och mord. Dolda instinkter hos människan skulle då väckas till liv och bidra till en förändring av åskådaren. Ett exempel på en ”grymhetens” teater är Artauds pjäs *Les Cenci* (”Cencierna”, 1935), där en far våldtar sin egen dotter och sedan mördas av några män som engagerats av dottern för detta syfte. Skådespelet utgår från Shelleys drama med samma namn. Artaud utvecklade sin syn på teatern i skriften *Le théâtre et son double* (1938), som innehåller ett antal poetiskt utformade essäer. 1960-talets alternati-

va teater med dess happeningar och strävan efter publikkontakt har hämtat åtskillig inspiration från Artauds teorier.

STÖRRE DELEN AV sitt liv var Artaud på olika sätt sysselsatt med teater, och flera artiklar i ”L'énigme d'Artaud” handlar om teatermannen Artaud. Teatern gav honom möjlighet att gestalta alla sina olika talanger: tecknarens, scenografens, poetens, skådespelarens och regissörens. Ja, det finns fog att hävda att hela hans tillvaro i hög grad var dramatiserad och präglad av yvigt teatrala gester. I början av sin skådespelarkarriär var han något av en plåga för sina regissörer. Han hade synpunkter på allt och motsatte sig all disciplin.

Specialnumret ”L'énigme Artaud” är uppdelat i fyra välmatade avdelningar med artiklar som behandlar olika aspekter av Artauds verk. Även de juridiskt komplicerade turerna kring utgivningen av författarens skrifter efter hans bortgång tas upp. En stor del av artiklarna kräver kanske av sina läsare vissa förkunskaper om gränsöverskridaren Artauds liv och verk. Men de flesta skribenterna citerar flitigt ur Artauds texter, till exempel ur hans många brev, vilket ger framställningen liv och nerv. Samtidigt visas hur det till synes fragmentariska i hans verk trots allt bildar en enhet och kan sättas in i ett sammanhang.

Om synen på Artauds betydelse varierat under årens lopp står det klart att han numera är en väl integrerad del av det franska kulturarvet. ✨

Motgift mot populismen

Bastiats *Ekonomiska sofismer*, som nyligen kom på svenska, är en underhållande plädering för frihandelns betydelse, skriver **Henrik Dahlquist**.

UTVECKLINGEN MOT EN öppnare värld tycks ha avstannat. Frihandelsförhandlingar kantrar, Storbritannien röstade för ett utträde ur EU, och var femte europeisk väljare har röstat på auktoritära populister. Ofta pekas "globaliseringens förlorare" ut som den grupp som stöder och driver fram utvecklingen; människor med traditionella arbetaryrken – ofta på landsbygden – som har lämnats i bakvattnet när världen blivit rikare. Frihandeln och EU pekas ut som elitprojekt med syfte att gynna antingen kapitalisterna eller de cyklade vegetarierna i storstäderna, beroende på om populisterna är vänster eller höger. *Folket* är förlorarna. Men är det verkligen så? En nyutgiven bok av den franske ekonomen, filosofen, politikern och pedagogen Frédéric Bastiat (1801–1850) kan ge perspektiv.

FÅ TÄNKARE I DEN liberala traditionen är så missförstådda som Bastiat. Han har anklagats för allt från att gå den hänsynslösa kapitalismens ärenden till att hata arbetare. Kanske är det därför talande att det är Timbro som nu för första gången ger ut hela essäsamlingen *Ekonomiska sofismer* på svenska, i översättning av Jacob Arfwedson. Den liberala tankesmedjan har av sina meningsmotståndare ofta utmålats på ett liknande sätt. Men när man läser Bastiat framträder en annan bild. Han är en tänkare som konsekvent ställer sig på de svaga sida.

Bastiat hade en kort men produktiv karriär i det oroliga 1840-talets Frankrike. I den försiktigt framväxande parlamentarismen under julimonarkin konkurrerade olika intressegrupper om möjligheten att regera. När makten väl var vunnit användes den i regel för att gynna de styrande, vilket oftast var den framväxande industriellen. Det är också den eliten som är fienden i *Ekonomiska sofismer*; de giriga kapitalisterna som med det statliga våldsmONOPOLETs hjälp driver igenom protektionistiska lagar,

Bastiat.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

förhindrar teknikutveckling och försöker sätta konkurrensen ur spel – allt för att den egna industrin ska blomstra.

GRUNDTESEN I *Ekonomiska sofismer* är lika enkel som den är slagkraftig: det är bättre att få mer för mindre arbete, och bäst vore det om vi inte behövde arbeta alls. De som på allvar missgynnas av protektionism är vanliga arbetande människor som på grund av minskad import behöver betala överpriser för sina dagliga inköp och därför får mindre utdelning för varje arbetad timme. Protektionisterna förbiser att människor både är producenter och konsument. Visserligen gynnas det franska jordbruket av importrestriktioner och tullar på vete, men det blir också dyrare för människor att köpa bröd – något som visade sig som tydligast under svältåren före revolutionen 1848. Inspirerad av den engelska frihandelsrörelsen ville Bastiat upplysa och övertyga allmänheten om detta; att lösningen på fattigdomen var mer frihet, inte mindre. Projektet hade stor framgång,

och frihandelsföreningar med Bastiat som inspiratör grundades under dessa år runtom i Europa.

Den något otympliga titeln, *Ekonomiska sofismer*, ger ingen fingervisning om bokens stil. Sofismerna i sig är en samling vanligt förekommande felslut om hur ekonomin fungerar som Bastiat identifierade i sin samtid. Det är slående hur många av dem som närmast ordagrant återkommer i dagens debatt. I bokens essäer demonteras de humoristiskt och träffsäkert i tur och ordning från alla tänkbara vinklar. Medan det hos Bastiats inspirationskällor – tänkare som Adam Smith och franska ekonomer som Jean-Baptiste Say och Charles Comte – ibland kan vara svårt att hitta kärnan i resonemangen, är det här desto enklare. Den folkbildande ambitionen, att beskriva avancerade ekonomiska samband på ett lättillgängligt sätt, gör *Ekonomiska sofismer* till en underhållande läsning även idag.

TILL DE DRÅPLIGASTE passagerna hör en påhittad namninsamling från Frankrikes ljusfabrikanter, som känner sig hotade av en utländsk konkurrent – solen. De vill därför tvinga fram en lag som beordrar stängandet av alla "fönster, gluggar, skärmar, fönsterluckor, stora som små, gardiner, fönsterventiler, småfönster, markiser, kort sagt alla öppningar, hål, sprickor, och skarvar genom vilka solljuset har för vana att tränga in i huset". På så vis gynnas ljusindustrin och den franska ekonomin.

Bastiats styrka är också hans svaghet. Jämfört med något av de stora standardverken inom ekonomisk teori framstår *Ekonomiska sofismer* som en lättviktare. Få, om några, nya insikter presenteras och varken de empiriska eller teoretiska exemplen är särskilt väl underbyggda. Teorier och slutsatser är lånade från andra tänkare. Kanske är istället den främsta lärdomen från läsningen att goda teorier inte är nog för att bedriva opinionsbildning. Det behövs enkel paketering också. Först då kan människor på allvar tillgodogöra sig abstrakta teorier inom filosofi, naturvetenskap eller ekonomi. Det är möjligen en nedslående slutsats; akademiska seminarier, studiecirklar och artiklar i kulturtidskrifter räcker inte för att förändra världen.

Mot bakgrund av den europeiska populismen förefaller slutsatsen dock rimlig. Partier baserade på enkel retorik växer, medan demokratiskt resonerande partier med sammanhängande ideologier backar. I ett Europa som sluter sig i allt snabbare takt behövs författare som Bastiat mer än någonsin. När populisterna ger enkla svar behöver deras motståndare göra detsamma. Framförallt behöver de argumentera lika passionerat. Som Bastiat själv skriver: "Jag ber om ursäkt om jag insisterar. Men jag skulle så gärna vilja se er på frihetens sida!" ✨

Per Brinkemo
är skribent och
föreläsare.

På ständig jakt efter klanen

Uppväxten i frikyrkan har djupt präglat mig. För att inte tala om uppbrottet därifrån.

Det senare har skapat ett hål i själen.

Att lämna en gemenskap gör ont. Det är oändligt svårt att lämna det som format en, alla människor, alla beroenden.

Mänskligheten är sprungen ur gemenskaper som är så djupa och bindande att de flesta idag har svårt att föreställa sig vad det innebar. Då, en gång, var det en fråga om liv och död. Att ställa sig utanför sin grupp var att avsäga sig viljan till liv. Individuella fri- och rättigheter existerade inte, personlig autonomi var något okänt. Var och en var en oupplöslig del av ett kollektiv. Varje individs enskilda handling påverkade hela gruppen. En oförrätt fick sonas genom kollektiv kompensation. En enskild människas hjältedåd spillde över på de övriga i en väldigt konkret mening och höjde ens status.

Den liberala staten har frigjort människan på ett sätt som i ett historiskt perspektiv är helt unikt. Individen är nu en individ i verklig mening, ensam ansvarig för både onda och goda handlingar. Det har öppnat möjligheter på en rad områden. Friheten är nästintill oändlig, var och en kan göra vad en vill så länge det inte skadar någon annan. Men liberalismen har varit sämre på att svara mot människans djupt liggande behov av gemenskaper och tillhörighet. De bygger nu på frivillighet, ett gemensamt intresse – fotboll, släktforskning, dart, politik etc – men man är inte i djupare, existentiell, mening beroende av gruppen som man delar intresse med.

Det är en vinst, på många sätt, jag håller med. Men friheten är både lockande och skrämmande, stundtals svår att hantera.

Man ser det tydligt hos många nyanlända.

I flera år arbetade jag med människor från samhällen med extremt starka familje-släktband. I de länder varifrån människor flyr är dessa band en förutsättning för överlevnad, säkerhet, skydd, gemenskap och identitet.

Man kan inte ta för givet att nyanlända ser den liberala statens erbjudande som något omedelbart och självklart lockande. Man erbjuds frihet, autonomi och möjlighet till självförverkligande och väger det mot fortsatt obrottslig lojalitet med sin grupp, en gemenskap, sammanhang och historisk kontinuitet. Man erbjuds att tillmätas värde genom prestation eller ett självklart värde genom att vara del av en grupp. Det är inte givet vad man väljer. Men välja måste man eftersom värderingssystemen i de båda världarna är så fundamentalt olika.

Jag valde en gång, då, när jag lämnade frikyrkan. Jag hyllar den liberala staten, möjligheten att själv välja och bestämma. Men längtan efter en starkare gemenskap har jag aldrig lyckats kväsa. Jag är ständigt på jakt efter min kyrka, min klan.

Vilka processer sätts inte igång för människor som flytt från sitt land och möter, inte bara ett annat folk, språk och en annan kulturell inramning, men en helt annan syn på familjen och individen och moraluppfattningar som radikalt skiljer sig från det invanda. Integration är inte bara att lära sig språk och få jobb, det är att tvingas göra ett medvetet val mellan kollektivism och individualism. Det är en process som tar tid. Och som gör ont. Jag vet.

I korthet

Jag minns min hembygd

De gamla hembygdsföreningarna bleknar bredvid en speciell sorts forum på Facebook, "Du vet att du är från N-stad", som finns i många uppsättningar för olika städer.

Jag vet idag mer om min uppväxtstad Gävle än vad jag någonsin har vetat. Jag har sett många gånger fler fotografier på datorns bildskärm än jag kunde tänka mig att det fanns i verkligheten. Det är mer än ett halvt århundrade sedan jag lämnade staden vid Gävleån och min tacksamhet är stor mot dem som berättar och tar fram bilderna.

Det är frivilliga administratörer som håller i "Du vet att du är från Gävle om...", och de lägger ner mycken möda. Många fotointresserade lägger ut bilder från omgivningarna, längs kusten och inåt landet. Och i vår moderna värld finns det fascinerande bidrag, där fjärrstyrda drönare med kamera igång visar staden från höjden ännu mer levande än de gamla fotografierna från kyrktornen.

Forumet ger upphov till tankar och funderingar. Så här mycket förändras en stad på hundrafemtio år. Jo, jag vet det från andra städer som jag levt i och studerat bildverk om, framför allt Stockholm och Moskva. Men min barndoms stad! Att se bilderna på Gävleåns armar – hur strömmingsbåtarna lade till och fisken såldes – på en plats där vi som lever nu bara har upplevt fast mark, alldeles intill Centralstationen. Denna ovisa strävan att lägga igen vattendrag har inte varit till glädje, kanske bara till måttlig praktisk nytta. Den idylliska Lillån med sitt stillastående unkna vatten var en gång en levande stadsbiotop med strömmande vatten. Varför fick den inte förbli det?

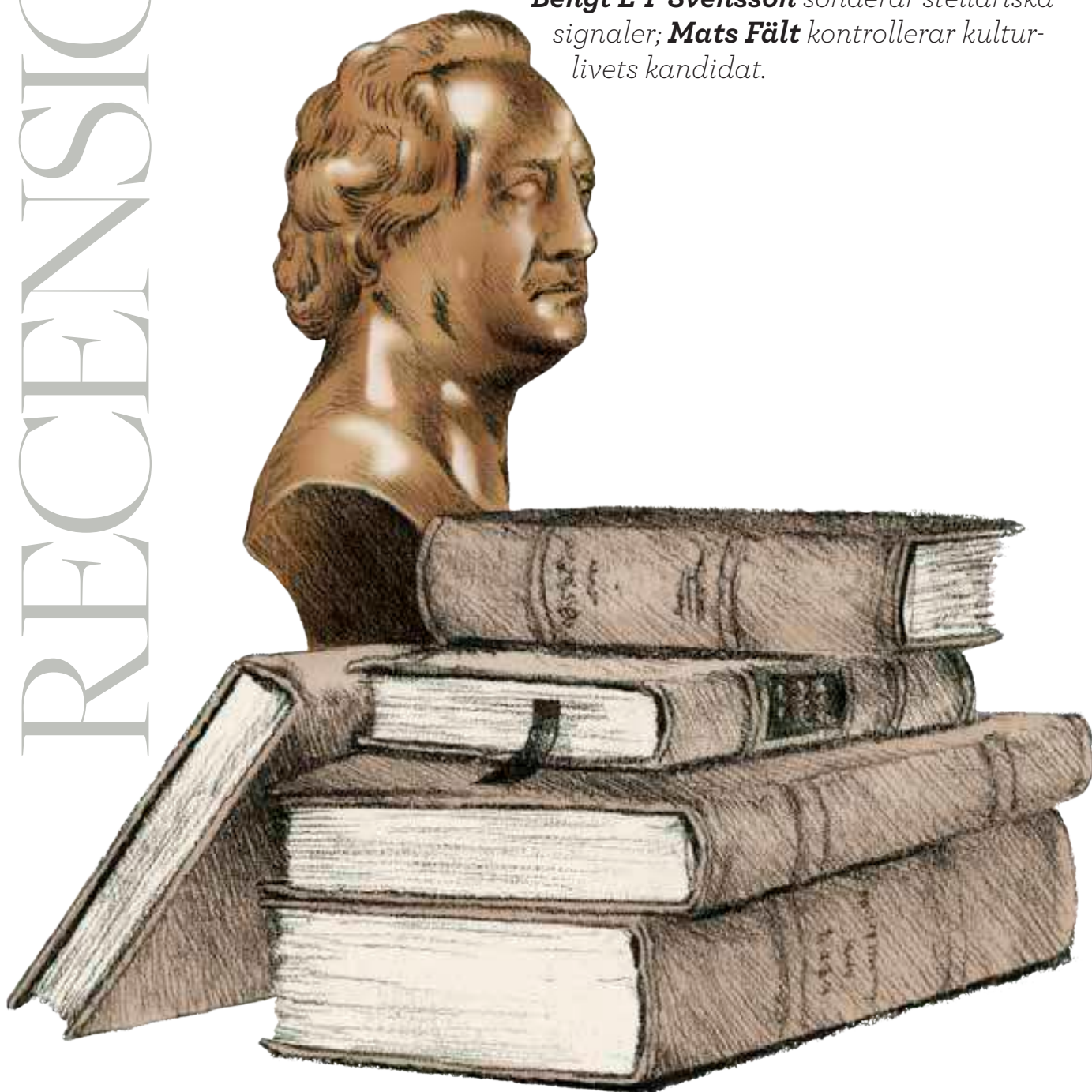
I de här bilderna på nätet påminns man om hur klokt centrum lades ut norr om ån, efter den legendariska storbranden 1869. Den breda esplanadens axel i syd-nordlig riktning, från ån förbi Rådhuset, fontäner och Gävle teater, en pärla till byggnad och levande stadsteater-scen, och vidare till utfarten norrut. Den breda Nygatan korsar Esplanaden i vad som sedan dess varit Gävles centrum, från öster till västra utfarten. Så skapas ett naturligt centrum.

Tanken "det här måste man göra en bok av" – den tanken avbryter man innan den har tänkts ut, för det går inte att göra en bok av det. Det skulle bli alldeles för lite och torftigt jämfört med den kaotiska och alldeles underbara röran på nätet.

Staffan Skott

Detta nummers recensioner:

Barbro Eberan tuggar tvistiga teser; **Carl Rudbeck** vördar vilda vrål; **Peter Gärdenfors** lyfter lingvistiskt lagarbete; **Jonas Elvander** fruktar för fransk framtid; **Kjell Albin Abrahamson** frilägger förborgat fördrag; **Emil Uddhammar** betvivlar borgarens briljans; **Ylva Herholz** prisar presidentens protegé; **Svante Nordin** andas anekdotisk atmosfär; **Karin Henriksson** identifierar infekterad identitetsproblematik; **Göran Wennborn** konstaterar kungliga krumbukter; **Bengt E Y Svensson** sonderar stellariska signaler; **Mats Fält** kontrollerar kulturlivets kandidat.

Martin Luther 1517: Att filosofera med hammaren.

FOTO: TT

Stormen och vreden

Hur man ser på Martin Luther, munken som spikade upp sina kritiska teser på en tysk kyrkport för ganska precis 500 år sedan, beror i hög grad på varifrån man tittar.

Barbro Eberan konstaterar att det annalkande jubileet innebär en ymnig bokutgivning samt ett och annat nytt perspektiv.

RELIGION

Nästa år har det gått det 500 år sedan munken Martin Luther (1483–1546) spikade upp sina 95 teser på kyrkporten i den lilla mellantyska staden Wittenberg och därmed utlöste ett jordskred, som splittrade den kristna kyrkan och som har polariserat Västerlandet fram till idag.

I Tyskland uppmärksammas jubileet redan i år, och Luthers historiska roll diskuteras i medier och nypublicerade

böcker. Det finns en omfattande tysk-evangelisk Lutherlitteratur som speglar förändringarna i Lutherbilden under tidernas lopp. I protestantiska kretsar distanserar man sig idag från den av nationalister och nazister propagerade bilden av Luther som nationell hjälte och ifrågasätter också vissa drag hos reformatorn. Dit hör såväl hans antisemitism som det faktum att han verkligen trodde på djävulen och var fylld av fruktan för helvetet. Evangeliska teologer förklarar Luthers vidskeplighet med att han fortfarande var djupt rotad i den mörka medel-

tiden. Volker Leppin framhåller i sin bok *Die fremde Reformation* (Den främmande reformationen) att Luther grundade sin lära på den senmedeltida mystiken och att nutida människor därför står främmande inför mycket i hans tankesätt.

För den som söker en lättläst och kortfattad introduktion till Luther och hans verk lämpar sig ett 28-sidigt seriehäfte (som även finns översatt till engelska), nyutkommet i år: *Martin Luther. Ein Mönch verändert die Welt* (Martin Luther. En munk förändrar världen). Här möter vi >>

Reformatorn som seriefigur.

återigen den traditionella protestantiska bilden av Luther som den godhjärtade, fredligt sinnade munken som endast ville reformera men inte splittra kyrkan och som själv blev förskräckt av de konflikter han därmed utlöste. Teckningar med pratbubblor åskådliggör hans liv i den spänningsfyllda epoken under övergången från medeltid till nutid. Häftet visar hur Luther får besök av djävulen i sin kammare på slottet Wartburg och hur han kastar sitt bläckhorn mot den oinbjudna gästen för att fördriva "den onde". Bläckfläcken på väggen i slottet är idag en stor turistattraktion som vårdas ömt och regelbundet fräschas upp för att inte blekna bort.

Två nyutkomna böcker är skrivna av historiker och kastar ett nytt och annorlunda ljus över Luthers personlighet och historiska roll. Lyndal Roper, en i Australien uppvuxen kvinnlig historiker som har en professur i Oxford, ställer människan Luther i fokus och betraktar honom ur psykoanalytiskt perspektiv. I *Martin Luther. Renegade and Prophet* (M L. Avfälling och profet), som samtidigt har kommit ut i tysk översättning (*Der Mensch Martin Luther. Die Biographie*), analyserar hon Luthers barndom och framhåller hans konflikter med sin far, som ville att han skulle gifta sig rikt. I ren protest blev han istället munk, men då han avskydde kyrkans kroppsfiendlighet fördömde han celibatet och gifte sig. Roper skildrar Luther som en auktoritär personlighet fylld av aggressioner och ser hans motiv till reformationen i ett fadershat som han riktade mot påven, den katolska kyrkans "Papa".

Bland de nyutkomna böckerna om Luther är det en som har väckt särskilt stort intresse, eftersom den belyser reformationen ur romerskt perspektiv: *Luther, der Ketzer. Rom und die Reformation* (Kättern L. Rom och reformationen) av den tyske historikern Volker Reinhardt. Författaren, som nu har en professur i nutidshistoria i Fribourg i Schweiz, är specialist på italiensk renässans. Han har i Vatikanen studerat ett omfattande arkivmaterial om hur man i Rom under Luthertiden upplevde protesterörelsen på andra sidan Alperna. I sin bok hävdar han att det i

kontroversen mellan Rom och Luther i grunden inte rörde sig om en teologisk utan om en politisk konflikt.

Då det romerska perspektivet är föga känt i Tyskland har Reinhardt ofta intervjuats i tyska medier. Problemet, säger han, är att det nästan alltid bara har varit protestanter som skrivit om reformationen, och dessa har skildrat konflikten med Rom ur sitt evangeliska perspektiv. De har framställt Luther som en moraliskt förebildlig, hederlig och rättrogn man som av religiös övertygelse motsatte sig den katolska överhöghetens girighet och maktmissbruk och krävde att kyrkan skulle återvända till sitt religiösa ursprung: Bibeln och evangelierna. I protestantiska kretsar hade man inte något som helst intresse för vad kyrkans män i Vatikanen tänkte om saken, utan avfärdade dem som förstockade och korrupta potentater som klamrade sig fast vid kyrkliga och politiska maktpositioner och skyddade sina perfida egenintressen.

Detta stereotypa tolkningsmönster dominerar än idag, konstaterar Reinhardt, trots att det innebär en förfälskning av ett ytterst komplext händelseförlopp. Om man vill förstå vad som skedde, måste man betrakta konflikten mellan Rom och Luther opartiskt. Då blir det uppenbart att reformationen var en politisk konflikt om nationell ära och inte, som den skildras i evangeliska kretsar, historien om en djupt religiös munk som ville att kyrkan skulle återvända till länge bortträngda tros-sanningar.

"Rom såg i Luther den okultiverade barbaren som ville förstöra kyrkan, Luther såg i påven Antikrist personligen, helvetets förkroppsligande."

Reinhardt betonar att de teologiska differenserna bara var av intresse i snäva fackkretsar men var alltför abstrakta för att dåtida genomsnittstyskar, som i de flesta fall hade en ytterst bristfällig utbildning, skulle begripa vad det rörde sig om, och att få av Luthers anhängare torde ha läst och förstått hans skrifter. Vad man fattade var: Vi har blivit bedragna av påven. Han har lurat på oss en falsk lära och därför måste vi betala för att inte hamna i skärselden. Men Luther har nu återställt den rena läran som för oss till Gud. Han vågar protestera mot de högmodiga herrarna i Vatikanen, som bara utnyttjar oss tyskar och kräver att vi ska betala stora summor till Rom utan att ge oss någonting tillbaka.

Tyskarna hade mindervärdeskomplex gentemot Rom, men deras ilska över

att inte bli tagna på allvar var helt berättigad, framhåller Reinhardt. De flesta av medlemmarna i kurian, kyrkans centrala ledning i Vatikanen, kom från Italiens rika och inflytelserika familjer. De var övertygade om att deras land var Europas kulturella medelpunkt och betraktade människorna på andra sidan Alperna som okultiverade barbarer. I dessa elitära kretsar var en enkel börd en skamfläck, och Luther föraktades inte bara för att han kom från en liten håla i Norden utan också för att han var son till en bergsman. Påvens sändebud i Tyskland karakteriserade honom nedlåtande som en primitiv, ociviliserad man. Det faktum att Luther efter sin prästvigning hade doktorerat i teologi och var professor i bibeltolkning i Wittenberg, förskaffade honom ingen respekt i Rom. I kurians ögon var han en alkoholiserad, kolerisk och obildad tysk barbar som till råga på allt var fräck och inbilsk nog att ifrågasätta påvornas välsignelserika ledning av kyrkan.

Reinhardt är övertygad om att splittringen av kyrkan hade kunnat undvikas om inte nationella fördomar och stereotyptänkande från första stund hade blockerat alla möjligheter att enas. Tyskland och Rom betraktade varandra som moraliskt förkastliga fiender och utgick ifrån att den andra sidan bara ville ont. Rom såg i Luther den okultiverade barbaren som ville förstöra kyrkan, och Luther såg i påven Antikrist personligen, helvetets förkroppsligande. Det fanns lärda män som ville reformera kyrkan utan hat-tirader

och svartvitmålning – bland andra Luthers medhjälpare Philipp Melanchton – men alla försök att skapa en överenskommelse var fruktlösa. Även den tidens mest berömda humanist, Erasmus av Rotterdam, försökte medla, men inte heller han fick gehör. Polariseringsen skred oupphörligt vidare.

Som Reinhardt påpekar var kravet på en reform av kyrkan inte något nytt. I många delar av Europa fanns det sedan länge ett tilltagande missnöje med kyrkans utveckling. Reformkretsar fordrade en pastoral kyrka som inte förde krig för att tillskansa sig nya territorier för påvens släktingar, utan som ägnade sig åt själavård och tog hand om människors problem. Luther gjorde sig till språkrör för dessa krav som motsvarade hans egen övertygelse.

Missnöjet med kyrkan i Rom var särskilt stort i Tyskland, och påvens diplomater på

Påve Leo X: familjekär.

FOTO: TT

plats hade i årtal varnat för att tyskarna skulle bryta med den romerska kyrkan om någon satte eld på krutdurken. Reinhardt framhåller, att de ledande kyrkomännen i Vatikanen visserligen länge anat att en man som Luther någon gång skulle komma, men att de inte hade en aning om hur de då borde reagera på bästa vis. När den böhmiske reformatorn Jan Hus hundra år tidigare hade protesterat mot kyrkans förvärldsligande hade man helt sonika bränt honom på bål som kättare. Det skulle många i Vatikanen också gärna ha gjort med Luther, men nu var det nya tider. Kyrkan var inte längre allsmäktig som under medeltiden och kunde inte göra sig av med obekväma kritiker lika smidigt som tidigare.

Därför beslöt Vatikanen att ignorera Luther. Men när han i sina teser år 1517 hävdade att syndernas förlåtelse inte kan nås genom avlat och bikt utan endast genom ånger och bättring kände sig kyrkoledningen i Rom tvungen att reage-

ra. För nu rörde det sig om pengar, mycket pengar. Kyrkan tjänade nämligen stora summor på att sälja så kallade avlatsbrev som lovade köparen syndernas förlåtelse.

Att avlatsbrevet hade sådan framgång berodde på att människorna var mycket vidskepliga vid slutet av medeltiden, förklarar Reinhardt. Då kristendomen byg-

"Såväl Luther som Leo X var extremt intoleranta narcissister, som inte kunde kommunicera utan bara polemisera."

ger på föreställningen om synd – människans arvsynd efter syndafallet i paradiset – hade många en djup skräck för domedagen. För att slippa leva i den existentiella rädslan för att efter döden inte komma till himlen utan fördömas till skärseld och helvete, var de tacksamma för att kunna köpa sig fria från synd. Då avlaten även kunde köpas för döda personer, offrade

många sina sista slantar för att rädda sina avlidna anhöriga från skärselden.

Luthers teser, som var skrivna på latin, översattes till tyska och fick snabb spridning. Påve Leo X hotade att bannlysa honom om han inte återkallade sin lära och skickade en bannbulla. Den brände Luther demonstrativt upp utanför stadsporten i Wittenberg inför stor publik. Därpå bannlystes han i januari 1521.

Med sin protesthållning provocerade Luther också kejsar Karl V, som till varje pris ville bevara enheten i sitt stora tysk-romerska rike, "där solen aldrig gick ner", och som därför strävade efter att förhindra kyrkans splittring. Han beordrade Luther att komma till riksdagen i Worms i april 1521 och där förneka sina skrifter. Luther kom men vägrade ta tillbaka sin lära med de bevingade orden: "Här står jag och kan inte annat." Då förklarade kejsaren honom i akt.

Därmed blev Luther fredlös, vilket innebar att vem som helst kunde döda honom utan att riskera straff. Men den sachsiske kurfursten Fredrik III ("den vise") ville skydda sin berömda landsman och lät fingera ett överfall för att i hemlighet kunna föra honom till borgen Wartburg i Thüringen. Där hölls Luther gömd i ett år och utnyttjade tiden genom att översätta Bibeln till tyska.

Luthers mod att utmana såväl påven som kejsaren hade övertygat många, och när han återvände till Wittenberg 1522 hade hans lära spritt sig. Då kyrkoledningen i Rom inte tog hans kritik på allvar och vägrade föra en saklig dialog drev Luther sina krav ännu längre och fordrade nu att klostren skulle upplösas och celibatet avskaffas. Därpå flydde tolv nunnor ur ett kloster och sökte skydd hos Luther. Han skaffade dem alla äkta män och gifte sig själv med en av dem: Katharina von Bora. Paret fick sex barn.

Luthers oräddhet inspirerade också de tyska bönderna att värja sig mot det förtryck de hade utsatts för under århundra-

den. Bondekriget, som bröt ut 1524, spred sig snabbt över stora delar av Tyskland. Luther blev förskräckt över det blodiga kaos kriget urartade i, och uppfordrade därför feodalherrarna att slå ner upproret. De dåligt beväpnade bönderna besegrades i ett extremt blodigt slag som kostade 5 000 av dem livet.

Även många furstar anslöt sig till Luther, >>

delvis därför att de själva ville bestämma över kyrkan i sina furstendömen men också för att kunna dra sig ur kejsarens makt-sfär. 1531 slöt de protestantiska furstarna ett förbund mot kejsaren (Schmalkaldiska förbundet). Då Karl V inte lyckades förmå dem att återvända till den katolska kyrkan beslöt han att återställa den gamla ordningen med vapenmakt. Kort efter Luthers död i februari 1546 gick han till angrepp. Men trots att den protestantiska hären besegrades, gav de evangeliska furstarna inte upp och kejsaren såg sig därför tvungen att ingå en kompromiss. Vid fredsslutet i Augsburg 1555 beslöts att furstarna själva skulle få bestämma religionen i sitt land enligt formeln: *cujus regio, ejus religio* (den som regerar, hans religion gäller). De invånare som hade en annan trosuppfattning än sin furste måste konvertera eller emigrera. Med religionsfreden i Augsburg inleddes en lång fredsperiod i Tyskland – fram till det 30-åriga krigets utbrott 1618. Även detta krig sågs vara

en följd av religiösa motsättningar, men i grunden handlade också det om politik och makt. Med sin bok vill Reinhardt röja upp med de klichéer, som han anser fortfarande präglar bilden av reformationen. Som opartisk historiker vill han motverka idealiserandet på båda sidor av konflikten, och han tecknar ett mycket kritiskt porträtt av såväl Luther som av påve Leo X.

Luther, konstaterar han, var ingalunda den oraffinerade och godtrogna själ som han ville att världen skulle uppfatta. Då han var en mästare i konsten att skapa en myt kring sig själv, framställde han sig som en tafatt och klumpig munk som sitter i sin cell och inte kan förstå vilken storm hans idéer har utlöst. Den bilden stämmer ingalunda med verkligheten, betonar Reinhardt. Tvärtom var Luther ett mediegeni av stora mått. Han förstod att utnyttja sin tids tekniska möjligheter och kunde tack vare den nyuppfunna boktryckarkonsten genomdriva att allt han skrev – och han var otroligt produktiv – omedelbart trycktes och spreds.

Han uppfann en mängd nya okvädingsord och öste hatkaskader över sina motståndare. Då han var en excellent retoriker, uttryckte han sig så enkelt att alla kunde förstå vad han ville säga, och han fascinerade massorna med sin känsloladdade polemik. Han hade en osviklig instinkt för vad det tyska folket tänkte och kände, och han framställde sig som språkrör för det av Rom bedragna, utnyttjade och manipulerade Tyskland. Genom att ta upp redan existerande fiendebilder och knyta an till djupt rotade fördomar och nationella stereotyper, satte han känslor i svall och förstärkte tyskarnas frustration och hat. Reinhardt gör själv ingen jämförelse med Hitler, men i den bild han tecknar av Luther är parallellerna slående.

Att svara med samma mynt varken ville eller kunde Luthers motståndare i Rom, framhåller Reinhardt. Det ville de inte eftersom de föraktade Luther och fann hans känsloladdade polemik primitiv. Men även om de hade velat appellera till folkets känslor hade de inte kunnat, eftersom de levde i ett elitärt elfenbenstorn och inte hade en aning om hur de skulle uttrycka sig så att enkla människor kunde förstå. Men de var förskräckta över Luthers framgångar och förargade över att han så skickligt förstod att utnyttja tidens medier, eftersom det alls inte passade ihop med deras bild av den efterblivne barbaren.

I sitt porträtt av Luthers främste motståndare Leo X, som satt på påvetronen från 1513 till sin död i december 1521, konstaterar Reinhardt att denne inte stod Luther efter i konsten att skapa en myt

Jan Hus: reformerade för tidigt.

FOTO: TT

kring sig själv som inte motsvarade verkligheten. Leo X, en teologiskt oskolad man från den inflytelserika familjen Medici i Florens, var ingalunda den kultiverade, joviale humanisten som bara ville det italienska folkets och hela människosläktets väl, utan en iskall maktpolitiker som i första hand främjade sin egen familjs intressen.

Förlaget framhåller i sin reklam att boken bygger på hemlighållna dokument och kommer med nya, sensationella uppgifter. Det har utlöst protester i de tyska kulturspalterna. Kritiker hävdar att det inte finns några hemligstämplade dokument om Luther, och att mycket av det material som Reinhardt lagt till grund för sin bok har publicerats för länge sedan – även de rapporter påvens sändebud i Tyskland sände till Rom. Det stämmer, genmäler Reinhardt, problemet är bara att dessa källor har ignorerats totalt av de protestantiska historieskrivarna. Och det, tillägger han, beror just på djupt rotade fördomar på båda sidor. Påvens sändebud i Tyskland var en renommérad vetenskapsman som talade 14 språk flytande men som vägrade lära sig tyska eftersom han hatade Tyskland och föraktade tyskarna. Och då föraktet var ömsesidigt, struntade tyska historiker och teologer i vad han skrivit, trots att hans texter översatts till tyska redan i början på 1800-talet.

Och idag? Är konflikten mellan Luther och Rom fortfarande levande? Och spelar det i så fall någon roll?

Ja, den är skrämmande aktuell såväl på det teologiska som på det politiska planet, framhåller Reinhardt: Visserligen bemödar sig både protestanter och katoliker idag om att tänka ekumeniskt, men även när de försöker tala gott om varandra lyser de gamla klichébilderna igenom – och påvedömet håller ju också fast vid sitt anspråk på att dominera kyrkan och fylla den moraliska kontrollfunktionen.

Inte heller den dåtida kulturkollisionen mellan ”de kultiverade italienarna” och ”de barbariska tyskarna” är alls övervunnen, betonar Reinhardt. ”Clash of Cultures” har

**MARTIN LUTHER
EIN MÖNCH
VERÄNDERT DIE WELT**
ULRIKE ALBERS (text)
JOHANNES
SAURER (bild)
Evangelisches
Medienhaus 2016

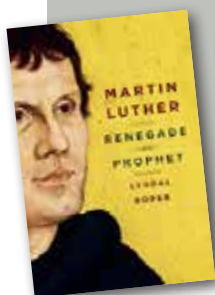
**LUTHER,
DER KETZER
ROM UND DIE
REFORMATION**
VOLKER
REINHARDT
C H Beck 2016

**DIE FREMDE
REFORMATION
LUTHERS
MYSTISCHE
WURZELN**
VOLKER LEPPIN
C H Beck 2016

**MARTIN LUTHER
RENEGADE AND
PROPHET**
LYNDAL ROPER
Bodley Head 2016

han kallat epilogen till sin bok. Där konstaterar han att det gamla stereotypbilden än idag framträder tydligt i konfliktsituationer, som nu i den ekonomiska krisen i EU: Tyskarna klagat över att de måste betala stora summor till Rom och att de ansvarslösa italienarna lever högt på deras bekostnad. Och italienarna ser i tyskarna snåla och tråkiga moralapostlar, som saknar sinne för det sköna i livet. Även bilden av tyskarna som barbarer, som ända sedan Hitlerrikets sammanbrott latent präglat hållningen mot Tyskland i västvärlden, dyker genast upp när kriser uppstår.

Då Reinhardt skildrar händelserna ur dåtidens perspektiv och belyser konflikten mellan Luther och Rom medan den ännu pågick, skapar han förståelse för hur svårt det var för kyrkans män i Rom att veta hur de skulle reagera på den plötsliga utmaningen. Att de vägrade lyssna på Luther förklarar Reinhardt med att de som representanter för den katolska kyrkan var övertygade om att traditioner, som vuxit fram under århundraden, måste respekteras och därför inte kunde acceptera att Luther ville kasta så mycket över bord. Vatikanens förnämna herrar, som talade latin med varandra och sysslade med abstrakta texter på vårdat språk, var dessutom fyllda av förakt och avsky för Luthers känsloladdade hat-tirader på det i deras ögon primitiva folkspråket tyska.

Med sin bok vill Reinhardt, som han betonar i sin epilög, bidra till att lösa aktuella konflikter. De har i många fall djupa historiska rötter, betonar han, och då man måste förstå varandra för att kunna enas är det viktigt att kasta blicken bakåt och analysera de stora kontroverserna i det förgångna.

Reinhardts bok är faktsäckad, men välskriven och spännande. Även om den inte avslöjar något sensationellt nytt är den viktig som motvikt mot den gängse protestantiska bilden av reformationen, där Rom ges all skuld. Reinhardt visar att såväl Luther som Leo X var extremt intoleranta narcissister, som inte kunde kommunicera utan bara polemisera och som därför båda bar ansvar för att konflikten eskalerade. Han undviker dock att tala om skuld. Det rörde sig, framhåller han, inte bara om en maktkamp mellan två länder med skilda intressen, utan också om en kollision mellan två olika kulturer med skilda mentaliteter. Kontrahenterna kunde därför inte förstå varandra, och däri ser Reinhardt en europeisk tragedi som kastar sin skugga över kontinenten än idag. ✱

Barbro Eberan

Billie Holiday: trotsar vetenskapen.

Djungelvrålets estetik

MUSIK

I sin film *Manhattan* funderar Woody Allen på vad som kan tänkas göra livet värt att leva. Bland det som kvälar in nämner han Louis Armstrongs solo i *Potato Head Blues* från 1928. I sin bok *The Meaning of Life. A Very Short Introduction* kommer den framstående litteraturvetaren Terry Eagleton fram till att meningen med livet är som att spela i ett jazzband: en strukturerad men ändå fri konversation mellan likar.

Jazzen, en musikform som länge ansågs vara en samhällsfara och bestå av primitiva djungelvrål, har nu upphöjts till något av det högsta som mänskligheten har skapat. För somliga av oss är det ingen nyhet. Jag har känt till det ända sedan jag för fler decennier sedan än jag tänker erkänna hörde Charlie Parkers solo i *Parker's Mood*.

Det är också signifikativt och till jazzens eviga ära att totalitära regimer gjort sitt bästa för att förbjuda den. Den fick inte spelas i Stalins Sovjetunion, och när

franska musiker i det av nazisterna ockuperade Frankrike spelade "St Louis Blues" gick den under namnet "La tristesse de Saint Louis". Jazzen har länge varit ett starkt vapen i USA:s mjuka maktutövning.

Jazzen hade inledningsvis dåligt rykte i fina kretsar, och den var i flera betydelser populär. Att lyssna på jazz hade inget snobbsvärde, musikens amerikanska stjärnor spelade upp till dans i svenska folkparker. Den var folkligt förankrad, den var sin tids populärmusik, och den hade sitt ursprung bland folket.

Jazzen som musikform har sina rötter i den amerikanska Södern bland slavar som slet ont på bomullsplantagerna och som inte hade glömt det musikaliska arvet från Afrika. Den blev snart en övervägande urban musik med New Orleans som ett slags ground zero. I sin kunniga, entusiastiska och instruktiva bok *How to Listen to Jazz* kallar Ted Gioia New Orleans smältdegarnas smältdegel. Här möttes afrikanska, engelska, skotska, spanska, franska och säkert många flera musikaliska

>>

traditioner. Et voilà! En dag för mer än hundra år sedan stod Buddy Bolden där med sin kornett. Bolden har beskrivits som den förste jazzmusikern – and the rest is history.

Bolden efterlämnade inga inspelningar och dog vid ganska unga år på Louisiana State Insane Asylum. Ändå måste han, menar Gioia, ha gjort något helt nytt vars eko, och det är inga överord, skulle höras över världen.

Gioia är praktiserande musiker och författare till en rad utmärkta böcker om jazz. Han vet att jazz numera anses ha blivit ett nischintresse för insnöade nördar i den högre medelåldern; ungdomens musik har blivit gubbmusik. Han bygger sin bok, skriver han "på idén att noggrant lyssnande kan avmystifiera i stort sett alla jazzens mysterier och underverk". Men innan så kan ske måste vi, hävdar han, först göra oss av med mycket av det vi har lärt oss om klassisk musik.

Jazzmusiker var ofta till helt nyligen självlärda och saknade formell utbildning vid något konservatorium. Många tycks ha haft en mamma som spelade piano eller sjöng i den lokala kyrkokören. De skapade eller, med tanke på att så många av dem kom ur fattig, svart slum, var tvungna att skapa, sin egen *approach* till instrumentet. Alltså långt ifrån strikta, akademiska krav på hur man ska spela trumpet eller piano. Men spannet är vitt: Thelonious Monk skulle inte klara sig vid en akademisk pianoutbildning, medan Art Tatum eller Oscar Peterson förmodligen skulle spela skjortan av konkurrensen.

Gioia påpekar att tonträff inom jazzen skiljer sig från klassiska ideal där den vanligen ska vara exakt. En bra jazzmusiker har inte det kravet på sig, utan det ska helt enkelt bara låta bra. Gioia skriver att Miles Davis, som knappast var en virtuos på sitt instrument, gjorde tekniska misstag men att också dessa låter rätt. Och det är till slut det enda som räknas.

Ätminstone två egenskaper skiljer jazzen från de flesta andra musikformer. Stora delar av den är improviserad, och det ska svänga om den. Ingen vet i förväg hur det kommer att låta; samma låt kan ena stunden låta som en trött rutingenomgång av kända fraser för att i nästa stund bli helt magisk. Det ska också svänga om den. Gioia skriver att "om man söker svängets hemliga källa så är en bra plats att leta efter den i samspelet mellan bas och trummor". Han råder oss att lyssna till

John Coltrane: skapade eget språk.

samspelet mellan Paul Chambers bas och Philly Joe Jones trummor i Miles Davis inspelningar från 50-talet. Att ge musiken den rytmiska elasticitet som ett genuint sväng kräver har, vitt spridda föreställningar om motsatsen till trots, ingenting med ett snabbt tempo att göra.

Allra svårast att få det att låta bra, skriver Gioia, är att lyckas i ett tempo som är aningen snabbare än en människas normala hjärtslag. Musiken låter lika naturlig som ett andetag men är i själva verket tecken på sällsynt mästerskap. För att rätt

"Samma låt kan ena stunden låta som en trött rutingenomgång av kända fraser för att i nästa stund bli helt magisk."

förstå hur det låter rekommenderar han oss att lyssna på Count Basies "Li'l Darlin'" från albumet med de berömda eller kanske numera ökända omslagsbilden av en atombombsexplosion.

En något överraskande rekommendation från Gioia är att vi ska lyssna till medioker eller rent av dålig jazz (som han vänligt nog undviker att namnge) för att på så sätt begripa hur skickliga genrens mästare är. Det är, om liknelsen tillåts, först när man har sett allsvenska fotbollsmatcher som man riktigt förstår hur bra de bästa lagen i La Liga eller Premier League faktiskt är.

Gioia är en skicklig pedagog som guidar oss genom den skenbart enkla men i själva verket ofta intrikata uppbyggnaden av jazzkompositioner. Han tar oss igenom en tidig Jelly Roll Morton-låt som

först låter ganska corny (delvis beroende på tidens – 1926 – primitiva inspelningsteknik), men som visar sig vara ett noggrant strukturerat stycke av en mästare. Något liknanden gäller enskilda solister. Mästarna konstruerar sina solon i distinkta fraser som känns färdiga eller självklara när man en gång har hört dem. Amatörerna klipper av sina fraser när de måste hämta andan.

Vänligt men bestämt tar Gioia sina läsare vid handen och tar med dem ända fram till själva musiken, som han dissekerar så att också formellt okunniga entusiaster förstår litet bättre. Men formalismen är något som passar bättre som analytiskt redskap när det handlar om det som omväxlande och inte så litet arrogant har kallats klassisk musik, seriös musik eller västerländsk konstmusik. (Som

om inte alla dessa tre epitet skulle vara lika tillämpliga på Louis Armstrong, Duke Ellington och Charlie Parker som på Bach, Mozart och Stravinsky?)

Det går inte att exakt i noter ange hur en rytmsektion arbetar med rytmer, motrytmer, ibland före, ibland efter taktslaget. Elvin Jones trummor bakom John Coltranes saxofon trotsar skriftlig formalisering. Om en sådan vore möjlig, menar Gioia, skulle man kunna ersätta musikerna med förprogrammerade maskiner, något som tack och lov ännu inte är möjligt. "En dag", skriver han om Billie Holiday, "kom-

mer vi kanske att ha matematiska redskap för att dekonstruera nyanser av mikrotoner och rytmisk frihet i hennes sång. Det måste finnas något slags vetenskap bakom det som Billie Holiday åstadkom."

Den stora styrkan i *How to Listen to Jazz* ligger i de 100 sidorna som är de mest tekniska och som kommer närmast att lära oss att lyssna utan att för den sakens skulle bli svårtillgängliga. Han lyckas väl med att förklara jazzens speciella takt, ton och rytm och han gör det utan notexempel. Man hade gärna sett att boken kommit med en cd med den musik som han beskriver och med exakta anvisningar av vad som händer. I brist på en sådan har vi förstås Youtube där mycket av det han talar om finns tillgängligt.

Resterande 150 sidor är en koncis översikt över jazzens stilar och exempel på deras främsta representanter. Gioias urval är ganska väntat och den som följer hans råd kommer inte att hamna fel. Hans smak är omfattande – han verkar uppskatta alla jazzens former från New Orleans till de allra friaste formerna. På den punkten skiljer han sig från många vanliga jazzfantaster som vanligen fastnat för (eller kanske i) en epok och stil och sedan dogmatiskt fördömer alla andra.

Gioia polemiserar mot dem som, enligt hans åsikt, idealiserar det förflutna och nedvärderar dagens musiker, som ofta är mycket skickligare än sina heroiska föregångare. De kan utan att svettas spela *All the Things You Are* i 7/8-takt; unga studenter spelar Coltranes *Giant Steps* som om det vore den lättaste sak i världen. Ändå finns här en skillnad som Gioia inte tillräckligt tar upp. Coltrane och hans kamrater skapade och erövrade en nytt och eget språk. Dagens virtuoser tar i många fall bara över och förvaltar det som andra har skapat.

Det finns många knep och vägar in i jazzens förtrollade värld. Gioia är en skicklig vägvisare men jag skulle vilka peka på ytterligare en väg. Något som kallas "vocalese", det vill säga när man satte text till berömda instrumentella jazzsolon. När dessa sjungs med en text framstår det ännu tydligare vilka sinnrika melodiska konstruktioner de är. Genrens mästare var Jon Hendricks, som textade solon av Davis, Parker och många, många andra. Lyssna till hans inspelning av *Now's the Time* och sedan till Charlie Parkers med en mycket ung Miles Davis på trumpet.

I Hendricks poetiska inledning till George Russells klassiker från 1959 *New York N Y* reciterar han några rader som egentligen sammanfattar Gioias budskap: "I wrote the shortest jazz poem ever written, nothing about kissing or hugging just one word: listen!" ❀

Carl Rudbeck

HOW TO LISTEN TO JAZZ
TED GIOIA
Basic Books 2016

Släktet Homo: snacksaligt.

FOTO: JOHNER BILDBYRÅ

Arten som pratar

EVOLUTIONS BIOLOGI

Många djurarter samarbetar, men människan uppvisar fler former av samarbete än alla andra arter. Under evolutionen av *Homo sapiens* har vi skaffat oss ett antal olika verktyg för samarbete – där språket förmodligen är det kraftfullaste. En central fråga är varför bara människan har utvecklat dessa sociala verktyg.

Harry Smit, kognitiv neurobiolog från universitet i Maastricht, har skrivit boken *The Social Evolution of Human Nature. From Biology to Language*, som behandlar detta tema. Smit uppvisar en ovanlig akademisk kombination: Som biolog har han huvudsakligen ägnat sig åt genetik, men han har också en bakgrund i filosofi, främst kunskapsteori. Med dessa två ben som stöd försöker han förklara hur människans unika sociala egenskaper har uppstått. Det är ett ambitiöst projekt, men han lyckas bara delvis: I en del resonemang hamnar han i spagat och när det gäller varför just människan har fått ett språk finns det stora luckor.

Även om människan är genetiskt nära besläktad med de andra stora aporna, framför allt schimpanser och bonoboer, så är biologerna ense om att något speciellt har hänt under människans evolution. Smit vill förklara denna utveckling genom en utvidgning av teorin om *inclusive fitness* (varianter av denna kallas även sociobiologi). Grundtanken, som presenteras populärt i Richard Dawkins bok *Den själviska genen*, är att när man skall bedöma fitness (överlevnadsvärde) i evolutionsteori, så skall inte individen utan genen vara grundenheten. Detta kan förklara osjälviskt beteende hos individer i de fall beteendet leder till att andra individer med samma gener (det vill säga: nära släktingar) gynnas av beteendet. Framförallt har teorin om *inclusive fitness* använts för att förklara *samarbete* inom olika arter.

Sstyrkan med Smits bok är att han presenterar hur genetiska mekanismer tillsammans med teorin om *inclusive fitness* kan användas för nya förklaringar av olika typer av samarbeten och konflikter mellan föräldrar, mellan föräldrar och barn, och mellan syskon.

En ny aspekt av genernas *inclusive fitness*, >>

Stenverktyg: kräver undervisning.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

som Smit fokuserar på, är evolutionära konflikter mellan "matrigener" som ärvs från mamman och "patrigener" som ärvs från pappan. Varje barn innebär en investering från bägge föräldrarna. Teorin förutsäger att patrigener kommer att favorisera beteenden som innebär mer investering i barnet från mammans sida, och omvänt kommer matrigener att favorisera en mindre investering från mamman. Ett exempel handlar om hur länge en mamma

väl enkelt för sig genom att likställa rationalitet med språkförmåga och han förbiser därmed stora delar av forskningen om djurs förmågor att lösa olika typer av kognitiva problem och att göra ställningstaganden om exempelvis rättvisa.

Smit hävdar också att djuren inte har något intentionalt (målinriktat) beteende, men här använder han termen "intentional" på ett annat sätt än vad som är det vanliga i den filosofiska debatten. Han definie-

"Många djur kan samarbeta, men det är bara människor som kan samarbeta för framtida mål."

amar sitt barn. Eftersom bröstmjölken är näringsmässigt bättre och leder till ett starkare immunförsvar, så gynnas patrigenerna av längre amning eftersom barnet blir starkare och mamman sannolikt inte blir gravid med en annan pappa under amningstiden, medan en kortare amning gynnar matrigenerna eftersom mamman då hinner få fler barn. Det uppstår därmed ett slags evolutionär kamp mellan de olika generna. Ett annat exempel är att patrigenerna kommer att favorisera muskulösa kroppar som ger fördelar i konfliktsituationer, medan matrigenerna favoriserar kroppar som kan lagra fett, vilket ger reserver under perioder med brist på föda.

Ett par kapitel i boken ägnas åt evolutionen av människan tankeförmågor. Smit presenterar Aristoteles distinktion mellan vegetativa, sensitiva och rationella organismer. Växter är vegetativa genom att de växer och reagerar på omgivningen, djur är vegetativa och sensitiva eftersom de också har upplevelser av omgivningen. Det är emellertid bara människan som är rationell. Skälet är, enligt Smit, att hon är ensam om att ha ett språk och detta gör att hon kan resonera förnuftigt. Enligt Smit är språket också nödvändigt för att man skall kunna ha en moral. Han gör det dock

rar intentionalt beteende som ett beteende som man kan ge *skäl* för. Eftersom människan är den enda art som har ett språk, så är det självklart bara vi som kan ge *skäl* för varför vi beter oss på ett visst sätt.

När det gäller frågan om hur människans språk har uppstått finns det två typer av teorier. Den ena, inspirerad av Noam Chomskys syn på språket, fokuserar på de grammatiska strukturernas evolution och på hur språket kan användas för att uttrycka tankar. Den andra typen bygger på analyser av talakter (kommandon, löften, hot, önskningar etcetera) och sätter språkets funktion som kommunikationsmedel i centrum. Med detta synsätt finns det ingen skarp gräns mellan att kommunicera med gester och med ord. Smit tillhör den andra traditionen och han försöker även här använda *inclusive fitness* för att förklara språkets evolution. Språket är det kraftfullaste verktyget för samarbete som människorna har till sitt förfogande och det gör att vi kan skapa kultur, samhälle och vetenskap.

Många djur kan samarbeta, men det är bara människor som kan samarbeta för framtida mål.

Det är troligt att det är vinsterna av sådana samarbeten som är den evolutionära selektionskraften bakom språket. Smit påstår, märkligt nog, att vi behöver ett språk med tempus för att kunna planera framtida samarbeten. Det finns emellertid många språk i världen som inte har några direkta markörer för *tempus* och dessa språk duger alldeles utmärkt till att planera samarbeten.

En intressant aspekt som Smit tar upp och som kommit alltmer i fokus när det gäller språkets evolution, är dess roll i *undervisning*. Apor använder verktyg, exempelvis stenar för att knäcka nötter, men det finns ingen som visar dem hur man gör utan de lär sig hur man använder verktygen genom att härma andra. Aktiv undervisning tycks vara unik för släktet *Homo*.

Människan har under sin evolution kommit att använda alltmer avancerade verktyg. Processen att tillverka verktygen har blivit mer och mer komplicerad. Jag har i en artikel, skriven tillsammans med arkeologen Anders Högberg, argumenterat för att redan de så kallade oldowanska stenverktygen som är 2,5 miljoner år gamla, kräver undervisning för att man skall kunna lära sig att knäcka till dem. För dessa verktyg behöver man förmodligen inte språk, men någon måste *visa hur man gör*. Detta är en form av kommunikativ handling som kan kompletteras med uppskattande eller kritiska signaler som informerar eleven om han eller hon gör rätt. Sedan kräver de stenverktyg som användes av *Homo erectus* för en halv miljon år sedan en så komplex tillverkning att det är nödvändigt med språklig kommunikation för att lära sig processen. Även om inte undervisning varit den primära drivkraften bakom språkets evolution, är det uppenbart att språket gjort det möjligt att överföra mödosamt tillägnade kunskaper till nästa generation. Undervisning är således en central faktor i människans sociala evolution.

Tyvärr utvecklar inte Smit dessa aspekter av språkets evolution särskilt långt, och det är svårt att finna någon central, ny tanke i hans argumentation. Och liksom de flesta andra som spekulerar om språkets uppkomst, förklarar han inte varför det bara är människan som har fått ett språk. ✖

Peter Gärdenfors

**THE SOCIAL EVOLUTION
OF HUMAN NATURE
FROM BIOLOGY
TO LANGUAGE**
HARRY SMIT
Cambridge University Press
2014

Marine Le Pen: når hon ända fram?

FOTO: PASCAL ROSSIGNOL/GETTY IMAGES

Den allvarsamma tankeleken

POLITIK

Dagen efter terrordådet i Nice i juli, då 84 människor kördes ihjäl av en lastbil, höll Nationella frontens ledare Marine Le Pen ett tal. Hon anklagade alla franska regeringar som styrts i närtid, höger som vänster, för att inte ha vidtagit tillräckliga åtgärder för att skydda befolkningen från terrorattentat och talade om behovet av en ny säkerhetsapparat med omfattande befogenheter för att "utradera den islamiska fundamentalismen". Den förra presidenten Nicolas Sarkozy alluderade i sin tur på Joseph Goebbels när han efter attentatet utlovade ett "totalt krig" mot terrorismen. Dagen efter förlängde Hollande det undantagstillstånd som skulle upphöra samma

dag med ytterligare tre månader – för en tredje gång. Senare meddelade han även att ett "nationalgarde" kommer att återinföras för att skydda befolkningen. Detta trots att Frankrike har befunnit sig i undantagstillstånd sedan november förra året. Och trots att Nice är den stad där genomförandet av de säkerhetsåtgärder för att bekämpa terrorismen som Le Pen efterlyser har drivits allra längst, bland annat under hennes eget partis överseende.

Förloppet vittnar om Le Pens extremt starka position i fransk politik. För varje attentat som utförs kan hon driva hela den politiska diskussionen lite mer mot ett auktoritärt håll och stärka sina egna opinionssiffror. Nästan allt som sker i Frankrike idag gynnar henne. I dagsläget leder hon över alla andra potentiella presidentkandidater (utom center-högerns Alain

Juppé) med nästan 30 procents väljarstöd, och hon lär utan problem kunna ta sig vidare till andra omgången i presidentvalet i april nästa år. Väl där lär hon dock få svårt. Den enda som hon möjligen skulle ha en chans att besegra är Hollande, vars väljarstöd är det lägsta för en president under hela femte republiken. Av den anledningen lär han dock inte heller klara första omgången. Men Storbritanniens oväntade utträde ur EU och den osannolika utnämningen av Donald Trump till Republikanernas presidentkandidat i USA vittnar om att inget längre går att utesluta och att många gamla sanningar om högerpopulismen måste revideras.

Vad skulle då ske om Le Pen faktiskt vinner valet? Det tankeexperimentet har sociologen Michel Wieviorka genomfört. I boken *Le séisme* (Jordbävningen) låter han den fiktive amerikanske journalisten Michael W Squirrel (Wieviorkas polska namn betyder ekorre) rapportera om Frankrike för tidningen *New Morning* i en serie artiklar under Le Pens första sex månader som president. Wieviorka är bland annat specialiserad på rasism, antisemitism och sociala rörelser, och det märks att han även är väl insatt i ämnet Nationella fronten. Han beskriver på ett för det mesta trovärdigt sätt hur partiet tvingas handskas med två motsatta logiker: dels att försöka framstå som respektabelt och ansvarstagande (i verkligheten manifesterat i den nya valkampanjen "Ett lugnt Frankrike" med bild på en leende Le Pen på en solig äng), dels att samtidigt infria de drastiska vallöften som legat till grund för partiets dragningskraft sedan 1970-talet.

Klockan 20 den 7 maj 2017 kommer bekräftelsen av de uppgifter som har cirkulerat på sociala medier under kvällen: Marine Le Pen har vunnit mot François Hollande i andra omgången med en liten marginal och är landets nya president. Tillräckligt många borgerliga väljare har övergivit den "republikanska fronten", den pakt med socialisterna som hittills har hållit Le Pens parti borta från makten, och valt att rösta med extremhögern istället för emot den. En koalitionsregering bildas med en grupp ledamöter från center-högerpartiet *Les Républicains*.

Runtom i landet utbryter oroligheter, och i regioner där Nationella fronten är starka attackeras muslimer och moskéer. Det bildas lokala kommittéer som syftar till att "försvara republikens värden" mot "ofranska" sådana. Extremgrupper till höger om partiet som uppmuntras av valsegern börjar terrorisera folk i invandrarstäta områden med såväl dödsfall som hämndaktioner som följd. I gettona bildas i sin tur självförsvarsgrupper liknande Svarta Pantrarna. Detta förlopp känns inte >>

Nice i juli: fasa och förtvivlan.

helt osannolikt med tanke på den våldsvåg som Brexit utlöste.

Inom loppet av några dagar efter valet faller börserna och Frankrike får se sin kreditvärdighet sänkas av de internationella instituten. Människor börjar ta ut sina besparingar från banken och transportera dem illegalt över gränsen till Schweiz, Luxemburg och Belgien. Till skillnad från 1930-talet är det inte den ekonomiska krisen som gör att extremhögern kommer till makten, skriver Wieviorka, det är extremhögerns maktövertagande som producerar krisen. I hans fiktiva universum har Brexit inte inträffat ännu, men däremot Grexit. Och efter Le Pens seger är det nya ordet på allas läppar "Fraxit".

Le Pen har utlovat en omröstning om Leuromedlemskapet men har inte sagt någonting om ett EU-utträde. Eftersom det ena och det andra är nära sammankopplade, är dock situationen delikat. Ett franskt utträde skulle inleda en upplösning av hela unionen och försätta världsekonomin i gungning. Samtidigt förvärras den nationella krisen för varje dag och Frankrikes stats-skuld skjuter i höjden sedan räntan på statsobligationerna gått upp. Le Pen tvingas krypa till korset och söka en kompromiss.

Däremot lägger hon helt om den diplomatiska kursen. De europeiska kollegerna vid toppmötena i Bryssel ignorerar eller förlämnar hon. Vidare hotar hon med att gå ur Nato, som hon i likhet med Donald Trump menar har spelat ut sin historiska roll. Frankrike isoleras snabbt på den internationella scenen.

Istället knyts banden hårdare till Vladimir Putin och Le Pen gör sitt första statsbesök i Moskva. Viktor Orbán och Andrzej Duda välkomnar hennes seger. Relationerna till Netanyahus Israel fördjupas också, vilket avspeglar Nationella frontens och den europeiska extremhögerns förändrade syn på judar.

**LE SÉISME
MARINE LE PEN
PRÉSIDENTE
MICHEL WIEVIORKA
Robert Laffont 2016**

Inrikespolitiskt sker snabbt en vänstersväng i opinionen. Samtliga oppositionspartier upphör med den högerflyttning som har pågått under de senaste decennierna och börjar istället röra sig vänsterut. Socialistpartiet börjar snegla på ett vänsteralternativ likt Jeremy Corbyn i brittiska Labour. Sarkozy påstår sig plötsligt företräda mitten. Men i praktiken har hela landskapet förändrats så mycket av "jordbävningen" att den huvudsakliga politiska motsättningen nu är den mellan extremhögern och högern. Vänstern är splittrad och diskrediterad av Hollandes styre som i de flesta ögon är ansvarigt för den rådande katastrofen.

I den rafflande berättelsen får Wieviorka

"Nästan allt som sker i Frankrike idag gynnar Marine Le Pen."

ka även in ett par fullträffar på högerantagonister som akademiledamoten Alain Finkielkraut, som i boken av ideologiska skäl avböjer att bli ambassadör i Israel trots att han *volens nolens* delar många åsikter med den nya regimen, liksom på vänsterekonomer som Jacques Sapir, som i likhet med Nationella fronten förespråkar ett franskt euro-utträde och ett närmande till Ryssland.

För att avleda uppmärksamheten från krisen intensifierar regeringen infriandet av vallöften. Medierna underställs hårdare statlig kontroll: friheten i debatt- och satirprogram inskränks och obekväma personer inom public service sägs upp. I skolan förbjuds lärare att bära skägg, flickor får inte längre sminka sig, och Frankrikes historia skrivs om i ett mer positivt ljus. Sociologi- och antropologinstitutions läggs ner. Medborgare med dubbelt medborgarskap tvingas välja det ena och illegala invandrare deporteras eller interneras.

För att samla folket bakom regeringen intensifierar man även den antimuslimska politiken. Miss-tänkta imamer deporteras, handel med halalkött underkastas statlig kontroll och muslimska lokaler tvingas erbjuda alkohol. Samtidigt

bildas motståndsrörelser, främst på universiteten, och "je suis musulman" blir ett slagord. Studenter ockuperar institutioner och konfronteras av skinheads som polisen låter härja fritt. I takt med att spänningarna ökar och ekonomin försämras framträder regimen repressiva sidor tydligare. Fångläger återinförs för första gången sedan 1930-talet; terrorister och sexuella brottslingar börjar åter skickas till Djävulsön i Franska Guyana.

När Paris översvämmas uppenbaras till slut den nya regimen inkompetens. Regeringen underskattar allvaret, upplopp och plundring utbryter. Allt detta gör att Marine Le Pens opinionssiffror stört-dyker. Extrema delar av partiet försöker få armén att genomföra en kupp. Till slut lämnar koalitionspartiet regeringen och återvänder till Sarkozys varma famn och regeringen faller.

Mycket i Wieviorkas bok må vara överdrivet, trots den verklighetstroga ramen. Att Le Pen skulle föra Frankrike till randen av inbördeskrig på sex månader får sägas vara osannolikt. Men Wieviorka tycks också ha ett tydligt ärende: att avskräcka de mittenväljare som eventu-

ellt skulle kunna föra henne till makten. Han lyckas övertygande visa vilken auktoritär ideologi som faktiskt genomsyrar Nationella fronten, trots alla försök att polera fernissan (om det nu var någon som fortfarande trodde att den europeiska extremhögern bestod av myspopulister av Bert Karlsson-snitt).

Men tyvärr underskattar han nog Le Pen och extremhögern. Denna gruppering är förmodligen för slipad för att trampa i klavet på detta sätt. Den verkliga faran är inte nödvändigtvis att den får makten, utan sättet på vilket den redan nu påverkar samhällsdebatten och politiken i grunden. Det märks inte minst i Frankrike där en socialistisk regering har blivit mer auktoritär än vad de flesta trodde var möjligt för högern att bli för några år sedan, och där det politiska samtalet har blivit en tävling i att lägga fram de mest repressiva förslagen. För Le Pen är det inte ett problem att stanna i opposition – förmodligen vore detta det bästa hon kunde göra för sitt parti. På det sättet kan opinionen masseras ytterligare och vänjas vid allt färre friheter och ett allt hårdare politiskt klimat. Den dagen då extremhögern kommer till makten i Europa är grundtipset att det kommer att kännas förvånansvärt naturligt. ✨

Jonas Elvander

Lenin och Piłsudski: fiender med gemensamma intressen.

FOTO: TT

Knivigt gränsfall

HISTORIA

Polacker skryter ofta med att vara världens mest pålitliga antikommunister. När Berlinmuren föll hade Polen redan i några månader praktiserat parlamentarism och styrdes av Tadeusz Mazowiecki, Östeuropas förste demokratiskt valde premiärminister.

Den kollektiva bolsjevismen och det individualistiska Polen passar helt enkelt inte ihop. Redan Stalin tvingades konstatera att "kommunism och Polen är som att sätta sadel på en ko".

Lenins politbyrå gav i maj 1920 order om att Polen skulle erövras i syfte att spri-

da revolutionen västerut. Det uttalade målet var att utlösa revolution i Tyskland, flygblad på tyska skulle förberedas för tveksamma tyskar. Italien var ett annat mål för den ryskinspirerade revolutionen och Stalin erkände för Lenin att "det vore en skam" att inte försöka skapa revolution också i Italien. Enligt Lenin skulle hela Europa lyckliggöras med bolsjevismen. Generaloffensiven mot väst skulle sluta med, som Lenin uttryckte det, att Röda arméns hästar drack sig otörstiga i Seines vatten.

Et t hinder på vägen mot detta paradissiska tillstånd var Polen, som 1918 blivit en självständig stat efter 123 år, tyvärr utan att landets gränser hade fastställts.

Landets marskalk Józef Piłsudski ville återerövra Polens gränser i öst, Lenin ville lägga under sig Europa i väster. Det polsk-ryska kriget 1919–1921 bjöd på bataljsce-ner som inte skådats i Europa sedan Napoleonkrigens dagar. Slutstriden i Warszawa den 12–25 augusti 1920 kom att bli den sista sammandrabbningen i kavallerier emellan i kontinentens historia. Piłsudski och hans armé skulle stoppa Semjon Budjonnyjs Röda kosackarmé och frälsa Europa från kommunismen, precis som Polens kung Johan III Sobieski och hans armé i Wien 1683 hade räddat Europa från turkarna.

Den polska armén hade vid slaget om Warszawa 100 000 man i sin här mot Röda arméns 120 000 soldater. Den polska skickligheten segrade över den ryska

>>

numerären; därför brukar slaget nedsättande kallas för Undret vid Wisla – *Cud nad Wisłą*. På den polska sidan stred ettusen frivilliga franska officerare, en av instruktörerna var den unge majoren Charles de Gaulle. Det är en fascinerande tanke att de Gaulle på den polska sidan sköt mot Isaak Babel, krigsreporter i Röda arméns kavalleri. En gigant inom politiken mot en dito inom litteraturen.

Lika fantasieggande är det att adelsmannen Feliks Dzerzjinskij, hemliga polisens grundare i Sovjetryssland, växte upp på ett gods i Litauen bara några kilometer från det gods där Piłsudski bodde som pojke. Politiskt stod de i unga år nära varandra. Nu var de varandras motpoler. Båda hade varit internerade i Sibirien på grund av socialistiska sympatier. Men som Piłsudskis klassiska uttalande lyder: ”Jag steg av den röda spårvagnen vid Oberoendetorget.”

Lenin, som ofta misstog sig beträffande arbetarklassens känslor och åsikter, trodde att de polska arbetarna skulle välkomna Röda armén som befriare. Lenin utsåg redan sommaren 1920 chefen för den hemliga polisen, Feliks Dzerzjinskij, till högsta ledare för Polska Sovjetiska Socialistiska republiken.

Enligt den brittiske diplomaten och författaren lord Edgar Vincent D'Aberon räknas slaget om Warszawa som en av de arton händelser som avgjort världens öde. Ändå är kriget lika okänt i Moskva som i Stockholm, men av olika skäl.

Rysslands politiske kommissarie (politruk) för sydvästra fronten var Josef Stalin. Det var hans klokhet och goda råd som befälén tvingades följa. Det gick naturligtvis inte för sig att i den sovjetiska historieskrivningen berätta om ett viktigt slag som Röda armén förlorade ”trots” en sådan genial politisk ledare. Och den store författaren Isaak Babel och hans novellsamling *Budjonnyjs röda ryttararmé* utsattes för en förödande kritik. Man beskyllde honom för att i sin bok ha koncentrerat sig för mycket på bataljscener, medan partiets uppfostran av de vilda kosackerna ägnats för lite uppmärksamhet.

Svenska mediers likgiltighet för kriget under sensommaren 1920 berodde på de pågående olympiska spelen i Antwerpen. Detta var den första olympiaden efter första världskriget, och eftersom Europas idrottsmän var halta och lytta växte förstås medaljchanserna för de kärnfriska svenskarna. Därför skickades en hord med svenska journalister för att bevaka idrotts-evenemanget, för det bolsjevik-poliska kriget fanns varken personal eller utrymme i tidningarna. Med hela 64 medaljer är Antwerpen fortfarande Sveriges mest framgångsrika olympiska spel efter dem i Stockholm 1912.

Om slaget om Warszawa var en succé för polackerna, blev freden näst intill en katastrof. För Lenin var det tvärtom. I sin hemliga rapport till bolsjevikpartiets nionde kongress den 20 september 1920, kallade Lenin krigsresultatet ”med ett ord, ett gigantiskt, oerhört nederlag”. Fredsförhandlingarna blev däremot en framgång.

Fredssamtalen inleddes den 17 augusti 1920 i Minsk men fördröjdes av taktiska skäl. Lenin ville inte ha några fredssamtal så länge som Warszawa var i polackernas händer. Till slut kom förhandlingarna att flyttas till Riga. Den fråga som länge sysselsatt polska historiker är: Hur kunde Polen efter en sådan militär seger acceptera en fredsuppgörelse som innebar ett sådant politiskt nederlag?

Polackerna kämpade sida vid sida med

”Varför utnyttjade inte Piłsudski sitt militära övertag för att tillsammans med den vita armén störta kupp-makaren Lenin?”

generalen Anton Denikins vita armé mot den gemensamma fienden. Lenin gjorde vid den här tiden sitt enda frontbesök under hela inbördeskriget för att om möjligt höja Röda arméns miserabla moral. För Lenin var den västra fronten den viktigaste eftersom den öppnade vägen till Europa. En intressant parallell är att generalissimus Stalin under stora fosterländska kriget (andra världskriget) också gjorde ett enda frontbesök.

Alltsedan kriget på 1500-talet mellan den polske kungen Stefan Batory och Ivan den förskräcklige (Ivan IV av Ryssland) var gränsdragningen mellan Ryssland och Polen det stora tvisteämnet nationerna emellan. Inför Rigaförhandlingarna fanns bland Polens politiker och bildade klasser olika åsikter om sträckningen av Polens nya gränser. Många drömde om fornstora dar och en återgång till gränserna före Polens första delning 1772. Under det trehundraåriga Polsk-litauiska samväldet 1385–1795 sträckte sig det jättelika landet från Östersjön till Svarta havet. Diskussionen i Polen kom att handla om definitionen av det historiska Polen, det egentliga Polen, det katolska Polen, det kulturella Polen.

Piłsudski slet sin valrossmustasch och gav Rigaförhandlingarna olika alternativ att arbeta med, från maximal till minimal utdelning. Den polske marskalken hade all anledning att komma ihåg ”järnkanslern” Otto von Bismarcks ord: ”Politik börjar med kartan.” De stora tvistefrågorna var Vitryssland och Ukraina. För polackerna var saken klar: låt ryssarna ta Vitryssland,

men Ukraina ska åter bli en del av Polen. Lenin såg det annorlunda – både Vitryssland och Ukraina måste stanna kvar i Ryssland som buffertzoner (Känns resonemanget bekant?). Däremot skänkte Lenin med lätt hand bort Vilnius (i dagens Litauen), Grodno (Hrodna) och Lida (båda i dagens Vitryssland), samt Lwów (Lviv i dagens Ukraina). Alla dessa områden, hela det polska ryggstycket, det på polska sentimentalt omsungna kresy, kom att tas tillbaka av Sovjetunionen 1939.

I Versaillesfreden 1919 drogs den så kallade Curzonlinjen – uppkallad efter den brittiske utrikesministern – upp som lämplig östgräns för det nya Polen. Detta skedde utan att ryssarna konsulterades. Polen lyckades i Rigaförhandlingarna, tack vare Piłsudskis grandiosa seger över Röda armén utanför Warszawa, sträcka landets östgräns en bit bortom floden Bug och den

uppdagna Curzonlinjen. Därmed kom en miljon vitryssar och fyra miljoner ukrainare att hamna på den polska sidan. Men varför utnyttjade inte Piłsudski sitt militära övertag för att tillsammans med den vita armén störta kupp-makaren Lenin?

I boken *Pakt Piłsudski–Lenin* redovisar den unga polske historikern Piotr Zychowicz en förklaringsmodell för varför kampen mot Lenin aldrig slutfördes. Boken har väckt både uppmärksamhet och protester eftersom den polska nationens grundare Józef Piłsudskis heder och ära här skakas i sina grundvalar.

Zychowicz tes är att det mellan antagonisterna Piłsudski och Lenin uppstod ett samförstånd, en pakt, även om pakten ifråga inte var skriftlig som den mellan Molotov och Ribbentrop två årtionden senare. Nej, ingenting finns bekräftat med kontrahenternas namnteckningar, men mellan Lenins Kreml och Piłsudskis Belvedere upprättades en telefonförbindelse, en tidig variant av kalla krigets ”heta linje” mellan Moskva och Washington 1963.

Piłsudski var frustrerad på grund av den vite generalen Denikins upprepade envishet att inte ge minsta lilla landområde till Polen. Det ledde till att Piłsudski i hemlighet gjorde upp med Lenin om en vapenvila; Lenin kunde därmed från den polska fronten återkalla 40 000 man, som istället sattes in mot Denkin.

Det låg i Lenins intresse att så snabbt som möjligt få ett slut på flerfrontskriget utan alltför kännbara landavträdelser.

Nationernas förbund pressade båda länderna att snarast möjligt träffa en överenskommelse. Efter general Denikins nederlag i södra Ryssland började Piłsudski ifrågasätta om det verkligen låg i Polens intresse att offra ytterligare människoliv och energi i kampen mot bolsjevismen. Visserligen skulle Polen förlora både landyta och invånare, men ändå få behålla polska kärnområden i Litauen, Vitryssland och Ukraina med klassiska polska städer som Vilnius, Grodno och Lwów. Till och med sådana modesta polska krav motsatte sig Denikin. Dessutom, resonerade rimligen Piłsudski, är sannolikt det ryska kaoset under den röde tsaren Lenin en säkrare garant för Polens oberoende än ett vitt, demokratiskt Ryssland helt ovilligt att lämna ifrån sig en tum landområde. Visserligen tvingas Polen med Rigatraktatet till både eftergifter och kompromisser men, tänkte Piłsudski, Polens säkerhet är trots allt garanterad för generationer framåt.

Hade marskalken då inget dåligt samvete för att ha svikit de demokratiska idealen, de vita och allierade i kampen mot kommunismen? Säkert, men inte särskilt störande. Piłsudski försvarade sig: "Polen kan inte hålla på och ränna efter de allierades villrådigast politik gentemot Ryssland." Den besvikne generalen Anton Denikin vidhöll hela sitt liv, han dog 1947 i USA, att nederlaget mot bolsjevikerna uteslutande var Piłsudskis fel.

För Lenins del var Rigatraktatets största nackdel att ett fritt och självständigt Polen nu spärrade Rysslands väg västerut. Han tvingades därmed att skrinlägga planerna på en världsrevolution. Hans efterträdare Stalin siktade istället, som bekant, in sig på byggandet av "socialism i ett land". ✿

Kjell Albin Abrahamson

**PAKT PIŁSUDSKI-
LENIN**
**CZYLI JAK POLACY
URATOWALI
BOLSZEWIZM I ZMARNO-
WALI SZANS NA BUDOW
IMPERIUM**
PIOTR ZYCHOWICZ
Dom Wydawniczy
Rebis 2015

Styckets hjälte: borgarklassen.

Kan själv

EKONOMIHISTORIA

I slutet av boken *Gud till behag* – en krönika över en familjs öden under 1900-talet av den franske författaren Jean d'Ormesson – finns en lista på personer, valda till synes litet på måfå ur världshistorien, där vissa beskrivs som vänner och andra som fiender till familjen. Till de förra hör exempelvis Xenon och Chateaubriand, till de senare Herakleitos och Einstein. Denna halvt skämtsamma indelning stiger fram för mitt inre, när jag har kommit några kapitel in i den senaste tegelstenen av den numera pensionerade ekonomihistorikern vid Chicagouniversitetet Deirdre N McCloskey. Hennes bok *Bourgeois Equality* med den lätt docerande undertiteln *How ideas, not capital or institutions, enriched the world*, saknar dock den litterära ledighet med vilken d'Ormesson behandlade sitt lika allvarliga ämne.

Hela detta verk, som i mycket andas ett betydande kunnande inom den ekonomiska och i viss mån filosofiska och litterära idéhistorien, är en plaidoyer för en mycket specifik syn på människan, ekonomin och samhället som i korthet brukar kallas för *laissez-faire* eller libertarianism. Hjälten i framställningen är borgarklassen. Skurkarna är de krafter som från olika håll vill fjättra denna ädla klass genom välfärdsstatens skatter och regleringar, genom socialismens totala planekonomi eller genom att hålla tillbaka dess inneboende

strävan till förbättring av sig själv, världen och människorna till förmån för mer arkaiska och aristokratiska dygder.

McCloskey hör till en gren av liberalismen som har exempelvis Friedrich Hayek och den tidige Robert Nozick som ledstjärnor. De är idealister, de umgås på gemensamma konferenser och odlar på ett rörande vis sitt eget speciella perspektiv på världen. Det är slående hur denna liberalism delar flera tydliga sentiment med den så kallade "nya vänstern", som steg fram under slutet av 1960-talet: en motvilja mot auktoriteter, en förkärlek för individuell frigörelse och kritik mot traditioner. En gemensam ärkefiende är också socialdemokratien och välfärdsstaten: i libertarianernas och McCloskeys perspektiv därför att den har förfört arbetarklassen från vänster genom att kompromettera den "rena" kapitalismen med välfärdsstaten; för den nya vänstern därför att den har besudlat den "rena" socialismen genom att släppa in marknaden som drivkraft.

Deirdre McCloskeys vällovliga tema är att förklara varför de allra flesta människor och samhällen blivit så mycket rikare och fått ett så mycket större välstånd på så kort tid. För hundra år sedan levde en minoritet av mänskligheten på en anständig välståndsnivå, nu lever endast en minoritet – låt vara en stor sådan – i fattigdom. De stora framsteg som gjorts inom teknik, ekonomi, hälsa, organisation och samhällsbyggnad har fört miljarder människor ur fattigdom på kort tid.

>>

Välfärdsstaten: flott på din bekostnad.

Detta är en fantastisk bedrift, och den förtjänar att analyseras och förklaras. Akademiker som Nathan Rosenberg, Paul Collier, Daron Acemoglu och James A Robinson har gjort förtjänstfulla insatser i denna riktning. Frågan är då vad McCloskey har att tillägga.

Självva titeln och undertiteln antyder en polemik dels mot materialismen, dels mot dem som lyft fram institutioner som förklaring till den ekonomiska framgångssagan. Den verkliga motorn i hela den utveckling som lett mänskligheten från fattigdom, skriver McCloskey, var den framväxande ideologin om frihet och värdighet för de många "vanliga" människorna. Denna ideologi lade småningom grunden till "den borgerliga uppgörelsen", vilken innebar att var och en är fri att bättra sig själv materiellt, samt genom handel och företagsamhet indirekt bistå även andra. Mot denna står "den aristokratiske uppgörelsen", som istället innebar att en lokal överhet förhindrar konkurrens och skyddar undersåtarna genom protektionism.

"Idag som alltid", klagar McCloskey, "betraktas handel och förkovran med djup misstänksamhet av präster, riddare, gentleman, poeter och huliganer, vare sig de är gröna eller nynazister". Ett av kapitlen i inledningen, där poängen är att det inte räcker att sträva efter materiella vinningar och den rena nyttan, avslutas: "Att ta, att ha, att äga ger inte mening åt ett fullödigt mänskligt liv. Tro, hopp och kärlek gör det." Så vet vi det.

I ett annat avsnitt bekymrar sig McCloskey emellertid över att "ny-kristna" och "ny-aristokratiske" föreställningar om att marknader bör regleras, sprider sig, och hon ser det som former av "nationalism eller socialism, imperialism eller rasism". Andra sådana försök har gjorts

av diktatorer alltifrån Stalin och Hitler till Saddam Hussein och Kim Jong Un, skriver hon vidare, vilket resulterade i oöverskådliga massmord. Fokus för hennes kritik här är den politik i USA och EU som syftar till att möta finans- och valutakriserna. Det är knappast rimligt att jämföra de mer eller mindre lyckade åtgärderna

"Skurkarna är de krafter som vill fjättra denna ädla klass genom välfärdsstatens skatter och regleringar."

efter dessa kriser med Stalins massmord. Det är något i resonemangens proportioner som inte riktigt stämmer. Den djupa oviljan mot socialdemokratien och keynesianismen resulterar i absurda jämförelser och gör att framställningen tappar i trovärdighet.

Detta är synd, inte minst därför att boken har starka sidor, framför allt resonemangen om dygdetik utifrån bland annat Adam Smith och Aristoteles. Dock presenterar hon Smiths *The Theory of Moral Sentiments* som en stor nyhet i den offentliga debatten, vilket den knappast är. Detta intressanta verk har lyfts fram av många alltsedan 1970-talet. Andra intressanta kapitel behandlar hur ord som "ärlig" ändrar betydelse från huvudsakligen aristokratiske konnotationer kring ära till deras mer moderna betydelser av uppriktighet och ordhållighet. Där visar det sig också att historieskrivande oftast blir som bäst när det inte har en avsikt, utan där fokus ligger på ämnet och frågan i sig.

Mindre övertygande och ibland avslöjande, på ett sätt som författaren nog inte tänkt sig, blir McCloskey när hon diskuterar liberalismens förtjänster ifråga om att minska fattigdomen i länder som Kina och Indien under de senaste årtiondena. Hon har inte fel i sak, tvärtom, men

det blir uppenbart att den liberalism som hon prisar i Kina bara är ena sidan av det mynt som vi normalt förknippar med en liberal åskådning. Inte med ett ord nämns att de ekonomiska reformerna i Kina, vällovliga som de varit, helt har frikopplats från demokrati och mänskliga rättigheter i övrigt. Trots författarens intresse för "open access" och dess betydelse för vetenskapens utveckling i Västerlandet, berörs inte censur och ofrihet i Kina.

Det finns en gammal barlast i form av ointresse för demokrati hos ekonomiska liberaler i detta avseende, vilken härstammar från fysiokraterna på 1700-talet. Deras ledande företrädare François Quesnay tillfrågades en gång av den blivande Ludvig XV vad denne borde göra när han blev kung. "Ingenting" blev svaret. Prinsen frågade då vem som skulle styra. "Lagarna", svarade Quesnay.

På samma sätt nämner inte McCloskey demokrati som en särskild faktor i sin framställning av den borgerliga, idéburna vägen mot välstånd. Det är en anmärkningsvärd brist, som kollegerna Acemoglu & Robinson inte kan beskylldas för i deras stora verk *Why Nations Fail* (2012). De ger visserligen inte något övertygan-

de svar på frågan om varför inte en demokratisk utveckling följer på den ekonomiska moderniseringen av Kina, men de tar åtminstone upp den till seriös diskussion.

Det finns skäl att förhålla sig skeptisk till en berättartradition som den McCloskey gör till sin. Hon fyller framställningen med föga övertygande och ofta orimliga anekdoter, sentenser och paralleller, vilka syftar till att stärka just hennes perspektiv på utvecklingen. *Man merkt die Absicht, und ist verstimmt*, som Goethe skriver. Det är en variation på det som tidigare kallades the "Whig history of the world", då 1800-talets liberala historieskrivare skulle visa att allt som tidigare hänt i världen ledde fram mot ett och samma mål, den liberala ordning som Whigpartiet menade sig ha skapat i Storbritannien.

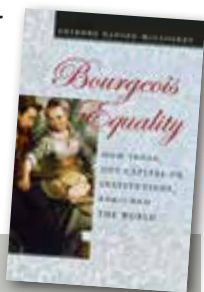
I ett i vissa avseenden intressant kapitel om läsningens och det bildade samtalets betydelse för den borgerliga klassens handelsdrivna förbättringsarbete, inleder McCloskey föga övertygande genom att löst diskutera hur tryckkonsten först uppfanns i Kina, med icke specificerade hänvisningar till Wikipedia. Efter några kortfattade beskrivningar av upplysningsstidens kaféer och diskussionsklubbar och vad dessa betydde för förbättringen av

mänskligheten konkluderar hon: "Talk made us modern and rich." Ett annat avsnitt, som behandlar varför så få förstår de goda idéerna om handel, risktagande, priser och borgerlighetens självförbättring, avslutas med följande mening: "Ideology, for better or for worse, teaches ethics." Den reflekterande läsaren lämnas åter i stort beråd.

McCloskey använder ömsom "Comrade Lenin", ömsom "Count Bismarck" för att beteckna den ädla, självförbättrande borgerlighetens antagonister till vänster och till höger. Bara detaljfelet att Otto von Bismarck efter 1871 titulerades furste, inte greve, irriterar. Men dessutom drar sig inte författaren, då hon vill driva hem poänger, för att beteckna vissa personer vars argument hon ogillar som "protyska", till exempel i beskrivningen av den brittiske journalisten WH Dawson i dennes intervjuer med Bismarck om den tidiga välfärdsstat som byggts upp i Tyskland.

En jämförelse i sättet att skriva kan göras med Cambridgehistorikern Christopher Clark i dennes bok om Preussen, *Iron Kingdom* (2004). Clark besjålas av ett intresse för detaljer och akribi, men förlorar inte tråden för det. Med intresseväckande utvecklingar i religionsstrider och uppfostran driver han berättelsen från Brandenburg, över det lysande hovet kring Fredrik den store och till slut Preussens kompromettering och officiella nedläggning. Clark saknar inte föreställningar om ytterligheter, ondska, våld eller framsteg, men han gör inte någon person eller klass till bärare av just någon av dessa egenskaper. Eller tag Hans Rosling som med sitt upplysningsprojekt låter fakta tala och skapa en berättelse, inte olik McCloskeys ambition, men som gör det så mycket effektivare. ✨

Emil Uddhammar

BOURGEOIS EQUALITY
HOW IDEAS, NOT CAPITAL
OR INSTITUTIONS,
ENRICHED THE WORLD
 DEIRDRE N MCCLOSKEY
 Chicago University
 Press 2016

Marilynne Robinson: prosaist prisad av presidenten.

FOTO: PETE MAROVICH/GETTY IMAGES

Sanningen om sanningen

ESSÄ

Det är en nåd att läsa Marilynne Robinson.

Som få förmår hon förmedla livskänsla, emellanåt med rent andaktsfull klarsyn på tillvaron och våra förutsättningar, i skimrande, lågmälda berättelser. Den som läst en eller flera delar av trilogin som inleds med romanen *Gilead* vet vad som menas.

Också hennes essäer bär på den känslan av förundran och vördnad inför skapelsen och existensen, allt det *givna*, som är det kärli i vilket hon stöper sina texter. Det märkvärdiga i att allt finns till, som finns till. Nu senast i samlingen *The Givenness of Things*.

Det som fascinerar Robinson allra mest är det faktum att vi är mänskliga medvetanden – något som få av oss går omkring och funderar kring, gör djupdykningar i eller gör verklig användning av, upptagna som vi är av att hålla oss fortsatt anställningsbara på arbetsmarknaden, teknikuppdaterade, i takt med rådande tränings- och hälsoideal, och med att följa alla flöden på Twitter & Co, förstås. Allt som allt ett i djupare mening glädjelöst sysslande som berövar oss sällheten i att

faktiskt existera, den som man bara kan komma åt genom sinnesnärvaro i nuet, vaken uppmärksamhet och reflektion, som hon ser det; ett verkligt seende som hon så rörande och vackert också gestaltar i sin romankonst.

Robinson tycker det är ett mysterium att vi – i västvärlden – låtit denna lyckopotential bli tagen oss ur händerna. För vad gör vi med allas vår förmåga att tänka? Inte minst nu när vi "vet" så mycket. I "informationens" tidsålder.

Som hon sa i en intervju i brittiska *The Guardian* för en tid sedan:

– Alltså, det ironiska i en kultur som matar fram så mycket vetskap, och på samma gång vänder ryggen åt privilegiet att nå kunskap – det förbryllar mig.

Hon ägnar själv en hel del tid åt "obskyra" texter på nätet, avslöjar hon. Och undrar i samma andetag vad det är för ett helgon som där har lagt ut John Foxes *Acts and Monuments* (en engelsk martyrologi från 1563) för beskådan och eftertanke.

Framgången för hennes romaner, med pastorn John Ames i den fiktiva lilla staden Gilead i den amerikanska Mellanvästern som en av huvudfigurerna, bekräftar för den delen att folk är intresserade av annat än de trivialiteter som serveras i populärkultur och massmedier och som

>>

vanligen tuggas i det offentliga samtalet, menar hon själv.

Hon har också belönats med både Pulitzer- och Orangepris, liksom hon har fått National Humanities-medaljen av president Obama för sitt sätt att skriva. Ett långt samtal om bland annat demokrati och medmänsklighet mellan Robinson och presidenten publicerades i sin helhet i *The New York Review of Books* i slutet av förra året.

För Marilynne Robinson är demokrati den logiska konsekvensen av religiös humanism, i dess högsta form, som hon uttrycker det.

Hennes kristna tro är en avgörande del av hennes tänkande. Hon kallar sig teist. Och kalvinist. Tillhör hemma i Iowa en kongregationalistförsamling (predikar själv där ibland).

Essäerna i *The Givenness of Things* kretsar också de kring denna djupa, varma och fasta tro som är hennes. På ett för oss ovanligt, uppfriskande och sinnesutvidgande sätt ifrågasätter hon den moderna vetenskapens anspråk på att sitta inne med "sanningen", avfärdar som en annan modern myt att denna måste kunna "bevisas" empiriskt, och lyckas på elegant vis få en viss typ av forskare – *scientists* – att framstå som tämligen begränsade. Det är riktigt kul, emellanåt. Jag medger att ett stilla jubel drar igenom hjärtrakten åtskilliga gånger under läsningen.

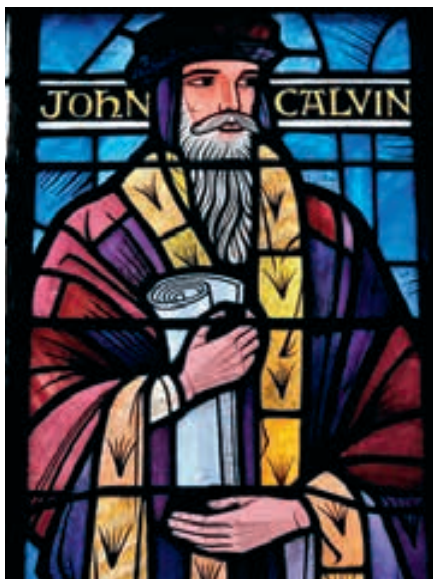
Det hör till saken att Robinson har en egen och ganska diskret, stillsam och eftertänksam ton då hon formulerar sig. Jag kan riktigt höra den; jag hade turen att få en plats i publiken då hon besökte Internationell Författarscen på Kul-

"Hennes kristna tro är en avgörande del av Robinsons tänkande. Hon kallar sig teist. Och kalvinist."

turhuset i Stockholm i höstas. Anspråkslös – och samtidigt knivskarp. Denna doktor i litteratur, som även läst teologi, är också bevandrad i den nya fysiken – slukar uppenbarligen böcker på området – och där ser hon (äntligen) en öppning i de senaste dryga hundra årens dominerande vetenskapliga tänkande om vårt universum och vår plats i det.

De nya teorierna motsäger enligt Robinson inte alls religionernas skapelseberättelser, mer explicit de bibliska profetiorna och evangelierna. Neodarwinistisk positivism ger hon inte mycket för, den som avfärdar både självet, själen och Gud, och annat som inte kan "förklaras" med empiri.

Lustigt nog menar Marilynne Robinson att vi (tidigare) delvis har missförstått självaste upplysningen – det skeende som en gång förlöste det vetenskapliga tän-

Jean Calvin: husgud.

kandet. En av hennes husgudar, näst efter reformatorn Jean Calvin, är John Locke, filosofen och upplysningsföregångaren.

Den rationalistiska förklaringsmodellen av sakernas beskaffenhet och tillstånd har sin begränsning, och är out-of-date, konstaterar Robinson obesvärat – med en blinkning till dem som må känna sig träffade. För egen del har jag svårt att låta bli att tänka på vissa högljudda sekulära humanister och deras höga svansföring i samtal av idag.

Metafysiken har uteslutits ur moderniteten – medan exempelvis Lockes så inflytelserika *Essay* är just kristen metafysik, påminns vi här om.

Det är mycket Calvin i hennes nyaste samling essäer. Och mycket Amerika-

centrerat. Så bekänner hon sig också till båda: hon älskar sitt hemland, dess konstitution och möjligheter – men hon oroas på djupet av den okristliga polarisering, det nyttotänkande och den rädsla som breder ut sig. Där som här. Delvis som en följd av hur rationalistisk, reduktionistisk människosyn banat väg för dehumanisering – härur härleder Robinson också humanioras tillbakagång på universitet och i samhällsdebatt; högoktaniga insikter, högrelevanta för vad som pågår även i vårt utbildningsväsende och kulturliv.

Men nyligen har ju så Marilynne Robinson blivit hedersdoktor vid ett av våra lärosäten. På teologen i Lund, i maj i år. Det tackar vi för. Hennes röst bör väga tungt.

Att hon sedan i sin tro och beskrivning av vad som är sant, möjligt, rätt och riktigt här i världen även tycks inbegripa Calvins antikatholicism, det begränsar hennes eget perspektiv något; en blind fläck som Karen Armstrong också pekade på då hon skrev om essäsamlingen i *New York Times*.

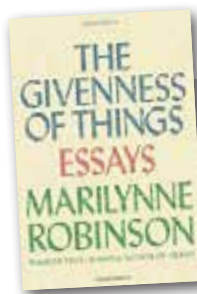
Här och där är det svåråtkomliga tankar Robinson lägger fram. Utmanande för läsaren, i djup, omfång, sin himmelska höjd. (Ja, också hela världssalltet finns med.) En del kräver en läspaus, en god stunds meditation. (Just så bör väl goda essäer vara?). Så är också tänkandet – och skrivandet – det som syresätter hennes egen tillvaro.

Då hon emellanåt blir tanketrött sätter hon numera på någon av sina många filmatiserade Shakespearepjäser, berättar hon i ett av de senare kapitlen, med titeln "Theology". Dessa dramer och komedier vederkvicker henne mer än sömn, skriver hon – *refresh me more satisfyingly than sleep* – och hon ser dem bland annat som just teologi. Det hon skriver om exempelvis *nåden* hos Shakespeare, och den mångbottnade betydelse *tjänaren* i hans pjäser bär med sig – för att inte tala om hans syn på skuld, och på liv och död – är högtintressant. Det påminner dessutom om hur tillplattade både uppsättningar och recensioner av desamma kan bli, i en kultur som inte har ögon att se dessa dimensioner. Robinson kan sin Shakespeare; hon skrev sin doktorsavhandling om honom och hans *Henry IV*.

Tematiskt hänger essäerna i *The Givenness of Things* ihop, länkar i varandra, litegrann som olika instrument och melodislingor i ett orkesterverk, hur de avlöser varandra för att till slut förenas, i finalen är allihop med; Robinsons bok avslutas med essän "Realism", och ord som *en nådens teologi är en högre realism* – efter ett tidigare resonemang om vad verklighet faktiskt är, och det ödesdigra i misstaget att (fortfarande) dra en skarp gräns mellan fysiskt och ickefysiskt. Här får också gamle Descartes upprättelse, han som brukar få skulden för kropp-och-själ-dualismen – vilket Robinson tycker är konstigt. Det var ju han som en gång identifierade tanken och medvetandet som det enda som kan bevisas vara verkligt.

Det är centralstimulantia att läsa Robinsonessäer. ✿

Ylva Herholz

**THE GIVENNESS OF THINGS
ESSAYS**
MARILYNNE ROBINSON
Virago 2015

Paris när det begav sig: en livlig kaféscen.

FOTO: JEAN-PIERRE BONNOTTE/GETTY IMAGES

Existens på lokal

FILOSOFI

I sina innehållsrika memoarer berättar Simone de Beauvoir om en episod som inträffade 1933 och som kanske kan sägas beteckna födelsen av en ny filosofi i Frankrike. Hon själv hade tillsammans med livskamraten Jean-Paul Sartre och Sartres gamle skolkamrat Raymond Aron en kväll gått till restaurangen Bec de Gaz på rue Montparnasse. De hade beställt huset specialitet, aprikoscocktails:

”Aron pekade på sitt glas: ’Om du är fenomenolog, förstår du lille kamrat, så talar du om filosofi när du talar om den här cocktailen!’ Sartre blev så tagen av detta att han nära nog bleknade: detta var ju precis vad han i flera år hade önskat sig – att tala om vanliga och påtagliga saker, och att det var filosofi.”

Aron hade hämtat sina lärdomar från Tyskland, där han hade varit stipendiat och studerat Husserl. Sartre köpte sedan på boulevard Saint-Michel Lévinas bok om Husserl och hade så brått att ta reda på vad som stod i den att han inte ens gav sig tid att sprätta upp sidorna.

Den laddade ankedoten från Simone de Beauvoirs memoarer bildar utgångspunkten för Sarah Bakewells nya bok *At the Existentialist Café*. Här berättas med inlevelse och lätt handlag alla de välkända berättelserna om Simone de Beauvoir och Jean-Paul Sartre, Albert Camus, Maurice Merleau-Ponty, Raymond Aron och otaliga andra.

När man blickar in genom existentialismens fönster framhåller författarinnan, är det första man ser en livlig kaféscen. Man

hör klirrandet av glas, mumlandet från konversation, kyparna som glider mellan borden. Vid ett bord sitter en undersättsig, glosögd man och en elegant kvinna i turban, båda rökande, omgivna av vänner. Människor kommer och går...

Det är kvinnan i turban som har skapat bilden genom sina livfulla minnesböcker. Sarah Bakewell och många andra har återgivit den på nytt. Den är inte felaktig. Men den ger upphov till frågor. En fråga gäller denna aprikoscocktail. Hade Raymond Aron rätt när han nyss hemkommen från Tyskland sade att fenomenologer talade om aprikoscocktails?

Går vi till källorna när det gäller detta, finner vi att Husserl under en hel termin lät sina elever analysera en brevlåda. Hans elev Heidegger höll föreläsningar om en kateder. Brevlådor! Katedrar! Inga aprikoscocktails där! I Marburg eller Frei-

”I Marburg eller Freiburg kunde man knappast föreläsa om en cocktail. Men i Paris gick det an.”

burg kunde man knappast föreläsa om en cocktail. Men i Paris gick det an.

Sartre skrev om kypare, som spelar kypare med inlevelse för att visa att de inte är det på allvar. Och om en man som lägger sin hand på en kvinnas knä på ett kafé. Och om Pierre som inte finns på någon av de lokaler där man söker honom. Heidegger skriver om en väg över fälten, om ett lerkrus, om en bondes uttrampade

kängor. Betyder skillnaden mellan vänstra Seinestranden och Messkirch eller Todtnauberg också en skillnad i fråga om filosofi? Blir det samma filosofi när man talar om en aprikoscocktail som när man talar om ett lerkrus eller en stenbro? Naturligtvis inte! Lyft cocktailglaset eller lerkruset och en världsåskådning följer med.

Sarah Bakewell återberättar också mycket riktigt den komedi som relationen Heidegger–Sartre resulterade i. Sartre läste Heideggers *Vara och tid* i ett tyskt krigsfängeläger. Han inspirerades till sitt eget filosofiska huvudarbete, *Vara och intet*. Strax efter krigsslutet kom han med den lilla boken *Existentialismen är en humanism*, som gjorde ”existentialismen” till en filosofisk världssensation. Där återopade han också Heidegger, som hyllades som en existentialistisk meningsfrände.

Eftersom Heidegger hade råkat hamna i den franska ockupationszonen i Tyskland efter kriget och där utsattes för förhör och åtgärder på grund av sitt ställningstagande för Hitler på 1930-talet, var stöd från en fransk filosof välkommet. Heidegger skrev ett hjärtligt brev till Sartre, prisade hans förståelse av den egna filosofin och föreslog att Sartre skulle komma på besök. De kunde företa gemensamma skidturer. I själva verket var entusiasm för skidsport – där Heidegger gärna visade sig på styva linan – en av de få egentliga beröringspunkterna dem emellan.

Det blev inget möte. Spåren kordades ändå. Heidegger skrev något år senare sitt berömda *Brev om humanismen* som underförstått var riktat mot Sartres filosofi. För Heidegger är Varat något heligt. Det rätta livet är för honom, liksom för bonden i det gamla samhället, en strävan i hägnet av tillvarons grundbetingelser: årstiderna, sädden, skördarna, vindarna, regnen, jorden och himlen – kort sagt i hägnet av något gudomligt, en ordning där människan bara är en del. För Sartre är Varat däremot det blott och bart givna, det kontingenta, tillfälliga, något som är som det är utan djupare mening eller nöd-

vändighet. Hos honom är det därför bara människan, trots att hon själv är tyngdlös, ett tomrum, som kan tillföra existensen mening och syfte. Tillvarons innebörd är en mänsklig konstruktion lika mycket som aprikoscocktailen.

Bakewell har tidigare gjort sig känd för biografier, bland andra en över Montaigne. I *At the Existentialist Café* kombinerar hon biografi med filosofidiskussion.

>>

Existentialisterna passar bra för ett sådant sätt att närma sig filosofin. De ville verkligen filosofera om det konkreta och det vardagliga. Simone de Beauvoir och Sartre var båda skönlitterära författare lika mycket som filosofer, fria litteratörer, inte universitetsfilosofer.

A tskillnaden mellan anekdot och filosofiskt exempel rubbas i deras fall. Men trots allt parisiskt kaféliv tog man här starka intryck av allvarliga tyska universitetsfilosofer som Husserl, Heidegger och Jaspers, som alla spelar sina roller i Bakewells bok. Det är nu det som senare döptes till "kontinental" filosofi uppstod i ett samspel mellan tyskt och franskt.

Detta är egentligen högst paradoxalt. Under det senare 1930-talet, när Tyskland och Frankrike närmar sig krig, studerar franska filosofer som Sartre, Camus, Merleau-Ponty, Kojève, Koyré, de Beauvoir och andra de tyska mästarna. Hegel, Husserl och Heidegger ligger på deras bord och är föremål för deras diskussioner. Inte ens när kriget bryter ut och Paris hamnar under tysk ockupation ändras detta.

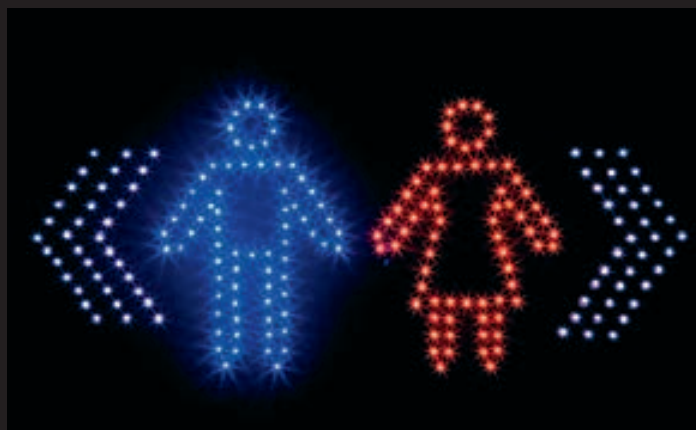
Första världskriget hade medfört en reaktion mot allt tyskt, inte minst på filosofins område. Andra världskriget och ockupationen utlöser ingen sådan motreaktion, inte ens mot den i nazismen enrollerade Heidegger, som tycks få ständigt nya franska lärjungar (även Jacques Derrida ingår till sist bland dessa). Efter kriget sprängs samstämmigheten mellan tysk och fransk filosofi. Men från det tyska hållet.

Västtysklands tongivande efterkrigsfilosof, Jürgen Habermas, tar avstånd från allt som har med Heidegger att göra, detta med en antifascistisk argumentering. Också de franska Heideggerlärjungen utsätts för hans polemik.

Denna intensiva fransk-tyska filosofiska dialog, som inte störs av krig, erövringar eller ockupation, blir huvudföremålet för Sarah Bakewells bok. Författarinnan stannar vid det anekdotiska, men anekdoterna tjänar till att levandegöra en filosofisk miljö. Som lektyr vid kafébordet passar hennes bok utmärkt. 🌸

Svante Nordin

**AT THE
EXISTENTIALIST CAFÉ
FREEDOM, BEING &
APRICOT COCKTAILS**
SARAH BAKEWELL
Chatto & Windus 2016

Herr- eller damrum: beroende på hur man känner sig.

FOTO: CASPAR BENSON/GETTY IMAGES

Gör om, gör rätt

BIOGRAFI

En människa har idag större möjligheter än någonsin att ömsa identitet eller växla mellan olika karaktärer, personligheter samt kön på internets alla kanaler, webbsidor, chattrum, sociala fora som Facebook och via sofistikerade mjukvaruprogram för redigering av bilder eller texter.

Och frågan om en människas identitet aktualiseras nu åter i en av dessa uppblåsande amerikanska moraliska konflikter som på något sätt löses smidigare i Europa – den om vilken toaletten en transperson ska använda.

I Sverige kan det låta så här käckt – "Du ska få vara den du är" – om man slår upp landstingens vårdguide om "könsinkongruens", som termen lyder när "din kropp inte stämmer med din könsidentitet".

Det rör sig mycket snabbt på detta område, som har beskrivits som arenan för nästa nödvändiga medborgarrättsrörelse. WHO väntas stryka transsexualism från sin lista över mentalsjukdomar och den svenska regeringen meddelade nyligen att flera insatser ska göras för att stärka transpersoners ställning.

Den välkända amerikanska författaren Susan Faludi etablerade sin egen identitet – feminist – för ganska länge sedan vid det här laget. Eftersom Washington, där jag bor, är en självklar hållplats på alla författares "book tours", begav jag mig till en träff en kväll 1991. Faludi skulle

presentera sin omtalade *Backlash*, med den arga underrubriken *The Undeclared War Against American Women*. Jag skyndade hem proppfull av intryck och vågar påstå att jag var först i svensk press med en entusiastisk krönika om detta verk, som bekräftade vad många kvinnor i min generation tyckte. Ja, på papperet hade vi nått långt i jämställdhetskampen, men i verkligheten kände vi snärtar av backlash.

Faludis nästa bok, *Stiffed. The Betrayal of the American Man*, mottogs väl medan den tredje, *The Terror Dream*, om hur könsmönstren spökade efter terrorattentaten 2001, risades på sidor där en författare vill ha beröm, nämligen i *New York Times*. Och i nätmagasinet *Salon* hittade kritikern håll i resonemanget och undrade, till exempel, varför Faludi utelämnat alla de kvinnor som deltog i besluten i "Bushs alfahanne-administration med de stora stakarna".

Susan Faludi har valt titeln *In the Darkroom* till sin nya bok. Det var nämligen i olika mörkrum som hennes egen far försörjde sig som en av den mäktiga amerikanska modepressens skickligaste fotomanipulatorer.

– Skriv min berättelse, manade – eller utmanade – fadern, som plötsligt hörde av sig till dottern i ett mejl som hade rubriken "Förändringar".

De hade endast haft en ytterst sporadisk kontakt sedan 1976, när pappan belagts med besöksförbud efter misshandel. Han bröt mot detta, stormade in i huset och slog och knivskar hustruns nye

"Operationer och hormonbehandling leder även till en ny och flickaktig personlighet, eller, snarare, en gammal stereotyp."

manlige vän i buken. Det var den då 17-åriga Susan som ringde larmnumret 911.

I förordet berättar Susan Faludi att hon hade tänkt sig att bli åklagare, men att det slutade med att hon istället blev vittne till en mycket snårig livshistoria. Faderns identiteter var många och den sista uttrycks i "min far och hennes..." om det nu var campingbilen, vita högklackade sandaletter eller favoritbakelser.

Hennes far István Friedman, pojken Pista, Steven Faludi och nu Stefánie Faludi, som föddes i Budapest 1927, hade genomgått ett könsbyte i Thailand. "Jag har fått nog av att spela den macho-aggressive man som aldrig fanns inom mig", sa hon nu. I en mycket spännande framställning försöker Faludi kartlägga den undanglidande faderns uppväxt, hur han höll sig undan nazisterna som tonåring, utvandringen till Brasilien och förortstillvaron i USA, sedan resan tillbaka till födelselandet Ungern. Där ikläder hon sig den ungerska identiteten, utan att vilja erkänna likheterna mellan fascisterna under andra världskriget och Jobbikpartiets paramilitära Magyar Gárda.

Det är egentligen flera sammanflätade berättelser: en släktkrönika, en egen känslomässig odysse till barndomen med Steven Faludi som "diktatorisk patriark", en guidad tur runt Buda och Pest, en redovisning av Ungerns historia och då särskilt behandlingen av den judiska befolkningen, en faktsäckad genomgång av transsexualism – såväl om psykologin som om enskilda öden och de rent medicinska ingreppen som till exempel FFS (dyrbar "facial feminization surgery"). Ett irriterande stilistiskt grepp är Faludis sätt att återge faderns brytning, med "waaall", "aaand" och "vaaary" i vad som sedan blir repliker med perfekt grammatik.

Susan Faludi är utrustad med de journalistiska verktygen frågor, anteckningsblock och bandspelare. Hon lyckas hålla ihop alla trådar, men det är tveksamt om hon hittar svaren på frågan om identiteten: Vem är den person du är ämnad att vara? Inte om sig själv – kvinna och judinna, men barnlös och icke-praktiserande. Inte om faderns utveckling från "überpatriarch" till "ultra-femme hausfrau". Hon besvarar heller inte frågan om varför han tog detta steg när han var närmare 77 år gammal (fast han hade ljutit om sin ålder och sagt att han var 67).

Nu gör det inte så mycket, läsarens intresse hålls uppe även om en del av de drygt 400 sidorna kunde ha strukits. Faludi behärskar, så långt en lekman kan bedöma, ämnet transsexualism till fullo, inklusive boskillnaden "transsexualism-erotiska begär", efter många långsittningar på bibliotek och studier av filmer och memoarer, till exempel Lili Elbes *Man*

into Woman från 1933, som filmsuccén *The Danish Girl* bygger på.

ett extra vasst inslag blir naturligtvis motsättningarna mellan feminismen och transpersonen som gått från att vara man till att bli kvinna. Faludi skriver "förmodade motsättningar", men hon störs både av transpersoners oförståelse för kvinnofrigörelsen och av deras skönhetsideal – som i ett av tio tips i en trans självbiografi från 1999: "Försök att matcha nyansen på nagellacket med det läppstift du

Korrigerig: Bruce blev Caitlyn.

FOTO: CHRISPIZZELLO/TT

använder oftast."

"Den sanna kvinnans kult", konstaterar Faludi sylrigt om de egenskaper som eftersträvas: underdånighet, kyskhets, nyckfullhet, passivitet, hjälplöshet. Operationer och hormonbehandling leder inte bara till en ny fysiologi, utan även till en ny och flickaktig personlighet, eller, snarare, en gammal stereotyp, menar Faludi.

Men Stefánie säger på ett ställe:

– Du skriver om nackdelarna med att vara kvinna, men jag har bara märkt fördelar!

Stefi, som avled 2015 efter ett tragiskt demensförlopp, förefaller ha varit en intressant människa. Beläst, flerspråkig, amatörfilmare, klassiskt bildad, tekniskt begåvad, dräpande i repliken. En separat tråd som Susan Faludi förtvivlat drar i handlar om hur han räddade sina föräldrar undan nazisterna tack vare en armbindel med pilkorsarnas märke, ett gammalt armégevär och ett resolut uppträdande. Under dotterns många och långa vistelser i Budapest vägrar Stefi i det längsta att återvända till familjens burgna fastighet som konfiskerades under andra världskriget och som hon förgäves försökt återfå äganderätten till.

Den korta "gyllene eran" för ungerska judar i dubbelmonarkin ersattes av allt hårdare antisemitiska lagar efter det nederlag som Trianonfördraget 1920 innebar. Ungarnas "hjälpssamhet" mot den

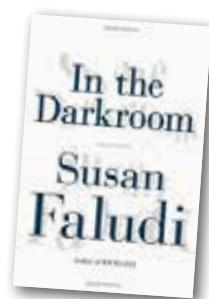
tyska ockupationsmakten i slutet av kriget beskrivs genom ett citat av ingen annan än Adolf Eichmann i SS. Han konstaterade att de aldrig var "nöjda med takten i deportationerna; det spelade ingen roll hur mycket vi än påskyndade dem, de tyckte alltid att vi var för långsamma". Under åtta veckor våren 1944 fraktades 437 402 ungerska judar till Auschwitz. Endast 3 av de 15 på ett fotografi från ett Friedmanskt släktkalas överlevde Förintelsen.

István/Stefánie hade inte mycket till övers för utländska diplomater, skyddspass eller "säkra hus". Raoul Wallenbergs namn nämner Susan Faludi först i ett avsnitt mot slutet av boken om det nuvarande repressiva politiska klimatet i landet. Hatbrotten mot judar ökar stadigt, liksom mot romer, noterar hon om incidenten när blodiga grisfötter hängdes runt halsen på en staty av Wallenberg.

Efter hand kommer förälder och dotter lite närmare varandra och ibland framträder skarpare bilder i Susan Faludis egen framkallningsvätska. Som slutsatsen att den tonårige Pista tvingades att förneka sitt omskurna jag under en period när judiska män betraktades som feminina i Ungern. En dag pekar Stefi på sin kropp och säger att den aldrig var en manskropp. Om sitt nya jag säger hon "Identitet är vad samhället godtar just för dig. Du måste uppträda på ett sätt som folk accepterar, annars får du fiender. Det är det jag gör och jag har inga problem". Susan Faludi inser att faderns förmåga att byta skepnad ledde till hjälte-dåd. "Kan en ny identitet frälsa och utplåna den gamla?" undrar hon.

De intryck Susan Faludi förmedlar genom att återberätta några transpersoners öden är ganska sorgliga. Inte på så sätt att Faludi ter sig fördomsfull eller motsätter sig könsbyte, men hon ifrågasätter den era som förkortas PGP, "preferred gender pronoun", som i alla fall just nu innebär att en gammal identitet måste raderas bort, à la Caitlyn Jenner. En kritiker gissar att Faludi kommer att utsättas för angrepp från transkretsar, men något sådant dyker inte upp vid sökningar några veckor efter publicering. Kanske ett betyg så gott som något åt denna djupstudie i identitetens många bott-nar. ✿

Karin Henriksson

IN THE DARKROOM
SUSAN FALUDI
Metropolitan Books 2016

Mitterrand: de båda familjerna möttes först på begravningen.

FOTO: PETER TURNLEY / GETTY IMAGES

Motsägelsernas monark

FRANKRIKE

Det är den 21 maj 1981. Frankrike har knappt hämtat sig efter valresultatet några dagar tidigare. För många är det ett glädjebesked, för andra en chock. Vänstern har kommit till makten och femte republiken har fått sin första socialistiska president. Nu ska han installeras. En officiell överlämning äger rum i Élyséepalatset med den avgående presidenten Valéry Giscard d'Estaing. Men för François Mitterrand utspelar sig huvudakten på stadens scen.

Efter ett besök på stadshuset låter han styra sin motorkortège mot Panthéon. Omgärdad av en entusiastisk folkmassa stiger han av på rue Soufflot och börjar gå upp mot denna kyrka som under franska revolutionen förvandlades till tempel åt republikens framstående män och kvinnor. Han går in ensam, bär tre röda rosor i sin hand – symbolen för socialistpartiet – och lägger dem vid socialistledaren Jean Jaurès', motståndshjälten Jean Moulines och slaveriets avskaffare Victor Schoelchers gravar. Gesten är förstås värdeladdad. Mitterrand skriver in sig i en socialistisk och republikansk kontinuitet och utanför spelar en orkester

den officiella Europahymnen *An die Freude*. Men när orkestern avbryts av passerande mc-poliser kommer den välregisserade ceremonin av sig och antar en ny dimension. Den frustrerade dirigenten vägrar allt annat än att ta om stycket från början. Detta ungefär samtidigt som Mitterrand kommer ut något för tidigt på Panthéons trappa och ser sig nödgad att stanna där. Till Beethovens toner står han så orörlig i några andlösa minuter, likt en kung, och blickar ut över det folk han ska komma att leda i 14 år.

Panthéonbesöket, idag synonymt med det skifte inom fransk politik som Mitterrand stod för, är en av knappt 200 särskilt utvalda dagar i presidentens liv som Laure Adler skildrar i *François Mitterrand. Journées particulières*. Adler är en fransk historiker, författare och journalist. Under en tid var hon kulturell rådgivare åt Mitterrand, och hon har tidigare skildrat hans sista år vid makten i *L'année des adieux* (1995). Adler menar att Mitterrand i grund och botten var en romangestalt (och som ung närde han författardrömmar), att det var med hjälp av en föreställningsförmåga hämtad från fiktionens värld han mötte verkligheten, och det är utifrån denna idé hon nu närmar sig honom på nytt i vad hon själv kallar en "sann roman".

Boken bygger på arkivmaterial, vittnesmål (däribland några av författarens egna) och tidigare biografier. Vad gäller de senare konstaterar Adler att det har skrivits hyllmeter om Mitterrand, och jag vill nog påstå att hennes verk egentligen inte tillför ämnet något nytt i sak. En mer genomgripande biografi finner man exempelvis i Philip Shorts *Mitterrand. A Study in Ambiguity* (2013). Men vad som ändå gör Adlers verk intressant, och dessutom till mycket fängslande läsning, är det litterära greppet. Adler söker inte lösa mysteriet Mitterrand, utan vill istället på ett levande sätt skildra hur han hanterade de händelser och situationer som han ställdes inför under sitt liv.

Stundtals må det vara rapsodiskt, men det är också ett på många sätt lyckat grepp, särskilt eftersom både det politiska och det personliga arvet efter Mitterrand är tämligen litterärt med alla sina motsägelser. Han var högerpolitikern som blev socialist. Individualisten som lyckades ena vänstern – för att sedan köra över kommunisterna. Motståndshjälten som hade arbetat för Vichy. En genomdrivare av generösa sociala reformer och hårda åtstramningspaket. Nyckelfigur i både kalla kriget och i tillkomsten av dagens

EU. Estet och realpolitiker. En man med två familjer. Kort sagt, han var ingen President Normal.

Mitterrands väg till makten är också berättelsen om Frankrikes svåra 1900-tal. Under andra världskriget sårades han vid Verdun och blev tysk krigsfånge. Med det tredje flykthörsöket lyckades han ta sig tillbaka till Frankrike – till Vichy. Precis som majoriteten av sina landsmän såg Mitterrand Frankrikes räddning i marskalk Pétain, och han började arbeta inom förvaltningen med frågor rörande krigsfångar. Att Mitterrand var *Pétainiste* står klart, men han avskydde också ockupationsmakten. Parallellt med arbetet som tjänsteman började han närma sig motståndsrörelsen i vad Adler kallar ett dubbelspel, för att i slutet av 1942 ta steget fullt ut som ledare för ett nätverk av före detta krigsfångar. När Paris befriades i augusti 1944 gick Mitterrand i ledet bakom general Charles de Gaulle som en av dennes generalasekreterare inom den provisoriska regeringen.

Att Mitterrand hade arbetat för Vichy var då inte ett problem, men ett halvt sekel senare skulle hans förflutna bli föremål för en livlig debatt. Den hade sin upprinnelse i den franske journalisten Pierre Péans *Une jeunesse française* (1994), i vilken Mitterrands tid i Vichy och motståndsrörelsen skildras. Framställningen var välbalanserad, men det faktum att Mitterrand figurerade tillsammans med Pétain på omslagsbilden var nog för att väcka frågor. Mitterrand var inte typen som ursäktade sig, men inte heller särskilt klargörande när han bemötte kritiken från sina motståndare. Än idag framstår det som besvärande att Mitterrand aldrig riktigt tog avstånd från Pétain, inte erkände Frankrikes del i Förintelsen (vilket Jacques Chirac blev den förste presidenten att göra året därpå) och länge upprätthöll vänskapen med René Bousquet, som varit ledare för den franska milisen under ockupationen.

Efter kriget gav sig Mitterrand in i poli-

som vacklande. ”Algeriet, det är Frankrike”, menade han inledningsvis och motsatte sig alla krav på självständighet, men förespråkade senare eftergifter och förhandlingar. Samtidigt eskalerade konflikten och Mitterrand var väl medveten om den systematiska tortyr som fransk polis och armé gjorde sig skyldig till. Han, som senare skulle avskaffa dödsstraffet i Frankrike, godkände ett trettioåttio avrättningar av algeriska fångar. Mitterrand sökte en politisk lösning på konflikten, men det var de Gaulle som till slut skulle komma att stå för denna. Och detta först efter att höga generaler inom den franska armén, som fruktade ett nytt

Socialismens röda ros.

Dien Bien Phu, hade gjort uppror mot staten och fjärde republiken brutit samman.

För Mitterrand blev tiden efter fjärde republiken en ökenvandring, men det var också nu som han lyckades ena den franska vänstern. Liksom Olof Palme kom Mitterrand från ett borgerligt hem och slutade som socialist. Resan dit blir tyvärr fragmentarisk i Adlers framställning, men vad som står klart är att Mitterrand var mer av en taktiker än dogmatiker, vilket troligen också var det som krävdes för att ena det djupt splittrade socialistpartiet. Han var också strateg nog att inse att utan

så kom Mitterrand även med bröd. Under sitt första år vid makten drev han igenom en mängd sociala reformer: en femte betald semestervecka, sänkt pensionsålder från 65 till 60 år, förkortad arbetsvecka från 40 till 39 timmar med bibehållen lön, stärkt anställningsskydd, höjd minimilön och höjda socialbidrag, samt en påtagligt ökad offentlig sektor. Vidare genomfördes en rad förstatliganden av banker och industrigrupper.

Adler fördjupar sig inte nämnvärt i dessa reformer men lyfter däremot fram, och här kommer det litterära greppet särskilt till sin rätt, hur Mitterrand gick till väga när han senare var tvungen att förklara att finanserna inte gick ihop. För att beskriva det ekonomiska landskapet använde han cykeltävlingen *Tour de France* som analogi. Vissa etapper är flacka och andra bergiga, men riktningen för cyklisterna förblir gemensam och målet – det vill säga seger – oförändrat. Även om få förstod det då, så var det Mitterrands sätt att avisera förestående devalveringar och åtrammingspaket i en ny ekonomisk etapp för Frankrike.

Så spelade Mitterrand också alltid med korten tätt intill bröstet. Som ledare var han i mycket enrådig, avskydde kollegiala arbetsformer och föredrog att spela ut sina rådgivare mot varandra. Han agerade på olika sätt inom olika kretsar som var ovetande om varandra – en skugglik ledarstil han hade tillägnat sig under tiden i motståndsrörelsen och som även omfattade privatlivet.

Med hustrun Danielle Mitterrand hade han två söner, men han förde samtidigt ett parallellt familjeliv med älskarinnan Anne Pingeot, med vilken han fick dottern Mazarine. Först på hans begravning träffades de två familjerna. En annan väl dold hemlighet var prostatacancern som han diagnostiserades med samma år som han kom till makten. Av förtegenheten följde upphöjdheden, och det är ofta som Adler har skäl att återkomma till kungaliknelsen i sin framställning. I Élyséepalatset omgavs Mitterrand av ett hov av koketterande medarbetare, och under hans flygresor tävlade det politiska entouraget om den åtråvärda gunsten att få sitta bredvid honom. Sitt första G7-möte, för övrigt en ganska misslyckad tillställning, förlade han förstas till Versailles.

Efter sin första mandatperiod anförtroddes Mitterrand sina nära att han var trött på politiken. Han kämpade mot åldern, cancer och sin premiärminister Jacques Chirac. Den senare hade han tvingats sammanbo med under två år till följd av att socialisterna hade förlorat majoriteten i nationalförsamlingen. Ändå valde han att kandidera för sju nya år. Det nya val-

”Av förtegenheten följde upphöjdheden, och det är ofta som Adler har skäl att återkomma till kungaliknelsen i sin framställning.”

tiken – först som representant för högern och sedan för ett mittenparti – och kom sammantaget att sitta i elva olika ministärer under fjärde republiken, bland annat som inrikesminister och justitieminister under Algerietkriget (1954–1962). Officiellt talade man om händelserna, *les événements*, men bakom den intetsägande benämningen pågick ett mycket komplicerat, splittande och blodigt frigörelsekrig. Mitterrands hållning i frågan kan bäst beskrivas

stöd från kommunisterna, som han starkt ogillade, skulle han aldrig komma till makten. Ett gemensamt program förhandlades fram, det kom att gälla mellan 1972 och 1977. Trots att detta samarbete alltså sprack såg Mitterrand senare till, som nytilträdad president, att ge kommunisterna några obetydliga portföljer i regeringen. På så vis skulle han kunna köra över partiet utan att det gick i opposition.

Om Panthéonbesöket var ett skådespel,

programmet bestod av ett öppet brev till alla fransmän, långt mer modest än de 110 reformförslag som han hade gått till val på 1981, men hans drivkraft var densamma som vid Panthéonbesöket. Det handlade om att skänka legitimitet åt vänstern, att dess maktinnehav skulle vara mer än en parentes i femte republiken. Och det lyckades.

Villkoren för Mitterrands andra mandatperiod skulle emellertid präglas av utvecklingen på den internationella arenan. I mycket handlade det om oroshärdar – Kuwait, Balkan och Rwanda – men också om framtidens Europa. När Berlinmuren föll var Mitterrand djupt oroad. Den terrorbalans som han hade verkat för rubbades genom återföreningen av Öst- och Västtyskland, och han fruktade för Gorbatsjovs reaktion. Men han insåg att lösningen låg i ett fördjupat europeiskt samarbete. Tillsammans med Helmut Kohl, som Mitterrand stod mycket nära, drev han på bildandet av en politisk union med en gemensam valuta. Maastrichtafördraget 1991, grunden för dagens EU, var en seger för Mitterrand. För honom var det europeiska projektet än viktigare än det socialistiska och kan betraktas som hans mest betydelsefulla politiska arv.

I termer av eftermäle anar man dock att det är personligheten Mitterrand som lyser klarast när det nu är 20 år sedan han gick bort. Den franska dagstidningen *Le Monde* lät exempelvis tidigare i år fråga några ungdomar, födda 1996, vilka tankar som Mitterrand väcker hos dem. Framför allt är det hans person, både kontroversiell och fascinerande, som de lyfter fram. Och litet så är det även med Adlers bok. De särskilda dagarna handlar visserligen främst om politik, men de är inte redogörande utan levandegörande. Som läsare placeras man, för varje ny dag, i händelsernas centrum och får följa Mitterrands agerande. På så vis är det ett gripande och därtill vackert skrivet porträtt som formas under Adlers penna. Det går att läsa som både biografi och roman. ✿

Göran Wennborg

FRANÇOIS MITTERRAND JOURNÉES PARTICULIÈRES
LAURE ADLER
Flammarion 2015

Kompakt mörker: bokstavligen.

FOTO: GETTY IMAGES

Trumpetstötar i mörkret

FYSIK

Det var en verkligt omskakande händelse. De två svarta hålen långt ut i rymden hade snurrat runt varandra under lång tid. De var tunga som flera tiotal solar men inte större än några mil i radie. De gjorde verkligen skäl för benämningen svarta hål: de var så kompakta att inget ljus alls kunde komma ut från dem. I sin snabba inbördes dans gav de ifrån sig ett svagt hummande. Nu, när de kolliderade med varandra och nästan bokstavligen smälte samman till ett enda ännu tyngre svart hål, förvandlades hummandet till en kort men intensiv puls, som ett bluesackord eller en trumpetstöt. Pulsen var så intensiv att den energi som frigjordes överglänste vad alla universums stjärnor tillsammans strålade ut under samma tid. Det nybildade svarta hålet lugnade genast ned sig och återgick till ett allt svagare hummande. Hela kollisionsförloppet var över på mindre än en sekund.

Ingen skulle någonsin kunna se det våldsamma skeendet. Ett vanligt teleskop ser ju ljus och skulle inte ha sett någonting: svarta hål sänder aldrig ut ljus, hur våldsamma processer de än är med om. Det är bara hummandet och trumpetstöten som kan vittna om vad som skett. De rör sig som vågor bort från de svarta hålen och är de enda som kan vittna om kataklysmen. Dock inte som ljudvågor; i rymden är det dödyst efter som inget ljud kan överföras i tomrummet mellan stjärnorna. Däremot kan själva rummet vibrera. Einstein förutsade detta för hundra år sedan som en följd av sin allmänna relativitetsteori. Så de vågor

som härrör från de svarta hållens hummande och trumpetstötande är svängningar i rummet: de kan få föremål att rytmiskt flytta sig fram och tillbaka. De är gravitationsvågor istället för ljudvågor.

Kan man då lyssna till denna rymdens egen musik? Einstein själv tvivlade och många med honom. För ett halvsekel sedan började dock några forskare föreställa sig att det nog skulle kunna gå. Rumets svängningar här på jorden till följd av de avlägsna svarta hållens trumpetstötar är visserligen minimala: man måste kunna mäta avståndsförändringar som är mindre än tjockleken av ett hårstrå på en avlägsen stjärna sett från oss. Men, menade forskarna, det finns teknik som skulle kunna åstadkomma detta underverk.

Om hur dessa tankar blivit verklighet handlar Janna Levins bok *Black Hole Blues*. Levin är själv astrofysiker med stort intresse också för de skapande konsterna. Hon har tidigare gett ut några uppskattade populärvetenskapliga böcker. Hennes nya bok skildrar, likaledes enkelt och med god språkbehandling, vetenskapen bakom svarta hål och hur man kan påvisa gravitationsstrålningen från dem. Boken är också en historik över tillkomsten av det amerikanska observatoriet LIGO (Laser Interferometer Gravitational-wave Observatory), en anläggning helt ägnad åt att lyssna efter rymdens svängningar, gravitationsvågor. Det var där som man i september 2015 för första gången direkt kunde påvisa en omisskännlig kosmisk trumpetstöt från sammansmältande svarta hål.

Framförallt är boken en berättelse om de forskare som envist har arbetat i flera decennier för att förverkliga idéerna om att påvisa gravitationsstrålning. Den är

ett samtidsdokument, i mycket grundat på de intervjuer som Levin själv gjort med de inblandade. Däri ligger bokens charm men också dess svagheter. Levin anammar rätt okritiskt forskarnas egna berättelser och bryr sig inte så mycket om att mera noggrant granska deras uppgifter. Boken har

”Ett halvsekels tänkande och knogande hade lett till alla forskares önskedröm: en verkligt stor upptäckt.”

därför mer karaktären av en samtida reseberättelse från forskningens fascinerande värld än en väldokumenterad historik. Fräsch, alltså, men inte alltid så djuplodande.

Huvudpersonerna i Levins reseberättelse är en trojka: den kreativa experimentalfysikern Ronald Drever, tillika genom sin improviserande oförutsägbarhet något av berättelsens svarta får; den solide och allestädes närvarande experimentalisten Rainer Weiss; samt teoretikern, inspiratören och den sammanhållande kraften Kip Thorne. (Ett stalltips inom parentes: Den svenska Kungliga Vetenskapsakademien kan knappast undgå att ge dessa tre om inte årets så nästa års Nobelpris i fysik.)

Historien börjar på allvar för ett drygt halvsekel sedan. Tanken var först att utnyttja meterstora metallcylindrar som skulle kunna fås att vibrera i takt med rymdens svängningar. Fysikern Joseph Weber menade sig i slutet av 1960-talet ha sett sådana vibrationer. Men ingen annan kunde återge hans iakttagelser. Dessutom visade alla beräkningar att Webers metall-detektorer inte var tillräckligt känsliga för att kunna upptäcka de synnerligen svaga signalerna som gravitationsvågorna skulle kunna ge upphov till. Fallet blev riktigt tragiskt eftersom Weber på alla sätt, och mot bättre vetande, försvarade sina resultat och därmed kom att förlora forskningssamhällets aktning.

Ungefär samtidigt började bland andra Drever och Weiss, var och en på sitt håll, fundera på en annan teknik: om man hänger upp speglar i vardera änden av lämpliga vakuumrör och låter laserljus studsas fram och tillbaka mellan speglarna, borde man nog kunna iaktta om speglarna rör sig i takt med rymdens vibrationer. Man byggde prototyper med speglarna halvanan meter från varandra och fann att det nog skulle kunna gå. Problemet var ”bara” att effekterna av rymdens vibrationer förväntas vara så mycket mindre än alla andra sätt att påverka speglarna, alltifrån bilar på gatorna utanför till havets vågskvalp. Endast med stora svårigheter skulle det gå att urskilja det man var ute efter – rymdens vibrationer – från allt detta störannde ”brus”.

Svårigheter är dock till för att övervinas. Det fordrades tålmodigt och långsiktigt arbete i allt större forskarlag; man är idag uppe i tusentalet medarbetare. Åtskilliga trick från kreativa forskare var ett måste. Inte minst behövdes ett gott ekonomiskt stöd; allt som allt räknar man

med att bortemot tio miljarder svenska kronor hittills lagts ned på projektet! Och för att lyckas har man varit tvungen att utveckla förlagan, de halvannan meter första prototyperna, till det nuvarande LIGO i form av två jätteanläggningar i vart sitt hörn av USA, vardera med fyra kilometer långa högvakuumrör ställda i vinkel, som ett L, och med extremt fina och fint upphängda speglar i varje ände.

Det var i detta LIGO som man på natten den 14 september 2015 för första gången såg en otvetydig signal. Man hade faktiskt

LIGO: en av två jätteanläggningar.

FOTO: CALTECH/LIGO LABORATORY/TT

tur: bara under någon timmes tid fick man då de båda anläggningarna att fungera tillsammans. De var nämligen fortfarande under inkörning efter att ha gått igenom en kraftig uppgradering. LIGO-forskarna ville dock inte genast tala om vad som skett. De ville vara absolut säkra på att signalen verkligen kom från rymdens vibrationer, inte från något mera ovidkommande ”brus”. Man genomförde därför en serie synnerligen noggranna analyser och prövningar för att förkasta alla andra möjligheter. Först den 11 februari 2016 kunde man slutligen avslöja för forskarvärlden: Vi har hittat gravitationsvågor! Det man sett var just en trumpetstöt från två kolliderande svarta hål, en signal som i mer än en miljard år varit på väg till oss från sitt ursprung långt borta i en avlägsen galax. Under sin väg till jorden hade vågen försvagats alltmer. Men LIGO:s superkänsliga instrument kunde ändå omvandla den till en liten men fullt skönjbar

förskjutning i de delikat upphängda speglarna. Ett halvsekels tänkande och knogande hade lett till alla forskares önskedröm: en verkligt stor upptäckt.

I Levins bok får vi följa hela detta händelseförlopp. Hon återger de ledande forskarnas berättelser om sina upplevelser, om hur de ofta svävat mellan hopp och förtvivlan beträffande projektets genomförbarhet. I ett kritiskt läge fick man till exempel vänta i flera år på att det anslagsgivande organet NSF (en amerikansk motsvarighet till Vetenskapsrådet i Sverige) skulle bevilja de nödvändiga medlen.

Det finns en persontragisk komponent även i LIGO-projektet. Samarbetet inom projektledningen, särskilt mellan Drever och Weiss, kändes tidvis rätt ordentligt. Särskilt när projektet utvecklades från att vara ett mer normalt laboratorieexperiment, där forskarna själva kan bestämma över arbetsfördelning och genomförande, till att bli ett storprojekt som fordrade en striktare administrativ styrning, fanns det inte längre någon plats för improvisatören Drever. Ledningen för LIGO var helt enkelt tvungen att mer eller mindre handgripligen förbjuda Drever att befatta sig med projektet.

Bokens karaktär av reseskildring förstärks av att Levin tar oss med på sina besök till de två platser där observatorierna ligger – Hanford i staten Washington i USA:s nordvästra hörn och Livingston, Louisiana, i dess sydöstra. Skickligt guidar hon oss under sina vandringar längs de kilometerlånga anläggningarna och förmedlar den känsla av hänförelse hon har inför vad modern teknik i vetenskapens tjänst kan åstadkomma.

Litet i form av ett post festum avslutas boken med en epilog om själva upptäckten av gravitationsstrålningen i LIGO. Levin var nämligen färdig med sitt manuskript redan hösten 2015, innan LIGO-forskarna hade vågat ge sin upptäckt till känna. Boken är med andra ord skriven i den optimistiska förhoppningen att LIGO verkligen skulle kunna påvisa gravitationsvågor, men utan vetskapen om att detta skulle ske så snart. Hon fick dock via sina kontakter reda på att upptäckten redan skett, och valde då att lägga till en epilog istället för att arbeta om hela manuskriptet. ✨

Bengt E Y Svensson

**BLACK HOLE BLUES AND
OTHER SONGS FROM
OUTER SPACE**
JANNA LEVIN
Bodley Head 2016

Van der Bellen: anständighetens sista försvarslinje.

FOTO: DIETERNAGL/TT

Grönt och brunt

POLITIK

Den gröne politikern Alexander Van der Bellen valdes till president i Österrike i slutet av maj. Efter att konstitutionsdomstolen har konstaterat att valets genomförande uppvisade betydande brister, kommer den andra avgörande omgången att göras om i början av oktober. Problemet var inte fusk och korruption, men väl ett alltför ofta förekommande slarv och bristande respekt för de regler som styr österrikska val, inte minst vid räkningen av rösterna. Van der Bellens roll i landets historia kan bli en helt annan än den hans anhängare väntade sig efter vårens seger med endast 30 000 röster.

Vad som gjorde valet unikt i modern österrikisk historia var det faktum att varken kristdemokratiska ÖVP eller socialdemokratiska SPÖ lyckades få med någon kandidat i den andra omgången. De veteranpolitiker som representerade de tidigare statsbärande folkpartierna, som idag tillsammans regerar landet, samlade vardera endast drygt 11 procent av

rösterna. Många betraktade valet som en inrikespolitisk jordbävning. Det som gjorde valet i maj så dramatiskt var att Van der Bellens motståndare var Norbert Hofer från det invandrarfientliga och högerpopulistiska FPÖ – det parti vars storhetstid inleddes under Jörg Haiders ledarskap.

I opinionsmätningarna är det jämnt mellan Van der Bellen och Hofer. I mätningar av partiopinionen i Österrike har samtidigt FPÖ blivit det största partiet med ungefär 35 procent av rösterna. Att erövra presidentposten skulle, trots positionens formellt begränsade makt, bli en mycket värdefull prestigevinst för FPÖ. Det skulle utgöra en tydlig signal om att det traditionella tvåpartisystemet inte längre lever upp till de krav som ställs i ett helt annat samhälle än det där stabilitet varit det viktigaste målet alltsedan andra världskriget.

Alexander Van der Bellen kan trots motvinden mycket väl bli permanent hyresgäst i det gamla kejsarpalatset Hofburg. Hans stöd från medierna och kulturlivet är massivt. Det skulle i så fall vara en betydande framgång för den gröna

rörelsen, men inte fullt så dramatiskt som man skulle kunna tro. Alexander Van der Bellen tillhör inte den fundamentalistiska delen av det parti vars ledare han var mellan 1997 och 2008. Det österrikiska gröna partiet har under lång tid varit relativt framgångsrikt, inte minst på grund av ett antal populära ledare. Partiet grundades 1984 men har trots ett betydande väljarstöd ännu inte medverkat i någon regering.

I sin bok *Die Kunst der Freiheit* försöker Van der Bellen, i samarbete med Bernhard Ecker, beskriva sin syn på livet och politiken. Boken skrevs innan det var klart att han skulle ställa upp i årets presidentval, men det är uppenbart att det är den kommande valkampanjen som bildar framställningens fond. Boken spänner över många ämnen utan att bli för tunn, men ger inte heller någon detaljerad bild av Van der Bellens lösningar på sitt lands problem. Som introduktion till hans tänkande duger den dock bra. Dessutom får den intresserade ett antal inblickar i senare års politiska historia.

Författarens släkt kommer ursprungligen från Ryssland. Efter revolutionen 1917

hamnade familjen i det självständiga Estland. De var länge utrustade med estniska exilpass som accepterades i de flesta länder utom i Sovjetrepubliken Estland. Den sovjetiska ockupationen 1940 resulterade i utvandring till Tyska riket, där man tack vare gamla kontakter från Baltikum till slut hamnade i Wien. När Sovjetunionens armé närmade sig Österrike mot slutet av 1944, var det dags för nästa flytt. Den här gången var målet Tyrolen, på tryggare avstånd från de ryska trupperna. Van der Bellen var estnisk medborgare fram till 1959.

Alexander, som tillbringar en stor del av sin uppväxt i Tyrolen, återkommer till sin respekt för områdets kultur och lev-

”Alexander Van der Bellen kan trots motvinden mycket väl bli permanent hyresgäst i det gamla kejsarpalatset Hofburg.”

nadssätt, känslor som inte alltid är så lätta att förena med den gröna rörelsens syn på traditioner och historia.

Senare följer en akademisk karriär i Innsbruck och Wien, fokuserad på nationalekonomi. Van der Bellen engagerar sig i studentpolitiken och dras med i turbulensen kopplad till 1968. Det österrikiska universitetsväsendet är inte särskilt radikalt, jämförelsevis, men även här växer vänstern och demonstrationer arrangeras mot Vietnamkriget och mot arkaiska strukturer inom akademien, där åtskilliga nationalsocialister hade tillåtits övervintra. Van der Bellen blir också socialist men tillhör den mer frihetliga falangen. Han hade länge varit kritisk mot utbildningsväsendets många brister. Han blir även medlem i SPÖ och deltar i ett antal arbetsgrupper för ekonomiska frågor som drivs inom partiets ram.

Författarens skepsis mot tvåpartisystemets baksidor, som den uppdelning av makt och poster inom de flesta verksamheter mellan SPÖ och ÖVP som länge varit regel, bidrar till att han lämnar sitt aktiva engagemang i SPÖ och ansluter sig till De gröna 1992. Partiet bildades 1984.

Van der Bellens politiska filosofi har många sympatiska inslag. Han redogör för sin långa och tålmodiga kamp för att få partiet att inse att marknadsekonomiska metoder ofta är ett bra sätt att nå även ekologiska mål. Han har också verkat för en mindre okritisk syn på offentlig verksamhet, inte minst den tidigare mycket omfattande statsägda företagssektorn. Även denna dominerades av maktdelningen mellan SPÖ och ÖVP, från vilken bland andra De gröna och FPÖ var uteslutna.

Andra inslag i den personliga filosofin är skepsis mot alltför långt driven

lagstiftning mot rökning och tvivelaktig reklam. Han betraktar det granskningsutskott för förkastlig reklam som De gröna i Berlin lyckats driva fram som en censurmyndighet. Sådant borde inte höra hemma i ett frihetligt grönt Europa. Reklam bör regleras av den allmänna opinionen och företagsbeslut – inte lagstiftningsvägen.

Författaren uttrycker sig balanserat om new public-management; det finns problem, men att kontrollera verksamhetens resultat är inte orimligt. Även avgifter för universitetsutbildning hanteras sakligt och seriöst. De kan ha sin plats förutsatt att utbildningssystemet i övrigt fungerar

på ett rimligt sätt, till exempel genom stipendier till studenter som är kvalificerade men saknar de ekonomiska förutsättningar för att fortsätta sina studier.

Inom andra områden företräder Van der Bellen en mer konventionell grön linje. USA-kritiken är enkelspårig och dåligt underbyggd. Att till exempel hävda, trots Trumps ofta obegäva retorik, att EU är bättre på att hålla rent mot extremister än USA, är aningen magstarkt, inte minst när denna kritik framförs av en företrädare för Österrike, som i FPÖ har ett av kontinentens värsta exempel på just detta. Det är inte heller rimligt att utmåla den amerikanska demokratin som korrupt.

Van der Bellen förstår att många är kritiska mot både EU:s beslutsprocesser och vissa besluts konsekvenser. Hans lösning förblir trots detta ökad centralisering och ytterst en konfederation som ska ersätta nationalstaterna. Han argumenterar sakligt och logiskt, men medvetenheten om allvaret i Europas problem kunde vara starkare. Som president skulle han trots allt kunna spela en viss roll på den internationella arenan, även om det är förbundskanslern som i huvudsak representerar Österrike i kontakterna med omvärlden.

De avsnitt som handlar om balansen mellan frihet och övervakning – mot bakgrund av det växande terrorhotet – är resonerande, men de tillför egentligen inget nytt. Författaren ser en tydlig målkonflikt men har inga egna unika lösningar på problemet.

Författarens grundläggande kritik mot det tidigare orättvisa tvåpartisystemets totala

dominans har då och då fått honom att i olika sammanhang samarbeta med företrädare för ärkefienden FPÖ. Det handlade ibland om att gemensamt motarbeta orättvisorna, vid andra tillfällen om politiska diskussioner med de tidigare mer inflytelserika liberala delarna av FPÖ. FPÖ var en gång en av de mer framgångsrika medlemmarna i den liberala internationalen. I *Die Kunst der Freiheit* är dock Van der Bellen mycket tydlig i sitt avståndstagande från dagens FPÖ.

Hur har då Österrike hamna här, det vill säga: i ett läge där de gamla masspartierna krymper och en 72-årig avgångsen grön partiledare och professor utgör den sista försvarslinjen mot ett av de värre exemplen på västeuropeisk högerpopulism?

Motviljan mot det korrupta och orättvisa tvåpartisystemet – ”Proporz” – är en viktig förklaring. Det gamla systemet har rämnat och de tidigare reglerna gäller inte längre. Dessutom var Österrike något av ett reservat före murens fall. Det gick bra för ekonomin och arbetslösheten var låg fram till 1985. Sedan öppnades gränserna och ett antal viktiga reformer öppnade ekonomin, men ökade också osäkerheten. Detta tillsammans med invandringen kopplad till de invandringsfientligas retorik har gjort väljarkåren oerhört mycket rörligare.

En annan förklaring är kopplingarna bakåt i tiden till Donaumonarkins fall 1918. Då försvann en värld i kaos och det nya Österrike måste finna en ny roll och identitet. Det gick inte särskilt bra. Gergely Romsics beskriver i sin bok *Myth and Remembrance* från 2006 hur den gamla eliten valde väg. Alltför många valde att närma sig mellankrigstidens extrema riktningar, trots sin bakgrund i ett förvisso byråkratiskt men ändå i huvudsak anständigt kejsardöme. Dessa grupper har senare delvis bildat den bruna undervegetation som gjort FPÖ:s framgångar möjliga. Österrikes uppgörelse med tiden som lydstat under Hitler lämnade också mycket i övrigt att önska. Det bidrog till extremisternas fortlevnad.

Om räddningen för Österrike i oktober blir professor Alexander Van der Bellen, lär hans tämligen sansade pragmatism bli en viktig tillgång under kommande år. ✨

Mats Fält

**DIE KUNST DER FREIHEIT
IN ZEITEN ZUNEHMENDER
UNFREIHEIT**
ALEXANDER VAN DER BELLEN
Brandstätter 2015

Dumburken

DET VORE MIG FÖRMÅTET att recensera sommaren. Men en observation man möjligen kan göra är att den mediala rötmanaden kommit av sig. Från det att briterarna bestämde sig för att lämna EU så har det dammat på ordentligt. En närmast obeskrivlig flod av elände. Terrordåd. Olyckor. Eldsvådor. Drunknande flyktingar. Mördade 85-åriga präster. Ett besinningslöst elände.

Donald Trumps spektakulära uselhet gör dessutom att en hel värld sitter och håller tummarna för att ett alltmer vänsterorienterat protektionistiskt demokratiskt parti ska ro hem presidentposten. Men de är ju i alla fall inte emot Nato och ser inte Estland som en naturlig del av Stor-Leningrad. Ribban har aldrig legat lägre.

DET ANSES VARA FEL med nostalgi. Men en sommar där nyhetsflödet inte förebådar civilisationens undergång hade ändå inte varit fel.

Men så på slutet så tog det sig. Det blev OS i Rio. Det var förvisso startskottet för nya eländesskildringar. Men den här gången var det mer journaliststyrt än händelsestyrt. Det var idel kända teman. Fattigdom, rasism, favelor, sociala klyftor, förtrampade minoriteter, förtrampade majoriteter och allt annat i det halvsekelånga narrativ som svensk Latin-amerikabevakning känner sig trygg i. Brasilien är som ett dignande smörgåsbord för en svensk journalist.

Brasilianerna har onekligen sin beskärda del av ekonomiska, sociala och politiska bekymmer. En enkel lekman kan möjligen tycka att det skulle kunna finnas mer att berätta om ett tvåhundramiljonersland som är världens nionde största ekonomi och fortfarande hemort för många svenska industrier.

MEN DET VAR INTE bara elände. Det visade sig nämligen också att den dynamiska duon Lasse Kronér (folkkär underhållare och så kallad "go gubbe") och Jonas Sjöstedt (ordförande för vänsterpartiet och proletariats självutnämnde ledare) kunde ena sig i ett rejält svenskt kvällstidningsrasande kring det faktum att de inte kunde se på OS.

I Kronér's fall föreföll det bottna i en kanske inte bara smickrande teknikinkompetens. I *Göteborgs-Tidningen* delade han med stor generositet med sig av denna: "Jag blir galen. Jag sitter och hoppar runt mellan 42 olika kanaler. Helt plötsligt kom det upp porr – när jag ville se idrott." Av artikeln framgår tyvärr inte hur han hade reagerat om det varit tvärtom.

Senare i intervjun verkar Kronér närmast

tappa sitt existentiella fotfäste när han ställs inför dessa 42 tv-kanaler. "Jag fattar liksom inte var centrum är. Var ska man börja? Var är grunden för det hela?" Onekligen frågar värda att fundera över. Var är "centrum"?

Enligt *GT* är Kronér's slutsats att "regeringen borde subventionera sändningar av nationell idrott – och att de bör skötas av public service".

Sjöstedt å sin sida "rasade" för att han inte kunde titta på OS-simningen i sitt sommarresidens. Med den retoriska glöd som bara en reformerad kommunist på semester kan upp-båda förklarade Sjöstedt att det är "en demokratifråga".

Jag brukar om Sjöstedt's företrädare Lars Ohly säga att hans engagemang för demokrati är upplyftande. Framförallt för att det visar att det faktiskt går att skaffa sig helt nya intressen på äldre dar. På ett plan är förmågan att göra storpolitik av vardagliga personliga motgångar högst imponerande. Det ligger något grandios över det. En sorts proportionslöshetens skönhet som är värd all beundran.

VANLIGA ENKLA MÄNNISKOR utanför den socialistiska ledarkadern biter i sin fantasilöshet i det sura äpplet och accepterar att man en gång

köpte sig ett sommarhus där det inte nödvändigtvis råder samma standard som hemma i stan. Jag tillbringade två dygn i juli i en stuga utan vattenklosett. Jämfört med ojämn tillgång till OS-simningen hade det antagligen varit gnistan för en världsrevolution.

Men i vår simpla borgerlighet så tiger vi. Istället för att fråga oss vad Lenin hade gjort, så släpar vi oss till radiohandlaren och köper loss en parabol och ett abonnemang för några hundringar. För är det OS så är det ju OS. Det är ingen demokratifråga. Det är livet. Man försöker ta det vidare. En dag, en månad, ett år, ett OS i taget.

Det är lite som detta med 42 kanaler eller att råka ut för "accidental porn". De flesta av oss biter ihop. Försöker själva hitta "centrum". Eller så tar man helt enkelt hjälp av någon. På väjer att lyfta sina vardagsbekymmer till regeringsnivå.

Sjöstedt kan å sin sida trösta sig med att en betydande del av befolkningen är förskonade från detta sommarhuselände. Enligt *LO* har 50 procent av befolkningen inte tillgång till sommarstuga eller husvagn. Huruvida de har tillgång till 42 tv-kanaler är väl oklart. Men sannolikt har de det.

En sak verkar i alla fall säker: *The revolution will not be televised*. I alla fall inte hos Jonas Sjöstedt.

"Brasilien är som ett dignande smörgåsbord för en svensk journalist."

Fredrik Johansson

KAMPEN OM KARTAN

energi och dess potential tänker jag inte på kraftverk. Jag tänker på genetiskt modifierade sojabönor som inte längre behöver bekämpningsmedel och växtgift. Som inte är i närheten av att behöva lika mycket vatten som vanliga sojabönor. Solkraft kommer att ersätta fossila bränslen och minska koldioxidutsläpp. Det är sådant som förändrar världen! I en ny era har kanske gränsen mellan jordbruk och fabrik, mellan land och stad, suddats ut. Människan rör sig nu i den riktningen.

MW: Det är ju bra!

WRM: Absolut. Men det finns också risker, till exempel att biologin utvecklar nya typer av vapen. Lösningen är då att utveckla ett regelsystem som tillåter istället för att blockera framsteg.

MW: Det här är ju förstås något som inte bara angår väst utan är en global angelägenhet. Och då återkommer jag till vad vi tidigare pratade om: behovet av att få med sig Kina, Ryssland och Iran i olika samarbetsformer.

WRM: Det är svårt. De måste själva vilja det. Att tro att vi kan skapa ett antal incitament som är så starka att de helt enkelt måste anpassa sig är en form av imperialistisk fantasi.

MW: Den påminner om inställningen i väst efter kalla kriget: vi har en modell som fungerar. Frihet är fantastiskt.

WRM: En modell som höll på att rasa samman redan när vi försökte exportera den. Men jag är inte så säker på att lugn och ro är meningen med livet. Efter 1945 gjorde vi vårt yttersta för att undvika bråk och upphetsning. Ingen ville gå tillbaka till den tid som kulminerade i de båda världskrigen och efter kalla kriget övertygade oss om att vi nu befann oss i ett permanent tillstånd av fred.

MW: Vi lever alltså i en farligare tid.

WRM: Vi lever i en tid då det är lättare att identifiera faror och risker. Det fanns många faror på 1990-talet, men vi var inte medvetna om dem och vi gjorde mycket lite för att göra något åt dem.

MW: Då är det kanske också riskabelt att tala om en gyllne era i amerikansk utrikespolitik. Jag tänker på tiden efter andra världskriget då geopolitik och diplomati gick hand i hand och en ny säkerhetspolitisk ordning byggdes upp. Den tidens politiker och statsmän var väl ytterst medvetna om utmaningarna och vad som stod på spel?

WRM: De som då levde uppfattade den definitivt inte som en gyllne era. Tvärtom. Koreakriget och kommunisternas maktövertagande i Kina ledde till bitter politisk polarisering. Det är bara i efterhand, och bara i efterhand, som det hela framstod som genialt. Men så är det ofta i politik. Tänk på vad som hände med Winston Churchill. Krigshjälte 1940, men i valet 1945 ville britterna inte ha med honom att göra.

MW: George H W Bush är en annan historisk parallell.

WRM: Visst. Som nu retrospektivt bedöms om en skicklig president. Samma sak med Dwight Eisenhower som av många betraktades som en dumskalle och klumpeduns. Idag är han omvärderad och har ett helt annat eftermäle. Men det visar, återigen, hur svårt det är att göra korrekta bedömningar av utrikespolitik i real tid.

MW: Så här i efterhand är det ändå frestande att se 1990-talet som en tid då möjligheter och tillfällen slösades bort av väst?

WRM: Jag tror att vi aldrig riktigt förstod den situation vi stod inför. Vi hade höga förväntningar på Ryssland men gjorde alldeles för lite för att se till att de kunde förverkligas. Vi skickade över någ-

ra ekonomer och politiska konsulter samtidigt som vi sade att väst ska genomföra två stora projekt där Ryssland inte är välkommet: Natos och EU:s utvidgning. För detta kommer historien att döma oss mycket hårt och dra slutsatsen att många av de problem vi idag har är resultatet av en dåraktigt optimistisk Rysslandspolitik.

MW: Var det alltså ett misstag att utvidga Nato och EU?

WRM: Det var ett misstag att inte tänka igenom vilka konsekvenser det skulle få för förhållandet mellan Ryssland och väst. I grund och botten var det som om vi låtsades att Ryssland inte existerade. Om Nato skulle utvidgas hade det varit bättre om alla Sovjetrepubliker kommit med på en gång. Nu skapades osäkerhet om våra avsikter.

MW: Vi för ju ett samtal som bygger på vad vi redan vet. Något som osökt väcker frågan om vad vi lär oss – om vi alls lär oss – av historien. Vi lärde oss inte av Vietnam, och se vad som hände i Irak. Vi lärde oss inte av kalla kriget, och se nu hur Ryssland betar sig.

WRM: Problemet är faktiskt inte att vi låter bli att läsa historia. Problemet är att historien lär oss så många olika saker. Två saker behövs för att nå framgång: visdom och tur. Och inte sällan är tur viktigare än visdom. Visdom innebär förmågan att veta vilka historiska lärdomar som är tillämpbara idag. För detta finns ingen formel eller teknokratisk lösning. Och det är ett problem särskilt för oss i väst med samhällen uppbyggda på planering och rationalitet.

MW: Men det måste ändå ha varit lättare för USA att planera och bedriva en framgångsrik utrikespolitik efter andra världskriget? Man dominerade ju på ett helt annat sätt än idag.

WRM: Inte alls. Varje tid har sina särskilda möjligheter och svårigheter. Vi har fördelen av att veta vad som hände under kalla kriget. Om 20–25 år kommer människor att se på oss med en blandning av beklagan och förakt. Varje generation måste lära sig av den historiska erfarenhet som står till deras förfogande.

MW: Klart är dock att det spelar roll vem som är USA:s president. Låt oss

anta att Hillary Clinton blir president. Vad man kan anta är att hon har dragit slutsatser av den mest samtida historien, låt oss säga från Bill Clinton till Barack Obama. En tid som hon själv har erfarenheter av som politiker.

WRM: Jag beundrar Hillary Clinton i många avseenden. Hon är genomtänkt, arbetar hårt och har stor intellektuell kapacitet. Men invasionen av Libyen framstår som en upprepning, om än i mindre skala, av invasionen av Irak. Jag hade hoppats att hon skulle ha lärt sig av den erfarenheten. Hon har också låtit förstå att hon varit mer skeptiskt inställd till Putin och en större förespråkare för att intervensera i Syrien än Obama. Jag tror att man kan säga att hennes instinkter ligger mellan George W Bush och Barack Obama.

MW: Det verkar tilltala dig.

WRM: Bush var för het och Obama för kall. Hillary ligger rätt till. Hon skulle bli en president som står för kontinuitet. Som så långt som möjligt skulle föra arvet vidare från George H W Bushs utrikespolitik från 1990-talet: *building a new world order*. Men även om det i och för sig ligger i USA:s intresse är ett sådant projekt så diskrediterat både hemma och utomlands att det skulle behövas ett genomgripande nytänkande. Är hon presidenten som förmår tänka nytt? Eller är hon presidenten som sitter stilla i båten? Jag vet inte, men jag hoppas att det är det första.

*”Informationsrevolutionen
som stöper om våra ekonomier
handlar i grunden om att
sprida information istället
för att flytta varor. Det ger
ett mycket mindre ekologiskt
fotavtryck.”*

”Utan den här utsikten hade jag aldrig kommit så långt i min forskning kring stroke.”

Läs hur den här fantastiska vyn hjälper hjärtforskaren Petter Ljungman i hans spännande forskning.

Älgö är en halvö intill Saltsjöbaden. En förlängning av Sol-sidan, omgiven av Baggensfjärden, Ingaröfjärden och Ersta-viken. Utsikten över havet och segelbåtarna här är så betagande att man blir extra tacksam över sin stund på jorden. Extra tacksam för hur länge hjärtat kan slå.

Det tyckte också den person som testamenterade ett hus på Älgö till Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning (SSMF), att användas för strokeforskning.

Med stöd från bland annat de pengarna är hjärtläkaren och forskaren Petter Ljungman nu intensivt sysselsatt med att undersöka hur vi kan förhindra förmaksflimmer, den vanligaste hjärtrytmrubbningen, som kan resultera i hjärtsvikt och stroke.

Vad Petter Ljungman särskilt forskar om är i vilken grad luftföroreningar bidrar till uppkomsten av förmaksflimmer.

Att alla vindar inte är lika friska som de runt Älgö sätter tyvärr sina spår i människors hjärtan.

”Vi talar inte om hälsofaran med luftföroreningar lika mycket som vi gör med rökning. Men detta påverkar hela befolkningen på jorden, varje dag.”

Petter Ljungman delar sin tid som hjärtläkare mellan sjukvård och forskning.

”När jag jobbar som läkare försöker jag konkret lösa den

enskilda patientens problem. Resten av min tid ägnar jag mig åt att försöka se helheten. Det blir ett annat sätt att se på hälsa.”

Med en pappa som jobbade på Världsbanken växte han upp utomlands och har bott både i tropikerna och i USA.

”Att jag växt upp i andra länder har påverkat mig mycket. Jag tycker att jag connectar snabbare med andra människor, har lättare att se det gemensamma.”

Ett avgörande möte var när Petter för några år sedan gjorde sin postdoktorala utbildning på Harvard i Boston och lärde känna Bernard Lown, en 94-åring som utvecklat defibrillatorn (hjärtstartaren) och som fått Nobels fredspris för sina insatser för att förhindra ett kärnvapenkrig.

”En oerhört inspirerande man. Vad som tilltalar mig med forskning är att den är så uppenbart internationell. Allt handlar om samarbete. Man måste kommunicera, ta del av vad andra gör i andra delar av världen. Vi andas alla samma luft.”

Forskningspengarna som Petter Ljungman fått från SSMF är avgörande.

”Det är i dag omöjligt att bedriva forskning utan bidrag. Som forskare är det också en fantastisk känsla att få en ansökan beviljad. Man känner sig sedd.”

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING

GRUNDAT 1919

BLACK BAY BRONZE

BRONZE CASE
DIAMETER 43 MM
WATERPROOF TO 200 M (660 FT)
IN-HOUSE MOVEMENT

Aluminium bronze alloy case. An aesthetic reference to historic ships and other diving equipment, this metal guarantees the development of a subtle and unique patina to match its user's habits.

#TUDORWATCH
TUDORWATCH.COM

TUDOR in-house movement MT5601. Offering a 70-hour power reserve and regulated by a variable inertia oscillator with silicon balance spring, it is certified by the Swiss Official Chronometer Testing Institute (COSC).

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —

NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

TUDOR